

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL II.

1 MAI 1935

Nr. 5.

CAMIL PETRESCU	Paul Zarifopol și spiritul critic	243
HORIA FURTUNĂ	Prietenii din București . . .	246
G. BACOVIA	Versuri	261
GALA GALACTION	Cum încep un veac și o căs- nicie	263
CICERONE TEODORESCU	Versuri	273
P. P. NEGULESCU	O metafizică neo-platonică .	275
N. PETRESCU	Partidele politice în Anglia .	290
AL. O. TEODOREANU	Lyautey	312
TH. SIMENSCHY	Originea Universului în concep- ția Indienilor și a Gre- cilor	340
OCTAVIAN BEU	Impăratul Iosif al II-lea și răscoala lui Horia	361
JULIAN PETER	Reforma administrativă . . .	368
I. BIBERI	James Joyce	392
ȘERBAN CIOCULESCU	Correspondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol	407

C R O N I C I

«HERR DOKTOR» de *Ion Sân-Giorgiu* (422); UN BELFER de *Mihail Sebastian* (431); CRITICA ȘI POEZIA de *Vladimîr Streinu* (435); DUSTY ANSWER de *Camil Baltazar* (439); DIVERSIUNI PLASTICE de *K. H. Zambaccian* (442); NOTĂ DESPRE PALLADY de *Al. Rosetti* (446); CON-CERTE de *Radu Georgescu* (446); DOUĂ CĂRȚI NOI DE FILOSOFIE POLITICĂ ȘI MORALĂ de *Petru Comarnescu* (452); CRONICA POLITICEI INTERNAȚIONALE de *Richard Hillard* (457).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 25 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, O. GOGA, D. GUSTI,
E. RACOVITĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL

(1.I — 1.V.1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU

RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
ȘI ADMINISTRAȚIA:

B U C U R E Ș T I · I I I

39, B-DUL LASCĂR CATARGI, 39

TELEFON 2-40-70

ABONAMENTUL ANUAL LEI 300

PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.000

EXEMPLARUL 25 LEI

CONT CEC POSTAL Nr. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA FUNDAȚILOR REGALE

ANUL II, No. 5, MAI 1935

BUCUREȘTI
MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

PAUL ZARIFOPOL ȘI SPIRITUL CRITIC

Din documentata culegere de momente epistolare întreprinsă de d. Șerban Cioculescu, se deslusește un soi fantast și liric de viață, din care participă două temperamente despre care toate imaginile știute ni le înfățișau vii și netede, în nuanțele lor raționaliste excesiv. Literatura românească n'a cunoscut totuși două spirite mai desgustate în scrisul lor, de lirism și patetic, decât Caragiale și Paul Zarifopol. Toată cariera lor literară e o stăruitoare, și subtil sadică, vânătoare de hipertrofii eroico-patetice. Vârful peniței lor desprinde ca un cuțitaș muschiul parazit ar frazei, ori denunță excrocheria îngenuă cuvântului trimis pe piață fără acoperire.

Zeflemeaua sarcastică de stâlp de cafeenea a celui care ne-a dat « Scrisoarea Pierdută » era de altfel continuată în scris peste un deceniu de ironia, subțire ca un surâs desenat pe ceară palidă, a lui Paul Zarifopol.

Continua pe o scară ceva mai ridicată, căci directorul « Mof-tului român » era prezent într'adevăr în ultimul deceniu, dar acum nu mai era denunțat Rică Venturiano, nici Caracudi, reporterul național, ci era încercată cu acizi corosivi, carnația de hârtie a stilului câtorva scriitori de reputație europeană. (Paul Zarifopol uimea ușor cu o erudiție pe care o aducea în câmpul ofensiv al criticei cu o vădită neplăcere.)

Mărturisim că n'am bănuir că au fost atât de apropiați ome-nește, ca să nu ne surprindă astăzi atât de mult vestea postumă a prieteniei lor, care se căuta cu două trenuri pe zi între Berlin și Dresda.

Cele șaptezeci de pagini de comentarii ale d-lui Șerban Cioculescu ne re-crează o nouă dimensiune a celor două spirite critice, aceea care dă adâncimea, perspectiva.

Iată un Caragiale obsedat săptămâni de zile de o sonatină pe al cărei autor nu-l poate identifica. Și cere concursul, nu unui muzicant, ci celui alt spirit critic al literaturii, cu care schimbă glumele malițioase ca doi jucători de tenis mingile repezite.

Și descoperim astfel un Paul Zarifopol tulburător muzical, tăcut, pasionat al mozaicurilor de sunete, omul care poate ghici umbra unei melodii instabile . . .

Dincolo de paralelogramul observației seci și neîndurate, se mișcă amândoi în zona obsesiilor meteorologice, a nostalgiei muzicale, a veseliei de studenți bătrâni, a familismului, pe care mai ales autorul lui Ghiță Pristanda îl ironizase în operă atât de mult.

Și spiritul critic? Apare cum am spus cu o nouă dimensiune, care e și o funcțională semnificație. Negativismul critic se dovedește astfel ca o pudoare a expresiei. El nu este excesul unei prea mari uscăciuni sufletești, ci dimpotrivă e privirea jignită, în afară, după ce sufletul s'a resfrânt înăuntru, în flora sensibilității lui.

Nu l-am văzut niciodată pe Caragiale, dar l-am cunoscut destul de bine pe autorul « Registrului ideilor gingașe », în așa măsură încât să înțeleg ce înfiorare ultimă și ce hamletiană instabilitate a sensibilității se resfrângeau înăuntru, când participa la viața socială, iritat, cu reflexe de stea de mare rătăcită în apa de baltă printre ciortani, caracude și broaște . . . Era o continuă suferință care se rezolva în surâs arzător, scăzut însă voit, ca o lampă, într'un joc nuanțat, în care gingășia se ferea ca de ofilire, de exhibiția în expresie groasă.

În asemenea viziune, opera critică a lui Paul Zarifopol apare ca o reacție a unei suferințe permanente . . . E o figură prea vie ca să nu se poată vorbi despre el, critic, în această a douăsprezecea lună dela moartea lui, se poate spune deci că era puțin cam dezorientat în ceea ce ar fi fost să fie concepția lui despre artă . . . Nu avea o viziune pozitivă, de aci unele dibuiri . . . Ceea ce se poate afirma însă e că a fost spiritul critic în genere, într'o formă care depășește momentul artistic, ca să pună în discuție structura morală însăși.

Ceea ce nu putea îndura autenticitatea lui Paul Zarifopol era minciuna, falsul, impostura morală în domeniul suprem gratuit al confesiunii publice care e scrisul. Ceea ce el a denunțat întotdeauna, nu numai în critica literară propriu zis, ci și în cea morală, a fost tocmai vopseaua nedelicată, piatra sclipitoare, intenția de înșelăciune.

Inteligența lui, înfiorată intim de contractările sensibilității, descoperea în cei mai înscorțoșați idoli literari, intenția de fals. Neverosimila lui pudoare reacționa brusc ca o înroșire a obrazului pentru toată lumea.

În lumina acestei semnificații, înțelesul esențial al scrisului lui Paul Zarifopol se deplasează spre miezul adânc al umanismului, al umanității deci, însăși. Spiritul critic, în sensul acesta, nu mai apare ca o epistură culturală, ci participând din însuși fluxul interior al vieții. Deducțiile, pentru judecata morală, activă a semnelor noștri, pornite de la această nouă concepție a spiritului critic, ar putea duce la constatări destul de paradoxale. Societatea a fost întotdeauna iritant nedumerită în fața contradicțiilor dintre operă și om. Liricul pur, suav, imaterial în expresia expedită, a avut cele mai adeseori un suport uman mediocru și ades lipsit chiar de sensibilitate adevărată. Bruscheța jignitoare, intransigența tăioasă, ironia adâncă, riposta polemică constituie adesea (în zonele superioare) numai fața unei monede care are pe partea cealaltă desenul delicat și pur al vieții intime, frăgezime și exces de pudoare.

Pe acel Paul Zarifopol, pudicul expresiei, îndrăgostitul de muzică, înfioratul intim, am vrut să-l adunăm în aceste pagini de îndoliată pomenire, din mireasma subțire a lunii Mai, în care trupul lui a cunoscut din nou arderea, (după îndurarea cotidiană în sensibilitate), ca să se risipească în văzduhul frumuseții.

CAMIL PETREȘCU

PRIETENII DIN BUCUREȘTI¹⁾

În ziua aceea de Mai, casa lui Butic aștepta oaspeți. Pregătirile, inspirațiile de ultima oră, poruncile și glumele, inițiativele nefecicite și tembelismul creator se succedau, ca pretutindeni la zile mari, în obișnuita lor dezordine.

D. Coriolan Butic era de obârșie ardeleană, de prin Trei-Scaune, din regiunea Borvizelor. Nici el nu-și mai aducea bine aminte în ce sat copilărise. Știa numai că oamenii se ocupau pe acolo cu așezatul lemnului și al cherestelei în stive, că fete cu părul galben îi dădeau ghionți, că, în loc să se ducă la școală, urmărirea ore întregi zborul păsărilor prin luncă și luminișuri și încerca să le imite cântecul, și că în satul lor, vara, veneau vizitatori dela oraș ca să bea apă minerală, — așa zișii borcutari, de mania că-rora toți sătenii își băteau joc.

Prin strămtorile Carpaților, Butic copilându-l trecu în țară, ca Dragoș Vodă, călare pe un bou dintr'o cireadă. Nu mai știa bine cu cine venise: cu tat'su sau cu unchi'su. Cireada fu vândută pe bani buni la obor, iar micul Butic intră pe degeaba băiat de prăvălie la un băcan. Tatăl sau unchiul scăpat de boi și cotorosit de băiat se întoarse cu chimirul plin și cu sufletul ușurat pentru totdeauna spre țara apelor minerale.

Era pe vremea când frații de dincolo nu ne porecliseră încă « regățeni », fiindcă regatul reprezenta pentru ei refugiul întotdeauna, și câteodată îmbogățirea.

Butic avea două surori mai mari, care se băgaseră ca servitoare cu câte 10 lei pe lună. Le știa simbria, dar nu le cunoștea

¹⁾ Fragment din romanul cu același titlu.

adresele. Pe deasupra, tustrei nu știau carte. În Bucureștiul acesta mare, nostalgia nu dăinuiesc și sentimentul de familie se subțiază repede. Printre străini omul se simte foarte iute singur și se obișnuiește și mai repede cu singurătatea.

La băcănie, Coriolan învăță de mic drumurile Prahovei și ale Buzăului, de unde se aduc țuica și vinul. Călare pe butoaiele pline, Coriolan intra pe bariere vesel și chiuind, însă cu o experiență crescândă, care avea să facă din el mai târziu marele angrosist din Obor cu firma: « La adevăratul podgorean ».

Era pe vremea când partidul liberal și cel conservator se alternau la guvern ca pajura și capul pe banul de rișcă. Două culori, albi și roșii, potoleau năzuințele poporului: două partide îi îngrădeau orizontul politic.

O complicitate bine înțeleasă făcea pe conducători să nu râvnească la fructul oprit al înființării de partide noi. Dizidențele erau cochetării trecătoare: simple certe de menaj, după care împăcarea era mai dulce. Instinctul de conservare îi făcea pe toți să admită rotativa la guvern, așa după cum cei vechi, cu o resemnare inspirată, așteptau să vină cele șapte vaci grase după cele șapte vaci slabe.

Pe atunci nu erau 18 partide contrarii, ci numai două contradictorii. Datoria fiecărui partid era să stea la putere până se compromitea complet. Se tolerau abuzuri și asasinate în vederea interesului superior al țării. Așa cel puțin susțineau șefii de guvern, care știau mai bine decât oricine care e interesul superior al țării. Apoi, când partidul dela putere nu se mai putea susține decât cu putere armată, câteva întruniri publice la Bazaca, la Dacia sau la Eforie, urmate de mișcări de stradă, — care aveau de scop manifestația în fața Palatului, ca mijloc de convingere spargerea geamurilor dela prăvălii, și ca sfârșit împrăștierea sub tulumbele de apă rece ale pompierilor, — puneau capăt unei guvernări nefaste și aduceau la putere oamenii noi pe care — ziceau ei — îi voia « țeara ». Bine înțeles, sub noul regim aceeași comedie națională se repeta jucată de alți actori. Pe măsură ce nelegiuirile noului guvern se acumulau, păcatele vechii guvernări erau poetizate de uitare.

Fericite vremuri în care nădejtile erau spulberate alternativ și totuși încrederea în oameni nu dispăruse! Convingerea că

remușcarea și rușinea vor da miniștrilor puteri morale și pocăințe târzii rămânea neclintită în sufletul alegătorilor din vechile colegii electorale. Cele două partide se înlocuiau pe rând, ca arșița cu gerul, ca tusea cu junghiul. Puținul bine realizat în vechea Românie era făcut de munca anonimă a celor mulți peste care politicianii puneau — ca să-și lege numele de ele — titlul reformelor, al isprăvilor și al legilor. «Scoală tu, ca să stau eu» era formula constituțională a guvernării. Alți pretendenți nu existau. Politica se făcea cu duplicitate. Inimile sufereau în îndoială. Spiritele trăiau în dilemă.

Politicienii în căutare de agenți electorali dibuiră pe Butic, se interesară de averea lui și îi dădură importanța corespunzătoare. La consfăturile pe culoare între tânărul orator, convins că trebuie să piseze lumea cu teorii de sociologie — cuvântul acesta nu avea pe atunci înțelesul compromițător de astăzi — și bătrânul pașoptist, care declama nerod, pleznindu-se cu palma peste brăul în care erau călimărilor lui Tudor Vladimirescu, Coriolan se înscria adesea la cuvânt ca să laude pe șefi și să jure că sentimentul «onanim» e cu ei.

Era prudent. Nu vorbea nici în numele Ardealului, nici ca reprezentant al Oborului. Incepea prin a spune că el n'a făcut niciodată politică și continua prin a afirma că din «tată în fiu» a făcut politica de față. Dădea astfel amatorilor de miracole iluzia unei convertiri subite, iar iubitorilor de tradiție le oferea spectacolul unei credințe aduse dela strămoși. La urma urmei avea grije să se înscrie și cu câte o sumă pentru cheltuelile de propagandă ale clubului.

Intr'o primăvară, fata ministrului Hagiescu, stând prea mult de vorbă cu un căpitan de cavalerie, suferi un accident explicabil dar neprevăzut, și a trebuit să fie trimeasă de părinți la Paris ca să consulte un specialist. După trei luni, fata se întoarse cu virtutea refăcută și dispusă să ia de soț un om cu parale care să-i permită reluarea fără riscuri a conversațiilor cu bravii apărători ai Patriei. Coriolan Butic, inconștient și generos, fu încântat să intre pe ușa mare în familia Hagiescu. Curios lucru: Leontina Hagiescu deveni o admirabilă soție, asemenea atâtor fete care, odată măritate, își regăsesc morala și echilibrul.

Ascensiunea lui Butic fu rapidă și se opri la rangul de senator. Părăsi comerțul spre a se ocupa cu agricultura: întâi ca arendaș,

apoi ca moșier. Butic, senator și proprietar, își vedea în fiecare an venitul pământului completat cu venitul dela împământări. Se știa că pe atunci una din ocupațiile de predilecție ale parlamentarilor cu inițiativă era de a distribui evreilor bogăți jucăria măgulitoare a împământării. Tariful varia după pungă și obraz. Vechea târguială « mai dă, jupâne, mai lasă, române » se petrecea într'o atmosferă de o rară noblețe. În fiecare an, guvernul acorda unui număr limitat de parlamentari dreptul de a fericii un număr limitat de izraeliți.

Acestea au fost primele forme ale contingentării în România.

Neutralitatea a mărit averea lui Coriolan, iar războiul i-a consolidat-o definitiv. După încheierea păcii, lumea nerecunoștoare începu să spună că Butic e un îmbogățit de război. Lucrul era cu totul fals, fiindcă era adevărat numai pe jumătate.

Îmbogățit de război e acela care s'a îmbogățit înaintea noastră. Ii zicem « de război », fiindcă nu a luat parte la război, ca cei mai mulți dintre războinici, de altminteri. Când suntem întrebați, susținem că originea îmbogățitului e obscură, fiindcă nu vrem să ne amintim că a ieșit din mijlocul nostru. Ori ce ar fi fost: băiat de prăvălie, samsar, vânzător ambulant, ori agent electoral, discuțiile sunt inutile: îmbogățitul nu mai e o problemă, ci o fericită realizare. În societate, îmbogățitul ocupă exact situația pe care i-o oferă necazul nostru, și se bucură de toată averea pe care noi o disprețuim, fiindcă n'o avem.

Hamlet a conjugat verbul auxiliar: a fi ori a nu fi. Ce greșală! Butic a conjugat auxiliarul: a avea sau a nu avea. Ce idee! Se zice că pe vremea neutralității obținuse un permis de export pentru o mie de oi. — Dintr'un ou nu poți face un bou! zicea fabula. — Dar din *oi* poți face *boi*! răspunse inspirația. Și Butic adăogă — cu sânguința caligrafică a unui premiant I sau a unui contabil ce vrea să fie avansat — un *b* tremurător înaintea cuvântului *oi*.

S'a știut de toată lumea când s'a exportat mia de boi, dar, și atunci ca și azi, ca și întotdeauna, nu s'a făcut nici o anchetă, căci « nu era timpul să afle și țărani că boierii sunt pungași și că... etc. ».

Toate acestea însă s'au uitat. Coriolan e mulțumit și fericit. Amnezia și amnestia sunt legile moralei noastre publice.

Casa în care locuia Butic fusese unul din palatele boierești de pe vremuri. Aparținuse unui agricultor bogat care, mărginit la minte, dar nemărginit la avere, intrase pentru aceste merite de vreo două ori în guvern în calitate de ministru de mâna a doua. Pe scara de marmură discutabilă a casei, s'au urcat greoi pe vremuri beizadelele matofite, iar printre coloanele de stuc trandafiriu s'au plimbat ofițerii sclivisiți alături de domnișoarele cu părul răsucit în bucle pe lumânare și îmbrăcate în crinolină. În salonul cel mare au stat mamele la taifas, pe canapele, făcându-și vânt cu evantaie mari de pene de struț și urmărind cu coada ochiului ce face « fata » și cu cine vorbește. Servitorii în livrele au plimbat pe tăvi mari de argint « tratațiile » prin toate odăile. Pentru vals, polcă, boston și lanciers, cuconițele aveau atunci mici carnetețe pe care însemnau cu un crèionaș alb, legat cu panglicuță roz, numele dansatorului. Iar la sfârșitul seratei, ofițerul cel mai spiritual și mai gălăgios conducea cadrilul care se sfârșea cu așa zisul cotilion, când toți dănțuitorii, ținându-se de mână, porneau indiscreți prin toate camerile, o luau iscoditori spre bucătărie, ieșeau cântând pe ușa de din dos, săreau ca mânjii prin curte și reapăreau, țipând și țopăind copilăroși și mulțumiți, pe scara principală.

Boierul, când i-a venit vremea, a murit de o moarte nobilă, nu se știe bine de ce: de rac sau de dambla. Un an după aceea, văduva lui, pe când își chinuia ochii la un țislaifăr, sub nucul cel mare din curte, fu înțepată de o muscă veninoasă și în zece zile luă și ea drumul solemn al cimitirului. Copiii, făcându-se mai superstițioși decât erau în realitate, vândură lui Butic casa, pe nimica toată și plecară să-și plaseze banii la ruleta din Monte-Carlo. Astfel intră Coriolan în stăpânirea uneia din cele mai frumoase case bătrânești din oraș.

În ziua aceea de Mai, Butic se plimba prin curte lenevos și fără idei, cu mulțumirea omului care nu știe încă boala de care va trebui să moară. Arborii înalți își clătinau încet fruntea și, dându-și ghiont cu crengile, își arătau unul altuia cum trece pașnic patronul. Vasile stropea cu furtunul, când peste iarba verde și deasă, când peste pietrișul care, spălat de apă, se făcuse curat ca un prundiș de pârău. Iar când nu trecea nimeni pe stradă, Vasile dădea drumul suliței lichide și printre grilaje ca să improște și să răcorească trotuarul și asfaltul.

Butic, care n'avea nici o treabă, ci juca numai rolul proprietarului dornic să se convingă dacă totul e în regulă, după ce privi fără convingere parcul și fără expresie cerul, se apropie încet de poartă. Aci zări pe Borișca, în picioare la una din ferestrele care dădeau în stradă, frecând de zor cu o cârpă geamurile și cântând cu foc « Adio Napoli ». Borișca se întrerupea numai ca să se răstească spre trecătorii care întârziu câte o clipă ca să-i admire pulpele. Băiatul de prăvălie, generalul în civil sau pensionarul tabetic, dacă îndrăzneau să se oprească așa, ca din întâmplare, în loc și să ridice un ochi sclipitor, plin de regrete și de cercetări spre comorile de sus, primeau imediat dela Borișca mâniată, ocară sau dojana, — după om și împrejurare.

Dar aceasta se întâmpla numai câteodată la fiecare geam, căci nu prea trecea lume. Și, fiindcă mai era treabă de făcut prin casă, Borișca se grăbea cu geamurile, frecându-le necăjită și luându-și mereu adio dela Napoli. Fără să se simtă atrași de farmecele ascunse ale fetei dela fereastră, oltenii înserării proclamau cu înverșunare existența efemeră a fasulicii verzi și a bobocilor de găscă.

Butic privea, și era mulțumit de purtarea cuminte și rușinoasă a Boriștii. Nu că ar fi avut drepturi câștigate sau veleități pozitive asupra ei. Singurele ștregării ce și le permitea erau acelea ale fiecărui tată de familie asupra fetei din casă, adică de a o mângâia părintește pe gușe, dându-i în treacăt un mic bonjur pe la sâni, atunci când îi dădea câte o cutiuță cu pudră ieftină sau cu bomboane englezești. Alte dăți când îi puneă în mână mărgelile sau bacșiș, avea grije să o gâdile cu degetul în palmă, gest pe care feciorelnica Borișca nu știa să-l interpreteze, dar care îi producea lui Butic satisfacții negrăite, căci îi amintea de vremile când era tânăr și se lega de unguroaice în gura Oborului.

Acum însă, pudicitatea Boriștii, afirmată în public cu atâta scandal dela înălțimea ferestrelor, i se părea lui Coriolan ca o răsunătoare profesie de morală dusă până la sălbăticie și ale cărei avantaje se răsfrângeau și asupra casei lui, văruindu-i-o cu o respectabilitate suplimentară, care nu era de lepădat. Recunoscător, Butic făcu Boriștii un semn amical și patern cu ochiul și începu mașinal, burtoș și îngâmfat să se apropie de locul strategic de pe trotuar ales de cei ce fuseseră ocăriți.

Dar în momentul acela, departe, în colțul străzii se iviră Niculae Vitrie și Pompilică Postăvaru, doi prieteni ai lui Paul, fiul lui Butic, invitați pentru seara aceea. Coriolan îi zări, căci avea ochiul foarte bun, de pe vremea când avea porumbei și chitea umbra uliului în înaltul cerului. Se opri în loc și începu să privească felinarul din fața casei. Dându-și însă seama că acesta nu era un motiv îndestulător care să explice prezența lui pe trotuar, într'o atitudine de admirație, se aplecă spre pantofi, făcând gestul de a-și încheia șireturile. Avu, în treacăt, prilejul să regrete vechile ghete cu gumilastic, atât de practice, — le trăgeai odată pe picior și gata! Apoi, ridicându-se congestionat și schițând câțiva pași grațioși, cu legănare pe călcâe, — ca omul care se simte nevinovat și singur, — Butic intră în curte fredonând ultima arie de charleston: *Un leu și o guriță, doi lei și-o fetiță, timidă, tiri-diri-dam.*

— Bătrânul șampion iar a ieșit la vânătoare prin fața casei!

— Eu cred că Borișca e chemată să joace un rol mare în viața lui. Unguroaica de colo o să transforme în ins sentimental hahaleră asta decorativă.

— Nu râde! Noi tot așa o să sfârșim. E o lege a naturii: omul să se prostescă.

— Cu averea lui ar putea să aibă orice femeie, chiar o femeie cinstită, dacă și-ar pune mintea și ar pune și onorariul. Care femeie inteligentă ar refuza să dea iluzii unui guguștiuc inofensiv și necompromișător, în vremile acestea de scumpire a traiului și de răsturnare a valorilor?

— Pentru noi, bucureștenii simpli, acesta e eternul feminin: începem în brațele doicii și sfârșim în brațele fetei din casă. Așa și-au încheiat viața și alți gânditori tot așa de mari ca și noi: Auguste Comte, Sainte-Beuve, Victor Hugo și Filimon. Servitoarea nu e de fapt decât țărâna adusă la oraș. Schimbi cadrul, dar păstrezi esența. Și apoi Butic are tot dreptul, căci el n'a știut ce e doica, a supt dela oaie.

— Atâția ani de otravă cu coana Leontina i-ajung. Are copii mari; un băiat și două fete, să mai trăiască bietul și pentru suflățul lui... Să cunoască și el dragostea: să moară omul competent.

Niculae și Pompilică ajunseră la poartă și scoțându-și, cu un gest larg, borsalinele din cap, salutară ceremonios:

— Respectele noastre, Coane Coriolane. Bucuroși de oaspeți?

— Mai e vorbă? Salutare. Poftiți mă rog. Sunteți protos.

— Nu știam la ce oră să venim. Așa că ne-am zis: Mai bine mai de vreme decât prea târziu. Cei dintâi ca și cei din urmă, cum zice popa.

— Noroc, bine ați făcut. Plaisir d'amour. O să stăm pe o bancă la o parolă și o să luăm și câte o gustărică până or veni ălalți. Paulică e în oraș.

— Gustărica e floare la ureche. Băutura e ce e! zise Pompilică. Să ne dai ceva contra prafului: o sticlă din vinul ăla amarui dela pogonul de piatră. Mamă, mamă! Și-apoi poți să-ți vezi de treabă, Coane Coriolane. Dă porunci, fă scandal, enervează-te, — că noi nu te mai necăjim.

Butic, măgulit în mândria lui de podgorean, dădu ordin servitorilor să prepare o baterie de vin cu Borsec și cu ceva aperitive pe de lături. Apoi porni la pas, prin parc ca să arate musafirilor pregătirile făcute pentru seară. Instalatorul Walter Mendelovici făcuse într'adevăr minuni. Globuri electrice de toate mărimile și colorile erau răspândite prin pomi, prin boschete, pe măsuțele albe.

— O să fie, cum văd eu, o serată *par petites tables*, constată Niculae.

— Da, așa a vrut fi-mea. A văzut ea nu știu pe unde așa ceva. O să avem vre-o sută de mosafiri, plus ăia care or veni nepoftiți. Lasă-i să vie, că e berechet, slavă Domnului. Pentru masă am vorbit cu Iordache. Am stabilit cu el meniul. Nu vă spun, o să fie ceva pe cinste.

— Dar cum ți-a venit ideea asta, Coane? întrebă cu naivitate Pompilică. Ce-ți folosește să dai de mâncare la atâția inși pe criza asta? O sută de guri, ce crezi că-i glumă? Și crezi că i-ai potolit? Măine iar o să le fie foame. Și o să vie să le mai dai, că i-ai deprins.

— Ei, — răspunse zâmbind cu înțeleș Butic, dar dezvăluind prostește planurile menajului, — nevastă-mea a fost cu ideea. Am băiat mare, fete mari, — să-mi trăiască. Am și parale, dar ce folos că băiatul n'are nici un căpătâi și fetele-s nemăritate.

Butic avea dreptate. Era adevărat că soarta lui Paul o îngrijora pe Leontina. Implinise băiatul trei zeci de ani și încă nici una din aureolele pe care ea le visase pentru fruntea lui nu se coborîse din împărăția recompenselor problematice. Mamă bine

intenționată, ea știa că în viață, spre a ajunge într'o situație, trebuie în primul rând să ai cât mai multe cunoștințe. Paul isprăvisese la Paris un laborios doctorat economic, întrerupt de lungi perioade de studii amoroase. Intors în țară, se ocupase alternativ cu efemera figurație de șef de cabinet fără nici un prestigiu și cu neînțeleasa meserie de avocat fără nici un proces. Extrem de ambițios, se simțea când un geniu pustiu, când un adolescent scos la pensie. Alinarea năzuințelor ce se încăpățâneau să rămână virgine, și-o găsea numai în conversațiile câtorva intelectuali, ce pândeau și ei câte o catedră, și în prietenia câtorva colegi, cu situația mai mult sau mai puțin aranjată, căci erau fiii și nepoți de puternici ai zilei.

— Leontina, continuă Butic, a zis că trebuie să strângem relațiile și să ne punem bine cu lumea bună. Paulică are nevoie de un cerc de prieteni, ca să se ajute între ei, iar Lilișor și Florica trebuie să cunoască și ele tineret, că dacă or sta închise în casă, cum o să le vină norocul? Ia uitați-vă tocmai unde a suit becul ăla Walter! Taman în vârful pleopului!

— Aoleu, îmi vine amețeală! zise Pompilică pătruns de o prefăcută spaimă. Să nu-mi cadă în cap cu pleop cu tot.

— Ți-e frică, ai, să nu-ți cadă? izbucni Butic într'un hohot de râs prelung și cinstit, care-i aduse sănătate în obraji.

— Zău, că mi-e frică! Hai mai bine pe ici-șă, mai pe la lumină că mi se pare că aduse bateria.

— Te-am înțeles unde bați. La băuturică. E, haide, că astea o să le vedeți și la noapte, cu efect, nu ca acușica.

Și porniră toți trei: Butic, cu pași mărunți, arătând în grădină, pe ici pe colo, câte un amănunt nou, câte o podoabă care va produce impresie diseară la lumină, — Pompilică, grăbit, făcându-și vânt cu pălăria și aprobându-l, dar fără a-i cere vre-o explicație, ca să nu-l oprească pe loc, — iar Niculae la urmă, fără nici un gând precis, ci numai cu convingerea că și seara aceasta va însemna în viața sa o desfătare mai mult și o zi mai puțin.

* * *

Noaptea de Mai era plină de constelații nepăsătoare.

În parcul lui Butic petrecerea era în toiul ei. Invitații se grupaseră după simpatii la mesele răspândite prin grădină: unele

în plină lumină, altele ascunse ca într'o grotă, în boschetele întunecoase. Farfuriile clare ca un diapazon, sifoanele țâșnind cu zgomot de rânda, dopurile de șampanie ieșind ca din praștie, cuțitele izbite de pahare spre a impune atenția, râsul arpegiat al fetelor excitate, hohotele baritonale ale cavalerilor bătrâni, glasul insistent al povestitorilor de anecdote, ordinele înfundate date în repezeală de chelneri picolilor, pașii pe pietriș, flueratul în surdină; toate acestea formau o ambianță de prelungă, dezordonată și gălăgioasă desfătare, în care intra periodic banda de lăutari condusă de maestrul Dinică Mânzu, mângâind tâmpile tuturor cu valurile de anestezie ale doinelor, sau aruncând în aer praful de scărpinat al dansurilor ultramoderne.

Butic se dusese în casă să-și ia o batistă, și la întoarcere se oprise pe peronul care da spre curte, ca să-și admire opera. Walter instalatorul făcuse lucrurile cum trebuie. Pe aleea centrală erau suite globuri mari, albe, în jurul cărora roitoarele găngăni ale nopții își stabilise cazinourile. Printre arbori erau strecurate șiraguri de lumini colorate ca acelea din bradul de Crăciun. Pe mese, becurile erau ascunse în flori de sticlă: lalele, trandafiri, dalii. Ideea aceasta fusese a d-lui Butic, care văzuse așa ceva în Veneția, la restaurantul *Tre Rose*, unde fiecare masă era luminată de câte trei trandafiri electrici. Tot dumnealui insistase, în desacord cu fetele și cu d. Walter, să se agațe din loc în loc, prin parc, lanterne japoneze, «așa cum se făcea pe vremuri», ca să lumineze a giorno. Și ideea nu fusese rea, numai că pe ici, pe colo, unele lanterne luaseră foc dela lumânare, iar altora le dăduseră foc chiar unii dintre oaspeții mai cu chef.

Mai avusese d. Butic intenția să pună să se tragă și focuri de artificii, dar Walter spusese că trebuie autorizație dela Prefectură, și că nu face s'o ceară. Ca să împace lucrurile, Coriolan găsisese o soluție mulțumitoare și de efect. La urmă de tot, când nu s'o aștepta nimeni, să aprindem lângă fiecare masă câte un foc bengal! — Fugi, tăticule, că ne facem de râs! — i-au răspuns copiii, cu o convingere care-l zdruncină adânc pe Butic și îl făcu să nu mai insiste.

În fine, așa cum erau, lucrurile ieșiseră bine. — Copiii mei cică ăsta este un garden-party. Pe românește asta se chiamă o *chiermeză*. A, a știu eu! se gândi Butic, și începu să coboare cu

o maiestate țanțoșe peronul ca să-și reia locul la masă între prietenii lui de aceeași vârstă: un general pensionar, un moșier expropriat, un consilier dela Conturi, toți cu nevestele, — și un veterinar șugubăț din Ardeal, venit cu Erji, fata lui vitregă, — o ungueroaică frumoasă, — cu care lumea pretindea că trăește și el.

La altă masă, celebrul pamfletar Zaharia Tudose, chel ca un uger și cu nasul adus ca un robinet, acaparase conversația amenințând în lipsă pe miniștrii răi de plată și pe bogătașii greu de șantajat, cu o serie de campanii de presă menite să purifice atmosfera morală a României postbelice. Zicea el. Din fericire, printre ascultători erau câțiva măgari de cunoscători care știau cât luase Tudose pentru cutare intervenție la Finanțe, cât ciu-pise dela fabricile de zahăr și dela Banca Națională pentru, hai să zicem, « publicitate » în ziarul la care colaborează, și cu cât ușura periodic fondul Ordinei Publice, ca să înjure mai moderat opera constructivă a guvernului în chestiile cu adevărat delicate, adică acelea în care se câștigă franci.

Logosul lui Tudose curgea continuu și strident ca lătratul unei cățele îndârjite. Nu speria pe nimeni. Dimpotrivă, toți se simțeau răzbunați văzând de aproape cum funcționează mecanismul sufletec al marelui apostol înfuriat. Tovarășii de masă ascultau cu ochii amuzați și se uitau spre pamfletar cu bucuria cu care privești, la o reprezentație de amatori, spre artistul care declamă El Zorab, cu pantalonii descheiați.

— Tudose ăsta, — șopti Niculae Vitrie către Janina Neagoe, care atrasă de sgomot se oprise în dreptul mesei lor, — îmi place mult când vorbește. E mai bine ca în scris. Are aerul unui toreador care se luptă cu umbra vacilor.

— A luat banii înainte, dar nu va intra în arenă să-și riște pielea. Cel mult, va veni la urmă cu mătura și cu fârașul ca să curețe. Campaniile lui se îndreaptă împotriva celor mici, se ridică uneori până la directorii generali și nu ajung niciodată până la miniștri.

— Ba da. S'a dat el, mârâind, și la miniștrii care i-au nescotit bugetul de gazetar familist.

— Și-a pândit momentul când cădeau dela guvern, ca să se repeadă și să ia poziția de gladiator glorios cu piciorul pe ei și cu profilul ridicat în vântul izbânzii.

— Singurul lui merit e că a învățat pe puternicii zilei să mai cedeze din câștigurile lor și gazetarilor săraci și cinstiți.

— Care-s aceia ?

— Aceia care primesc fără să amenințe și obțin fără să șanta-jeze. Oamenii ca tine și ca mine, mulțumiți cu banii pe care-i căpătăm fără risc și fără remușcare. Ia uită-te la Tudose: are ceva din vehemența unui bătrân plutonier reangajat. În gâtul lui răgușit ca un geyser, și cu stridențe de paraziți de radio, îi clocolesc încă anii de mizerie din tinerețe. Fericit bărbat care a știut să se lepede de scrupulele omenești care distrug carierele fără să înfrumusețeze viața.

— De fapt, polemistul e omul care se bagă în cearta altora.

— Sau în acordul perfect al altora. Polemistul e un fel de tip supranumerar, care în momentul unui duel s'ar băga și el cu spada între cei doi combatanți, sau care, în dragoste, ar interveni cu pretenții erotice peste cei doi îndrăgostiți.

— Vitrie, te las fiindcă începi iarăși să devii lubric și trivial. Am să-ți răspund ca de obicei: n'am înțeles ce-ai vrut să spui. Prefer totuși falsitatea comparațiilor tale, falsității acestui epileptic catastrofal, care crede că se prăbușește sub greutatea misiunii ce e convins că o îndeplinește.

Și Janina își duse mai departe mlădioasa și alba siluetă, în vreme ce Pompilică, puținel cam făcut, se apropia cu un sifon în mână, ca să asculte plezniturile de vorbă ale lui Tudose.

— Suntem o țară de lași, trebuie să ajungem o fascie de insu-recți, proclamă Tudose. Reacționăm bleg, larvat, cu inhibiții tocite, cu spasme refulate. Trebuie să găsim în concepțiile noastre, în rezidurile freudiene ale eului nostru, puțința de a sfărâma toți idoli baconieni, de a sfărteca toate miturile găunoase, de a ozoniza mazăga socială, de a ecarisa trândăvia indivizilor și de a elibera toți cromozomii exacerbați ai spiritualității mazochiste. Să dărâmăm totul spre a construi o lume nouă. Înainte de a fi constructivi, trebuie să fim disruptivi. Așa se vrea cerută țara !

— Bravo ! strigă directorul personalului, umplându-și pumnul cu fisticuri.

— Exact ce spuneam eu alaltăieri ! adaogă Pantelimon Sca-brocea, șeful noului partid politic pe cale de alcătuire, — lipin-du-și genunchiul de acela al d-nei Tudose.

— Te rog dă-mi și mie căpșunile, murmură, jenată dar fericită, d-na Tudose către vecinul din stânga.

— Ia auzi, domnule, ce se întâmplă pe aici ! Și noi habar n'a-veam, interveni Pompilică.

Tudose se opri puțin, știind că prietenul Pompilică are obiceiul să desumfle entuziasmele și să bagatelizeze transporturile inimii.

— Mă, Pompilică, vezi-ți de treabă. Noi discutăm aici lucruri serioase.

— Ce folos că lucrurile-s serioase, și noi suntem niște caraghioși.

— Vorbește pentru tine !

— Vorbesc pentru mine, dar tare, ca să audă toți. Lasă-ne pe noi să ne pronunțăm dacă lucrurile-s serioase ori nu. Iar v'ați strâns în consult de medici la căpătâiul țării ? Onorarii știu că luați de unde puteți, dar ați vindecat ceva ?

— Arătăm leacurile.

— Leacurile voastre sunt poleială, gogoși și apă de gărlă.

— Vom cere anchete.

— Ce, ești nebun ? Vei să ne prindă pe toți ?

— Problema nu se pune așa.

— Las'o așa ! Ce te costă ? Care vrea sifon rece ?

— Dragă Pompilică...

— Nu mă lua cu « dragă », că mă înfurii. Mucles ! Acanaua paharele că v'a venit o ofertă de gazoasă.

— Poftim, cu oameni d'ăștia să îndrepti țara !

— Te-ai îmbătat și vii să ne pisezi.

— Dacă m'am îmbătat e că am evlavie de vin. Sângele Domnului mă impresionează ! Dar mătăluță, care te îmbeți numai cu vorbe, spune-mi: ce respecti ?

— Respect munca și libertatea.

— Atunci ești liber să muncești. De ce n'o faci ?

— Tu crezi că numai tablourile și smângăliturile tale sunt muncă ? Noi intelectualii conducem țara.

— Asta se vede. Rezultatele vorbesc.

— Strădania noastră de fiecare zi va schimba năravurile în moravuri !

— Asta s'o scrii la gazetă, că hârtia rabdă. Dar să nu faci cu mine pe apostolul Pavel, în jambirboc, cu ciocalion și cu monoclu a la San-Chopin.

— D-le Postăvaru, interveni Scabrocea enervat, te rog...

— Poți să mă rogi. În partid la dumneata nu mă înscriu. Fie-vă milă de conu Butic, că el răspunde față de Dumnezeu astăseară. Ne-a chemat la beție, nu la bărbierie.

— Dumneata te bărbierești!

— Eu mă bărbieresc, că-s om curat. Dar d-voastră faceți uce-
nicie pe obrazul ălor mulți. Cât e ceasul? Poftim: e unspce
și un pol! Nu mai aruncați bombe cu apă fiartă la ora asta, că
vă crapă în mână și vă opăriți. Când treci din partid în partid
cu condiția să ți se plătească datoriile, ăsta e lucru cilibiu, nene
Pantelimoane? Când directorul gazetei dumitale îți castrează verva,
dragă Tudose, fiindcă i s'a uns cu franci osia rotativei, serios e?
Nu mai umblați cu vâjul, cu pupături și cu porcării sociale. Fiți
oameni cum se cade, așa cum v'au născut mamele! Frăția, pri-
etenia, inima bună: astea da, sunt serioase. Serios e și cetățeanul
ăla de colo cu jantilică și cu părul creț care așteaptă de un ceas
într'un picior, pe lângă plopul fără soț. E un diseur. Vrea să vă
cânte două romante; două șlagăre, cum ziceți dumneavoastră:
Pentru tine m'am nenorocit și Ce ți-am dat și ce mi-ai dat? adică:
Tantoi pe tantoi. N'aveți grije, că n'o să treacă cu cheta. A avut
grije Conu Coriolan să-l atingă la manșetă cu un miar. Pă ochii
mei! Casă mare, de!

Și pe când mesenii, zâmbind compătitor, ridicau din umăr
și se gândeau: Pompilică e tot Pompilică, — acesta începu să
vorbească alternativ cu diseurul și cu mesenii:

— Bă... ei, banabac, Cristea Nazopol, ștergeți bocancii și pre-
zinte-te la raport! V'am adus marfă dela Paris. Ai supt gogo-
șarul ăla în oțet care ți l-am dat pentru voce? Bravo, vino încoace,
apropie-te, că nu-ți pun piedică. Așa! Huo... nu te băga în mine
că te aburesc, și o să-ți ia vocea izul de braghină.

Domnilor, acesta e celebrul diseur Cristache Nazopol, zis
Cristy Nasy. Zi mersi! Pentru astăseară l-am îmbrăcat în hainele
mele. Pantofii nu știu de unde și i-o fi luat, că ai mei îl strângeau.
D. Nasy e copil din flori, făcut de ministrul nostru pe lângă
Vatican cu doica Sultanului. În urma unui pariu făcut cu primul
ministru și cu fondurile secrete, d. Nasy va pleca zilele acestea
în propagandă culturală și va face ocolul pământului mergând
deandaratele. O să vedem ce o să iasă. A încercat ca și d-voastră

toate meseriile, până acu, și a găsit că cea mai bună e tot cea de diseur. Deschizi gura și umfli polul. Tot negustor de iluzii și de vânt ca și noi, mă Tudose. Numai că el cântă și tu te răstești. Da, da. Ce te uiți la mine ca rața când tună?

În urma succeselor pe care le-a avut, d. Nasy a căpătat mai multe porecle: *Caruso al nenorocișilor*, *Ucigașul fără voie* și *Accidentul terțiar*. Semne particulare n'are. Un ochi de sticlă și un rinichi flotant, alea nu contează. Dacă o să vă placă vocea lui, aveți voie, în puterea entuziasmului, să-l mușcați de unde vreți. Hai, domnule, dizăr, dă-i drumul, că oamenii trebuie să se ducă pe la cășile lor.

Cristy Nasy, încântat de prezentarea ce i-o făcuse Pompilică, înaintă cu o falsă smerenie și începu să-și bolborosească în plas-tron o serie de: do, mi, sol, mi, do, întrerupte de câte o tuse discretă, urmată imediat de o repede înghițire de salivă. În timpul acesta, lăutarul Dinică Mânzu, el însuși, întovărășit de un țambalagiu cu mâinile epileptice, cu o figură de pământ desgustată de univers, și cu ochii țintă pe coarde, se apropiaseră colegial de diseur. Acesta, după ce-și trecu de vreo două, trei ori degetul între guler și înghițitoare, începu:

Peantru tâine mo-am neînor-hocit

Peantru tâine chât oam sou-ferit.

Și așa mai departe până la sublimele versuri dela sfârșit:

Hânsă hazi când ești a altuia

Eu te simt că ești numai aaaaa mea!

Vorbe care fură acoperite de o răpăială de palme aprobatoare. Dar când ovațiile se terminară, din boschetele ascunse printre pomi se auzi altă serie de aplauze ironice, de strigăte de: bis! și de: ajutor, săriți hoții! Ne-a furat porcu!

— Nu te emoționa, mă Cristache, băiatule, zise Pompilică. Gloria e o pâine amară ca și foamea. Ia mai zi tu ceva să le mai țtue urechea. Tu lucrezi cu idialu. Suge burta și ia o figură inteligentă. Nu te lăsa. Îmbățosez-vous!

Și Cristy Nasy începu altă romanță tot atât de plată și de sfâșietoare, ca să dea invitațiilor lui Butic iluzia că trăiesc în secolul muzicii, al dragostei și al poeziei.

HORIA FURTUNĂ

VERSURI

DIN VREMURI

E frig... e iarnă...
Vreau să gândesc la anii mei pustii —
Nu mai aştept pe nimeni
Nici o speranţă...
Nimeni nu mai este liber...
Vreau să gândesc la anii mei pustii —
Inchide oriunde...
Inchide uşa... e frig... iarnă...

UN CÂNTEC

Ce trist este pe lume
Un cântec,
Un cântec ce-l tot aud:
— La muncă...
In zori de primăvară,
Cine-a putut să 'nceapă —
In nopţi târzii de iarnă,
Necontenit,
Un cântec
Ce l-am uitat cu anii
Haotici
Şi fără nici o normă...

Cine-a putut să 'nceapă
Un cântec de viață
La ușa părăsită
La anii mei târzii...
Ce trist este pe lume,
Neconținut,
Un cântec ce-l tot aud:
— La muncă...

G. BACOVIA

CUM INCEP UN VEAC ȘI O CĂSNICIE

XIX

Bătrânul Boruzescu rămase cu Filipache lângă tava cu dulceață și cu cafele și-și deschise inima...

— Cu d-ta pot să vorbesc slobod!.. Ești ca și copilul meu... fratele lui Constantin... D-le Filipache, și nevastă-mea și eu ne sfârșim de inimă rea... Un singur fecior ne-a dăruit Dumnezeu și acum umblă să ni-l ia... Biata Zoe e topită... Boala ei de mai nainte s'a înrăutățit de o jumătate de an încoace... Apoi și Constantin e un suflet pe care nu pot să-l pricep... Nu vorbesc de mintea lui și de învățătura lui... Ce să fac!.. Eu sunt un om fără carte... Constantin e un om învățat... Cum o să pricep eu învățătura din capul lui?... Dar e suflet ciudat că nu-și mai iubește cuibul unde s'a născut... și poate nici pe noi, ticăloșii de părinți...

Bătrânul răgușise treptat... Acum vorbea cu lacrimi în glas. Filipache răspunse, cucerit de emoțiunea bătrânului:

— D-le Boruzescu... lasă-mă să-ți vorbesc ca un adevărat frate al lui Costache... Te rog să gonești asemenea gânduri din inima d-tale... Costache e un om deosebit, nu seamănă cu toată lumea... Este mai deștept și mai citit decât noi toți, tovarășii lui de școală, și poate decât toți tinerii de azi... Dar dragostea lui de părinți o știu eu mai bine decât d-voastră... Ai dreptate în punctul ăsta că fratele Costache e un om ascuns și mândru. Nu vrea să ne fie milă de el... Ei, d-le Boruzescu... feciorul

d-tale e aspră viță oltenească... Nici eu nu-l înțeleg de tot... El nu vrea să-l vedem zăcând să ne înghesuim pe lângă el, să-i arătăm că ne e drag... Vrea să-și biruiască boala, departe, în singurătate...

Cu un necaz gata de dat în plâns, bătrânul Boruzescu îl întreabă:

— Ce fel de vorbă e asta, departe și în singurătate, când noi, părinții lui, suntem în viață și vrem să-l îngrijim, ziua și noaptea?... Pe cine are el la mânăstire?... Cine poate să se lipească de un bolnav și să-l caute mai bine decât maică-sa?..

— Este și nu prea este... Nu orice boală se lecuește lângă sânul mamei... Costache are și el dreptatea lui... Mânăstirea Neamțu are clima cea mai blajină, pentru bolnavii de piele... Și Costache nu e părăsit... Se află între prieteni...

— Bine... știu... ne-a scris tot ce-ai făcut pentru el și cum îl cercetează mătușa nevastei d-tale, călugărița dela Varaticu... Da eu tot socotesc că i-ar fi fost mai bine la noi decât la sfârșitul pământului...

Filipache începu să râză, cu oarecare căutată exagerare:

— Ei, cocoane Mihalache... Așa mi se părea și mie acum doi-trei ani... Când auzeam de Mânăstirea Neamțu, de Piatra-Neamțu, de Târgu-Neamțu... mi se părea că sunt locuri din țara nemțească, nu din Moldova lui Ștefan cel Mare... Dar Dumnezeu a avut grijă să mă dăscălească... Mi-a dat o nevastă, jumătate moldoveancă și trăită, în copilărie, în fața Cetății Neamțului...

— Să-ți trăiască și să-i trăești, până la adânci bătrânețe, da să nu vă dea Dumnezeu bătrânețe de astea pustii și cu copii bolnavi, departe, prin streini...

Filipache se gândi: să-i spun secretul lui fiu-său ori să tac?..

— Cocoane Mihalache... nu te lăsa prea mult amărăciunii... Eu am primit, acum în urmă, dela Costache, o scrisoare cu vești mai bune!...

— Noi n'am mai primit o scrisoare întreagă cam de mult... Acum, când ne-a vestit că vei veni pe la noi, ne-a scris puțin... Despre sănătatea lui nici o vorbă... Dar nici mai înainte... Nu se spovedește el prea mult: ce-l doare și cum îl doare...

— Atunci te rog să știi dela mine (până mâine-poimâine, când o scrie și Costache) că a început să-i meargă mai bine...

— Să te auză, Dumnezeu!.. Să-ți fie venirea cu noroc, în casa noastră, și să ne vie băiatul sănătos... Asta ar fi leacul nevaste-mi... Ea e bolnavă de inimă rea... Avea ea mai nainte ce avea, dar focul ei e boala lui Constantin...

— Să vedem ce ne spune d-ra Iatropol...

— Îți mulțumesc că ne-ai adus-o pe domnișoara... și-i voi mulțumi și d-sale, în chip dasebit, cum se cuvine unei doftorițe...

Filipache prinse mâinile bătrânului:

— Înțeleg ce vrei să spui... Te rog să-ți schimbi gândul cu desăvârșire... D-ra Iatropol a venit ca un neam al meu, nu ca o doftoriță... Să nu te gândești să-i dai parale, fiindcă o rușinezi și mă rușinezi și pe mine... Noi suntem ca și frații lui Costache și fiii d-voastră...

La rândul lui, bătrânul prinse mâinile lui Filipache...

— Bine... vă înțeleg... Ați venit din dragoste către feciorul meu... Mă mângâie și mă înduioșează prietenia d-voastră... Dar din casa mea d-ra Iatropol nu poate să plece cu mâna goală... Unde stă ea?... E cu părinții, e singură?

— Tată-său, doctorul Iatropol, e la Brăila... E însurat a doua oară... Mama Elvirei a fost prima lui soție... D-ra Elvira este internă la Spitalul Filantropiei... Acolo e casa ei...

— Bine... poate să ia dela noi un paneraș cu ceva de-ale gurii și cu vreo două sticle de vin...

— Eu cred că nici asta...

— Aci credința mea alta și e mai tare decât credința d-tale!.. Ce e, cumnată?... A isprăvit d-ra doftoriță?..

Ceva mai îndrăzneată, dar tot cu ochii în jos, Smaranda Boruzescu răspunse:

— A isprăvit... Poftiți că vă chiamă Zoe, la ea în odaie...

Se sculară din jilțurile bătrâne, în care șezuseră contemporanii lui Popa Șapcă, și prin câteva odăițe ajunseră în odaia încăpătoare și luminoasă unde se afla Zoe Boruzescu.

Nu era culcată în pat, ci pe un divan larg turcesc, într'un cuib de perne, care îi ținea capul sus și îmbrăcată într'o lungă rochie de casă. Alături de ea stătea Elvira. Filipache căscă ochii cu totul surprins și minunat... Era în fața amicului său Constantin Boruzescu, existent într'o ediție feminină, încă rezistentă și deosebit de frumoasă.

Zoe Boruzescu surâse exact ca fiu-său și întinse lui Filipache o mână subțiratică și boierească, printre horbotele mâneicii:

— Fii bine venit, d-le Filipache... amicul cel mai bun al lui Constantin... și binecuvântatul gândurilor mele!..

Filipache sărută mâna ce i se întindea și rămase în mijlocul odăii, vizibil aiurit... Apoi, dibuind, se explică:

— Iertați-mă, doamnă... dar... amicul meu Boruzescu... e atât de mult chipul d-voastră, încât... am șovăit, un moment...

Zoe Boruzescu îl pofti să stea aproape de ea...

— Bietul meu Constantin... da... e chipul maică-si... Ce idee bună ai avut să ne aduci încoace și pe d-ra doctoriță... Sunteți neamuri, așa e?

Elvira interveni:

— Sunt neam cu Antonina, soția d-lui Filipache... și buni prieteni...

Zoe Boruzescu, cu o privire surâzătoare, obosită și depărtată, continuă:

— Ați avut un gând fericit... Ați luat, o clipă, locul lui Constantin în inima mea... Poate că mai târziu, d-le Filipache, ne vei aduce și pe d-na Antonina, soția d-tale...

— Sper, doamnă... Când amicul Costache va fi iarăși acasă, voios și sănătos, voi îndeplini o veche năzuință... să viu și să stau aci la d-voastră, câteva zile... Și voi aduce-o și pe Antonina...

Zoe Boruzescu rămase cu ochii căutători, în tavanul camerei... Era zmeadă, cu sprâncenele arcuite, cu gura inteligentă și ironică, cu fruntea nobil zidită, întocmai ca feciorul ei Constantin... O amărăciune imensă, o dezamăgire cu obârșii vechi, o bunătate vastă dar adânc sceptică se întâlneau, în această oră, în ființa ei, cu boala de inimă de care suferea. Filipache o privea, după întâile minute de surprindere, cu o nedomolită curiozitate. Ar fi dorit pare-că să spună cu glas tare, că legile eredității, de atâtea ori sfidătoare și inextricabile, de data aceasta, în cazul prietenului său, lucraseră simplist și evident... Era cazul subliniat de Schopenhauer... Fiul reproducea pe mama inteligentă și aristocrată... Zoe Boruzescu părea o levantină... Dar Mihalache Boruzescu era oltean get-beget... O știa dela Costache... Părinții lui Mihalache Boruzescu erau de pe valea Amaradiiei... Cum se

întâlniseră, cum se luaseră, ce trai duseseră împreună acești oameni atât de deosebiți, poate că mărturisea rodul căsniciei lor, feciorul lor, Constantin, cu sănătatea lui grav amenințată și cu sufletul lui dezamăgit și negativ...

Zoe Boruzescu întoarse ochii spre Filipache:

— Te-ai însurat așa de tânăr!.. Dar ai făcut bine... Ce fericită trebuie să fie mama d-tale... Și-a văzut pe noră-sa și poate în curând și un nepot...

Filipache făcu gestul celui ce se scarpină în cap:

— Doamnă Boruzescu... fericirea noastră crește, întreagă și ispitioare, pentru ochii prietenilor noștri... dar noi cei din casă nu prea ne împiedicăm de ea... Mama are încă două nurori și știe ce însemnează orăcăielile nepoților...

— Cu toate acestea... E o fericire pentru un părinte să-și vadă copilul mare și intrat în rândul lumii...

Apoi, Zoe Boruzescu, plimbându-și privirile dela Filipache spre Elvira, spuse cu încetineala și cu suspinele dorului:

— Cum aș fi voit și eu să-l văd pe Constantin, în ziua cununiei, braț la braț cu o fată, care i-ar fi fost dragă și lui și mie!..

Filipache se simți străbătut de un fior și ochii lui scăpărară în părul Elvirei, totuși răspunse convențional:

— Mi se pare că... dorința d-voastră nu e numai absolut legitimă, dar foarte ușor de îndeplinit...

Iar gândul lui alergă spre destăinuirile lui Boruzescu și spre doftorița dela Agapia...

— Doamnă, poate că săvârșesc o indiscreție pe care Costache nu-mi va ierta-o prea ușor... Există, lângă Costache, o doamnă doctoriță care se interesează de persoana și de suferința lui... Mi-a descris-o el în ultima lui scrisoare... Cred că mi-este iertat să deschid gura în fața părinților lui Costache...

Mihalache Boruzescu, până aci mut și retras, se apropie de Filipache...

— Se înțelege, d-le Filipache!.. Nu te sfii!.. Dacă este cineva care ține la feciorul nostru, cum să nu știm și noi?..

Filipache urmă, precaut și destul de încurcat:

— Este o doamnă din lumea cea mai bună, o doctoriță în medicină... încă tânără, frumoasă, plină de distincție... Această doamnă este medicul care îngrijește azi pe Boruzescu...

Zoe Boruzescu se miră, ușor îndurerată:

— Și nouă să nu ne scrie nimic!.. Copil ciudat, cu mii de rezerve și de secrete!.. Suntem bucuroși să aflăm că această doamnă are grijă de Constantin... Firește, este altceva decât ceea ce dorește inima mea, dar sunt recunoaștoare ori și cui care dă un pahar de apă bietului meu copil...

Elvira se deșteptă ca dintr'un vis...

— D-l Filipache, discret precum se cuvine să fie un prieten, a tăcut chitic despre toate aceste lucruri... Dacă însă o fi vorba de o doftoriță dela Mănăstirea Agapia (o mănăstire de călugărițe, nu prea depărtată de Mănăstirea Neamțu), apoi eu am auzit despre ea... Este o femeie de o rară inteligență... A fost cea dintâi femeie doctor din țara noastră și cunoscută în toată lumea medicală... Ne-a vorbit odată despre ea, cu mari elogii, mult regretatul meu profesor doctorul Assaky...

Mihalache Boruzescu întrebă cu elementară curiozitate:

— Dar de ce stă, frate, la mănăstirea aia de călugărițe?..

Filipache îl lămuri:

— Din păcate, doftorița asta, care bate pe toți doftorii din țară, este și ea bolnavă... Nu la pat, dar bolnavă...

Zoe Boruzescu ridică de pe divan mâna ei subțire, ascunsă în dantele. Apoi, încet, dolent, cu pauze care spuneau mult mai mult decât cuvintele, își dădu părerea:

— Poate că e și ea bolnavă de boala mea... Ori de altă boală, soră cu boala mea... Biata femeie... dacă spuneți că are atâta înțelepciune și atâta învățătură...

Mihalache Boruzescu se sculă de pe scaun. În ultimele cuvinte ale neveste-si pare că se agita nu știu ce ac magnetic care arăta spre polul unor dureri necunoscute, unor taine domestice de strivitoare și nedorită rechemare...

Moșneagul se adresă Elvirei:

— Ce zici, d-ră doctor?... N'ar fi bine să rugăm pe cocoana Zoe să ne lase să plecăm... Mă tem că vorbește prea mult și se obosește...

— Da, este înțelept să economisim puterile doamnei...

Zoe Boruzescu se rugă pe șoptite:

— Mai stați lângă mine... Dacă mă simțiți obosită este de bucurie și de mulțumire... D-ră doctor, cred că bolnavii d-tale se

fac sănătoși mai mult când te văd și te privesc lângă patul lor, decât când iau medicamentele prescrise...

Filipache nu se putu stăpâni și spuse și el:

— Și eu cred tot așa, doamnă... De aceea am ținut să vă aduc pe d-ra Elvira...

Dar după o pauză, Zoe Boruzescu întrebă, spre intima confuziune a lui Filipache:

— D-ră doctor... te-a chemat Constantin al meu să-l examinezi, pe când era încă în București?..

— Nu doamnă... Eu eram și sunt încă prea ucenică într'ale medicinei... Nu se putea gândi la mine... Dar a consultat pe marii noștri profesori... Să vă spună d-l Filipache...

— Dacă nu mă înșel... a consultat pe Stoicescu, pe Buicliu... chiar și pe profesorul Marinescu, cu care a avut o interesantă convorbire...

Zoe Boruzescu șopti dornică și galeșă, ca un bolnav care pofteste ceva din lumea fantaziei și a capriciului:

— Ce mult aș vrea, d-ră doctor, să-l examinezi și d-ta pe Constantin!..

Bărbatu-său se uită la Filipache și la Elvira cu niște ochi care spuneau: — Idee de bolnav!.. Filipache se simți deodată gol de orice gând și cu fruntea înghețată...

— Mami dragă (șopti Boruzescu, cu buzele în dantelele mânecii neveste-si...) te lăsăm să ațipești un ceas... Mai pe urmă, dacă ne chemi, mai venim...

XX

Se înapoiară în odăița cu jilțuri arhaice. Smaranda Boruzescu rămase mai pe urmă, lângă Zoe. După câteva minute se arătă și ea.

Tot cu ochii în pământ, tot cu gura strânsă și parcă silită de mare nevoie, Smaranda comunică din partea Zoi:

— Cumnata zice că să vă duc sus în odăi... să vă odihniți și d-voastră...

Mihalache aprobă și completă:

— Foarte bine... Da, mai întâi, să mergem noi amândoi și să pregătim odăile... Uite, vezi, sunt toate pline de florile și de copăceii Zoi... Zoe are o dragoste grozavă pentru toate buruienile lui Dumnezeu... Dacă m'aș fi potrivit cu această dragoste a ei,

ar fi trebuit să cultiv, pe fișteica mea de moșie, numai lalele, fuții și mixandre... Și iarna, în loc să am grajduri și damuri, pentru vite, ar fi fost să am bordeie de alea cu geamuri, pentru ficuși și pentru lămâi...

Acum, precum vedeți, locuim în aste odăi de jos... Casa de sus este pentru mosafiri și pentru ghiveciurile Zoei... Astă iarnă, am făcut foc în zilele mai reci, dar... cu gradul, să nu nădușească florile... Nu pot să vă las, la noapte, să dormiți acolo fără puțin foc, făcut din vreme...

Elvira și Filipache întâmpinară:

— Nu, cocoane Mihalache... Cui mai trebuie foc la sobă, acum când dă în primăvară?..

Dar Mihalache stăruie:

— Nu, nu... știu eu ce fac... D-ta, d-ră doctor, o să dormi în iatacul Zoei... Acolo e mai mult dichis pentru o cocoană... Iar d-ta, d-le Filipache, o să dormi în salonaș, cu vreo doi rodii la picioare... Acum, hai cumnată cu mine, să deschidem puțin geamurile și să încălzim cât de cât sobele... D-voastră, vă rog, îngăduiți-ne... Dar fiți ca la d-voastră acasă... Ușa asta duce la dependențe...

Elvira luă de pe o mäsută un album de fotografii. Filipache se făcu că observă niște pistoale turcești cu cremene, agățate în perete. Elvira însă dădu în album, peste chipul Zoei Boruzescu, contemporan cu proclamarea Regatului...

— Grozavă asemănare!.. Privește pe Costache Boruzescu, în ipostază feminină!..

Filipache lăsă pistoalele și veni să privească fotografia din album, aplecându-se, ca peste un enorm buchet de toporași negri, peste cosițele savant clădite ale Elvirei...

— Da... pare că e Boruzescu în stare angelică... adică (după teoriile idealiste) mai nainte de a intra în ergastula pământescă, așa dar dincolo de timp, de spațiu și de cauzalitate...

Am fost profund izbit de asemănarea lui cu d-na Boruzescu, din primul moment când am văzut-o... Dar, te rog, închide albumul... Spune-mi acum, între patru ochi, ce-ai găsit, la cercetarea d-tale...

Elvira răspunse cu degajare, și ca la întrebarea unui coleg de meserie...

— Boală de inimă... destul de înaintată... anomalii stetosco-pice, destule... La baza plămânului, cred că am prins niște cre-pitațiuni caracteristice... În orice caz, starea ficatului este demonstrativă... E destul de mărit — umflat, e dureros la pipăit, și atârnă ca o piatră, sub coastele din dreapta... Cred că trece, sub coastele false, cu câțiva centimetri... Ei și apoi... edemele picioarelor, fenomenele de cianoză evidente... Ai văzut ce mâini frumoase are?... Totuși unghiile ei încep să fie de agată palidă violacee... Oricât sunt eu de boboc în-tr'ale meseriei, dar toate mi s'au arătat întocmai cum scrie la carte... I-am cercetat pulsul... aritmie completă!.. *La folie du coeur!*..

Filipache repetă:

— *La folie du coeur!* Uite, domnule!.. Mari poeți mai sun-teți voi, doftorii!..

Elvira continuă cu aceeași neglijență, poate puțin căutată:

— Pe urmă, din interogatorul bolnavei, cred că am găsit ur-mele gândului și impresiile doctorului care a cercetat-o, înaintea mea... În sfârșit, recomandările și rețetele lui mi-au făcut de-plină convingere...

— Asta însemnează că nu mai e nici o speranță?..

— Nicidecum!.. Asta însemnează că știm precis cu ce boală avem deaface.

— Ce va să zică profesionistul!.. Mai întâi satisfacția lui că a stabilit caracterele și identitatea fenomenului!..

— Da... fiindcă numai după ce l-am identificat riguros pu-tem să vorbim de combaterea și de expulzarea lui...

— Ei bine, cum îl combați și cum îl expulzezi?..

— Mi se pare că doctorul care m'a precedat: întâi își cu-noaște meseria și al doilea nu e prost de loc... N'am nimic de adăogat la tratamentul prescris de el... Într'un singur punct, am îndoieli... Trebuie să mai întreb pe măștri...

— Pot să știu și eu ce îndoieli ai?..

— E ceva prea special... Predecesorul meu i-a prescris bol-navei (cum și trebuia) infuziune de digitală, timp de trei zile... Ei, da pe urmă, vine un succedaneu... Care ar fi cel mai indi-cat?.. Și succedaneul are și el cinci, șase zile... Aci nu-l admit pe predecesorul meu...

— Bine, astea sunt doftorii... Dar mie mi se pare că regimul are și mai mare însemnătate... Ce regim prescrieți la asemenea boală?..

— Greu de tot!.. Liniște completă!.. Suspendarea gălăgiei vieții!.. Moartea grijilor, a necazurilor și a tuturor supărărilor!.. Perdelele din odaia bolnavului lăsate în jos și cortina, de pe scena și dramă vieții, lăsată la fel!.. Iar ca hrană, lapte dulce și iar lapte dulce, câte trei litri, pe fiecare zi...

Filipache trase cu urechea, se uită împrejur și apoi, prin geam, afară:

— S'ar părea că acest colț patriarhal, unde nu se aude decât probabil, noaptea, vuetul Oltului, ar fi locul ideal unde să trimiți, spre vindecare, pe un cardiac...

— Ironia voiește însă ca tocmai locul acesta să fie locul unde s'a bolnăvit de inimă doamna Boruzescu!..

În clipa aceea, norii scâmoși și scoborîți, care impovărau cerul și pământul, se sfâșiară trecător și casa din față străluci albă, încinsă de balcoane și de vrejuri uscate. Avea o scară în două părți, ca o șea, pridvor larg cu stâlpi văruiți, acoperiș de olane, un șir de odăi în pământ și în coaste: tei bătrâni de streajă, mult mai bătrâni decât casa. În fugarul soare de primăvară, clădirea aceasta, cu fața spre miazăzi, avea înfățișarea zveltă și drăgălașă a caselor oltenești, iar florile care se îmbulzeau la toate ferestrele ei îi dădeau un caracter de pension de fete — nerăbdătoare să dea năvală afară, să privească revenirea cocorilor...

Filipache tresări de fericire... Ca și cum solara cascadă de afară s'ar fi vărsat în inima lui:

— D-ră Elviro... te uită cum se zbat, la geamuri, înflorite și gata de înflorire, nădejțile și norocul meu!..

Elvira îi răspunse ager și cu jignită mândrie:

— Pardon, d-le Filipache!.. Poate ai voit să-mi arăți vrejurile astea, uscatele...

GALA GALACTION

VERSURI

LIBELULA

În cartea 'nchisă, astăzi, acolo unde semn e
Descoperii în file o vizită postumă.

S'a rătăcit rănită încoace... Greu pesemne
Cu aripioara ruptă s'a ridicat din humă.
De boare ajutată o fi venit, bolnavă;
Și-antenele de aur le-o fi întins din cartea
Închisă în neștire, când inima prin slavă
— Roș porumbel — rotindu-mi, visa, de sigur moartea.

Străpunse arcul spaimei cu rândunici... A vae
Căzu un vreasc, o frunză îngălbeni în aer...
Cu 'nsângerări străine, cu unghiile-atente,
Mă depărtam pe vârfuri de blocuri transparente.

Să-ți cadă aurie pe umăru 'n mătasă
Lași umbreluța tristă — o aripioară ruptă.
Și 'n mine e o larmă de aripi și o luptă...

Treci, leneș, pe la poartă ca să te văd frumoasă.

T R E P T E

Nu ridicasem coiful de jar, revoltei — și
Tăcerea, ca o moarte, nu o simțisem încă.
Pe lespezile bolții, de cenușie stâncă,
Sorbea, mâhnit, amurgul, veninuri aurii.

Melcu-așteptării 'n mine se închide și se pierde
Stâlcit în cochilie sub umerii ce crunți
Imi strâng din laturi pieptul și năpustiți, doi munți,
Cu umbre încleștate peste-o genune verde.

Te strig — și vântul negru își surpă între noi
Pe noaptea mișcătoare corabia de pâslă
Sub care se scufundă, ca apelor o vâslă,
Și 'nțepenește, glasu-mi, ca o vâslă în noroi.

CICERONE TEODORESCU

O METAFIZICĂ NEO-PLATONICĂ

1. Am văzut în studiul nostru «Academia platonice din Florența», apărut în numărul de Februarie al acestei reviste, că scopul pe care și-l propunea Plethon era să reformeze din temelii viața publică și privată a contemporanilor săi. Priveliștea decadentei adânci a poporului grec care fusese altădată cel dintâi dintre popoarele lumii, prin înălțimea concepțiilor sale filozofice și prin frumusețea creațiilor sale artistice, îl umplea de întristare și îl împingea să caute căile vindecării. Acest scop practic al activității sale filozofice îl recunoaște limpede Plethon, dela începutul operei sale fundamentale. «Cartea aceasta, zice el, cercetează legile și așezămintele de Stat, credința și silințele, prin care oamenii pot nădăjdui să ajungă la viața cea mai bună și mai frumoasă — sau, pe cât este cu putință, la vieața cea mai fericită »¹⁾.

Nu dar speculațiile teoretice pure îl atrag pe Plethon; el nu e un visător, ci un om de acțiune; el nu voește să instruiască pe oameni decât numai spre a le schimba soarta. El e, cu alte cuvinte, un reformator social.

Cum a ajuns Plethon la filozofie, pornind dela acest punct de plecare, ne-o arată destul de limpede resturile operei sale. Scopul reformatorului, care vrea să schimbe formele vieții publice și private ale omenirii, este în definitiv să facă pe oameni fericiți. Căci fericirea este ținta ultimă a vieții. Dacă însă toți

¹⁾ *Nόμοι...*, ed. Alexandre, pag. 16.

oamenii tind către fericire, nu toți o caută pe aceleași căi. Nu e dar de mirare că unii n'o găesc nicidecum, iar alții o găesc în măsuri foarte diferite și foarte relative. Căci nu toate căile sunt deopotrivă de bune. Cu atât mai mult trebuie prin urmare să-și pună reformatorul, care își ia sarcina să schimbe viața oamenilor, spre a le face scopul ei mai accesibil, întrebarea: care este calea ce duce cu adevărat la fericire?

Spre a găsi această cale, ar trebui să vedem, mai întâi, ce este fericirea. Spre a nu ne pierde însă în analiza acestui cuvânt cu înțelesuri felurite, să zicem deocamdată, că fericirea este mulțumirea deplină a întregii ființe a omului. Este însă vădit că această mulțumire nu o poate produce decât ceea ce este conform cu natura omenească. Suntem dar aduși, spre a găsi căile fericirii, să ne întrebăm, care e sau în ce constă natura omenească. Însă omul face parte din univers, e un membru al vastului organism ce poartă numele de Cosmos. Prin urmare, spre a ne lămuri asupra naturii omului, trebuie să vedem mai întâi ce este universul.

La aceste întrebări, nu suntem noi cei dintâi care căutăm un răspuns. Mii și mii de semeni ai noștri și-au pus, înaintea noastră, aceleași probleme, — și au încercat să le deslege cum au putut. Părerile lor ne stau dinainte, în scrierile tuturor timpurilor, în tradițiile tuturor popoarelor și, mai ales, în religiile consacrate. Însă diversitatea acestor părerii e așa de mare, încât ele nu pot să fie toate adevărate. Cum să ne călăuzim dar, în mijlocul miilor de erori, pe care le cuprind ele?

Principalele categorii ale celor ce s'au ocupat de problemele naturii și ale vieții sunt: poeții, sofiștii, legiuitorii și înțelepții. Pe poeți să nu-i ascultăm; ei nu caută decât să ne distreze cu jocurile închipuirii lor; adevărul nu-i preocupă și legile lui nu le îngrădesc activitatea. De sofiști să ne temem; ei nu caută adevărul, ci gloria, și se silesc să ne facă să luăm drept adevăr, ceea ce le convine lor să credem. Cei mai primejdioși dintr'înșii, fiindcă sunt cei mai vicleni, sunt cei care pretind că fac minuni și că au dela Dumnezeu darul de a guverna lumea. Oamenii aceștia vorbesc de sus, în formule pompoase, ca reprezentanți ai înțelepciunii divine, — și înșeală multă lume. Fiind ascultate mereu, din copilărie, poveștile lor se înrădăcinează adânc în spirite și capătă o putere și un prestigiu, ce aduc multă vătămare vieții publice

și private. Sofiștii de care vorbește Plethon aci sunt, evident, reprezentanții religiilor consacrate și în deosebi ai creștinismului. Am văzut mai sus că Plethon făcea răspunzător creștinismul de decăderea imperiului bizantin. Cu dreptate au relevat dar adversarii săi această atitudine, și Gennadios, patriarhul din Constantinopol, scria în critica sa: «aceia pe care îi numești sofști sunt oamenii care au primit adevărul dela Dumnezeu și îl tâlmăcesc lumii fără greșală » ¹⁾.

Legiuitorii și înțelepții merită mai multă încredere. Fără îndoială, și ei au putut greși. Dar de vreme ce au căutat cu inima curată adevărul și binele, și de vreme ce au fost cei mai aleși dintre oameni, nu se poate să fi greșit totdeauna. Sau dacă nu, trebuie să credem că mintea omenească nu e în stare să găsească niciodată adevărul. Numai, nu trebuie să-i ascultăm orbește și să credem tot ce spun ei. Ci trebuie să cântărim bine spusele lor, să le comparăm unele cu altele, și numai după o matură gândire să ne hotărîm pentru unele sau altele dintr'însele. Numai așa vom avea o părere proprie, o știință a noastră câștigată prin propriile noastre străduințe, — și nu o știință străină, luată cu împrumut dela alții, cum fac cei mai mulți oameni, care se lasă să fie înșelați de sofști, — și ei înșelați, de cele mai multe ori, de cei ce i-au precedat pe calea pe care merg.

Printre legiuitorii cei mai vrednici de credință numără Plethon pe Eumolpos, care a dat Atenienilor instituția misterelor Eleusinice, ca să-i învețe nemurirea sufletelor, pe Minos din Creta, pe Lykurgos din Sparta, pe Iphitos, întemeietorul jocurilor Olimpice, pe Numa, regele roman, și, mai presus de toți, pe Zoroastru persanul, cel mai vechi dintre cei ce au tâlmăcit oamenilor misterele naturii.

Printre înțelepți citează Plethon, în afară de izvoarele de care vom vorbi mai jos, pe legendarii Cureți greci, pe Polyeidos, învățătorul lui Minos, pe Teiresias, pe Chiron, pe cei șapte înțelepți: Chilon, Solon, Bias, Thales, Cleobul, Pittakos și Myson, — pentru ca să ajungă în sfârșit la filozofii propriu ziși, la Pythagora, Platon și urmașii lor, Plutarch, Plotin, Porphyry și Iamblich.

¹⁾ Din scrisoarea lui Gennadios către exarhul Iosif. Cf. Alexandre app., pag. 424.

Proklos, cel din urmă dintre marii neoplatonici, nu e menționat de Plethon. Adversarii săi au profitat de aceasta, ca să-l acuze că nu l-a citat fiindcă l-a plagiat ¹⁾.

Toți acești înțelepți, oricât s'ar deosebi în modul cum se exprimă, se întâlnesc în înțelesul mai adânc al învățăturilor lor. Și nu e de mirare. Căci neoplatonicii și-au primit doctrinele de la Platon, care, la rândul său, le-a primit dela urmașii lui Pythagora. Acest filozof însă a stat în contact în Asia cu magii persani și a primit dela ei învățăturile lui Zoroastru. Iar Zoroastru n'a inventat aceste învățături ca ceva nou și neobișnuit, ca o creație subiectivă a sa; el n'a făcut decât să prindă într'un corp de doctrină ideile naturale ale oamenilor.

Aceste învățături ale lui Zoroastru, în forma pe care le-au dat-o Platon și urmașii săi, vrea Plethon să le reînvieze — «fără să adaoge nimic dela sine» — cum ne asigură el însuși ²⁾. Căci ele singure i se par potrivite ca să facă fericiți pe contemporanii săi. Să vedem dar în ce constau aceste învățături.

2. Toate lucrurile au o cauză. Minteia noastră, cel puțin, nu poate înțelege altfel existența lor. Totalitatea lucrurilor în ființă, așa dar, adică lumea, trebuie să fi avut și ea o cauză. Iar acea cauză dintru început a lumii n'a putut avea ea însăși o cauză. Căci atunci, acea cauză a ei ar fi fost cauza dintru întâi a lumii, nu ea. Ea n'a fost prin urmare produsă de nimic, ci a existat prin ea însăși, înainte de orice alt lucru, înaintea chiar a eternității. Ea este prin urmare necreată și pre-eternă.

Existând prin ea însăși, neatârând de nimic în existența ei, cauza primă a universului e o existență pură sau absolută: nici o părticică dintr'însa nu poate fi convertită în non-existență. Ea nu poate pieri niciodată și nu se poate schimba niciodată. Căci orice schimbare ar însemna convertirea unei părțicele din existența ei în non-existență, pentru ca să poată fi înlocuită de altceva. Ea este și rămâne totdeauna aceeași, este adică o unitate absolută. E prin urmare greșită dogma creștină a trinității, după care cauza primă a universului ar fi compusă din trei existențe deosebite:

¹⁾ Așa, Gennadios, în scrisoarea citată către exarhul Iosif. Cf. Alexandre, *app.*, pag. 423.

²⁾ *Traité des lois*, éd. Alex., pag. 256.

Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Fiind o unitate absolută, cauza primă a universului este o identitate absolută. Într'însa nu pot exista nici măcar deosebiri logice. Existența, cugetarea, voința, putința, acțiunea sunt într'însa unul și același lucru.

Această cauză, așa definită, de vreme ce a produs, produce și va produce pururea totul, trebuie să cuprindă în sine tot. Nimic nu poate lipsi dintr'însa, fiindcă altfel ar fi lucruri ce ar precede de altundeva, care ar avea adică o altă cauză decât cauza a tot ce există. Această cauză e deci deplină, desăvârșită, perfectă. Și prin urmare e bună. Căci, nelipsindu-i nimic, e în sine împăcată și n'ar avea de ce să fie rea. De altfel, răutatea ar fi o imperfecție ce nu s'ar potrivi cu perfecția cauzei universului.

Cel dintâi rezultat al cercetării noastre și deci cea dintâi axiomă a întregii noastre științe este: bunătatea absolută a cauzei prime a universului.

Ce e acum această cauză primă? Ea nu poate fi de același fel cu lucrurile create de ea, adică cu natura. Dacă n'ar fi așa, lucrurile din natură ar putea exista prin ele însele, ca și cauza primă. Ea trebuie să fie deci supra-naturală, divină. Acestei divinități supreme, îi dă Plethon numele zeului suprem din mitologia greacă, numele de *Zeus*.

Despre acest zeu suprem știm până acum numai că, fiind cauza a tot ce există, trebuie să cuprindă în sine tot ce există și că, prin urmare, nimic nelipsind dintr'însul, e perfect și absolut bun. Ca să-l cunoaștem mai de aproape, trebuie să vedem de ce a creat lumea și cum a creat-o.

Nelipsindu-i nimic, fiind în sine împăcat, zeul suprem ar fi putut să nu creeze lumea, a cărei lipsă n'o simțea. De ce dar a creat-o? — A creat-o, spune Plethon, fiindcă e în natura bunătății să tindă a se manifesta. Bunătatea n'ar fi bună dacă n'ar împărți altora bunurile sale. Spre a satisface această nevoie internă a naturii sale, *Zeus* a creat lumea. Această creație n'a fost însă nicidecum silită; o nevoie internă, întrucât duce la acțiune fără nici o constrângere din afară, e o hotărâre liberă.

Așa cum a creat-o *Zeus*, lumea e bună, e absolut bună. Căci *Zeus* n'a putut-o crea decât conform cu natura sa, care e bunătatea absolută. Lumea n'ar putea fi rea, decât dacă *Zeus* ar fi voit-o rea — sau dacă, voind-o bună, n'ar fi putut-o face decât

rea. Amândouă aceste ipoteze sunt însă absurde. Bunătatea absolută nu poate voi decât binele absolut. Și fiindcă voința și putința sunt pentru Zevs tot una, acțiunea sa creatoare n'a putut fi de cât absolut bună, ca și voința sa. Tot de aci rezultă că lumea e absolut neschimbătoare. Căci fiind absolut bună, dacă s'ar schimba, ea n'ar putea deveni decât rea, binele absolut neputând deveni mai bun decât este. Orice schimbare a universului ar fi dar o scădere a perfecțiunii lui primitive, — și Zevs n'o poate voi. Iar fără voia sa, nici o asemenea schimbare nu se poate petrece.

De unde vine atunci răul, care există totuși în lume? De unde vine imperfecțiunea fizică a lucrurilor ce ne înconjoară, și imperfecțiunea intelectuală și morală, a noastră, a oamenilor? — Ca să putem răspunde la această întrebare, trebuie să vedem mai întâi, în ce chip a putut proceda Zevs, ca să producă lumea.

Noi cunoaștem trei căi, pe care poate începe să existe ceva: nașterea, la ființele însuflețite, fabricarea, la lucrurile neînsuflețite pe care le producem noi oamenii, și emanația, la lucrurile neînsuflețite care se produc ele însele. Primele două modalități ne sunt prea cunoscute, ca să mai fie nevoie să le examinăm în deosebi. Pe cea de-a treia ne-o poate lămuri imediat un exemplu. Noi zicem cu toții că focul încălzește, — și înțelegem prin aceasta că el produce ceea ce numim căldură. Cum o produce însă? Prin emanație. Focul care arde « răspândește » în jurul lui căldură. În același chip, o lampă aprinsă « răspândește » în jurul ei lumină. Această « răspândire » presupune o « izvorire » a ceea ce se împrăștie împrejur, — a căldurii și a luminii, — din ceea ce le « produce ».

Care din aceste trei modalități a fost cea de care s'a servit Zevs, când a creat lumea? Propriu vorbind, nici una. Să le trecem, în adevăr, în revistă, dela cea din urmă spre cea dintâi. Emanația e un proces fizic, propriu lucrurilor neînsuflețite din natură. E ceva mecanic ce nu implică conștiința și exclude prin urmare gândirea, simțirea și voința. Cine ar putea însă admite că Zevs a creat lumea fără să fi știut ce făcea, fără să fi simțit dorința de a-i da naștere, fără să fi luat hotărîrea liberă de a-și realiza planul? Fabricarea, iarăși, nu ne poate da o imagine a modului cum a trebuit să procedeze, când a creat lumea, cauza ei primă-

Ce e drept, fabricarea presupune o acțiune conștientă, desfășurându-se după un plan și în vederea unui scop. Dar ea nu este decât o nouă așezare a unor elemente materiale vechi, adică pre-existente. Un meseriaș care construște un scaun sau o masă întrebuițează lemnul, fierul și celelalte materii, ce mai intră în alcătuirea lor, și care existau mai dinainte. Dacă am compara procesul divin al creației cu procesul omenesc al fabricării, s'ar naște, în mod inevitabil, întrebarea: cine a produs materia din care a înjghebat Zevs lumea? O asemenea întrebare ar fi însă absurdă, fiindcă am zis că, în afară de cauza primă, nu mai putea exista, la început, nimic. Intrucât exista dar singură, cauza primă n'a putut produce lumea decât scoțând-o din ea însăși, — ceea ce ne duce la cea dintâi din cele trei modalități, de care am vorbit, adică la procesul nașterii. O mamă, în adevăr, naște un copil, scoțându-l din ea însăși. Fost-a creația lumii un proces analog? Da, în aparență; nu, în realitate. Căci nașterea, la ființele vii, presupune concepția, iar concepția presupune colaborarea a două dintr'însele. O femeie nu poate da naștere unui copil decât cu ajutorul unui bărbat. Ar trebui dar să presupunem că în actul creației cauza primă n'a lucrat singură și n'a fost prin urmare independentă, ceea ce i-ar lua caracterul de cauză primă.

Dacă nu ne putem reprezenta, în nici un chip, modalitatea creației, ne putem oare lămuri mai bine cu privire la desfășurarea momentelor ei? A constatat oare ea dintr'un singur act sau din mai multe? Și în acest din urmă caz, din care anume?

Este evident că nici o cauză nu poate produce decât un efect potrivit cu ea sau conform cu natura ei. Aceasta e o axiomă fundamentală a minții noastre. De aceea nu putem atribui niciodată un efect supra-natural unei cauze naturale. Dacă privim însă lumea, cu lucrurile ei nenumărate, schimbătoare, imperfecte și pieritoare, nu putem să nu ajungem la credința, că ea nu poate semăna întru nimic cu cauza primă care a trebuit să-i dea naștere. Am zis, în adevăr, mai sus, că acea cauză primă a trebuit să fie unică, veșnic aceeași, perfectă și eternă. Acea cauză primă n'a putut deci crea dela început lumea aceasta vizibilă; a trebuit să creeze mai întâi o lume care să semene cu ea, — și anume lumea ideilor invizibile. Ideile sunt, ce e drept, multiple; însă, fiind generale, sunt unitare, fiecare din ele rezumând în sine o infinitate

de lucruri asemenea. Mai departe, ideile sunt, în unitatea lor, neschimbătoare; lucrurile pe care le reprezintă se schimbă neconținut, ele însă rămân pururea aceleași. În sfârșit, ideile sunt eterne; lucrurile pe care le reprezintă se nasc și mor, ele însă nu pot pieri niciodată.

Prin aceste atribute ale lor, ideile sunt mai aproape de cauza primă a universului decât lumea vizibilă, materială. Prin urmare, după axioma stabilită mai sus, Zevs a trebuit să creeze mai întâi lumea ideilor. Acestei lumi a ideilor îi dă Plethon numele unui alt zeu din mitologia greacă, numele lui Poseidon.

« Poseidon, zice Plethon însuși, ca cel dintâi din fiii lui Zevs, este o idee; nu însă *această* idee sau *aceea*, ci ideea în general, *genul* cuprinzând în unitatea sa totalitatea ideilor » ¹⁾.

3. Zevs a creat pe Poseidon din el însuși și el singur, fără ajutorul nici unei alte ființe, întâi fiindcă n'avea nevoie de un asemenea ajutor și al doilea fiindcă nici o altă ființă nu mai exista la început afară de el. El n'a procedat prin urmare ca un tată care are nevoie de o mamă, ca să dea naștere unui copil. Și fiindcă elementul femienin e cel care dă *materia* creațiunii, pe când elementul masculin dă numai *forma*, trebuie să admitem că Poseidon, care a avut un tată, dar n'a avut o mamă, e formă pură, cu totul lipsită de materie. Prin urmare, lumea ideilor este imaterială.

Mai departe, Poseidon este etern. Căci am zis că Zevs nu poate crea decât ceva asemenea cu sine însuși. Zevs este pre-etern, Poseidon este etern. El are un început, întrucât a fost creat; dar acest început al său e logic, nu cronologic. Poseidon n'are un început în timp, Zevs fiind anterior timpului. De unde rezultă, că lumea ideilor, pe care o reprezintă Poseidon, nu e supusă timpului. Pentru idei nu există trecut și viitor, ci numai prezent; pentru ele nu există un *mai înainte* și un *mai târziu*, ci un veșnic *acum*. Așa fiind, ele nu sunt supuse schimbării; căci schimbarea nu e posibilă decât în timp.

Tot așa nu sunt supuse ideile spațiului. Căci nefiind materiale, ele n'au un corp, care să ocupe o porțiune de spațiu și să fie legat de un anumit punct al lui. Tot din această cauză, ele nu sunt

¹⁾ Traité des lois, éd. Alex., pag. 104.

divizibile, fiindcă n'au părți, în care să poată fi descompuse. Ele sunt prin urmare spirite pure, absolut unitare.

În sfârșit, Zeus fiind, ca acțiune pură, absolut activ, Poseidon, care trebuie să-i semene, nu poate fi nici el decât esențial activ. Ideile sunt dar spirite active, a căror activitate constă în cugetare, — într'o cugetare însă, care e în același timp acțiune, care lucrează ca o cauză a naturii. În această ultimă calitate a lor, de spirite active, Plethon le dă ideilor nume deosebite, — numele zeilor din panteonul grec. Aceste nume le vom vedea însă mai jos.

4. Fiind esențial activă, lumea ideilor este creatoarea universului, pe care îl percepem cu simțurile. De altfel, lumea ideilor cuprinzând în sine, în mod ideal, tot ce poate exista ca realitate, era prototipul universului, și prin urmare numai ea singură putea să-l producă. Zeus singur nu l-ar fi putut crea, fiindcă se deosebea prea mult de el — și am văzut că o cauză nu poate produce decât efecte conforme cu natura sa.

Universul se compune însă din trei trepte diferite de existență: treapta eternității pre-timporale, adică a lucrurilor eterne care nu există în timp, cum sunt ideile însele, treapta eternității temporale, adică a lucrurilor care există în timp, dar durează veșnic, cum sunt ființele nemuritoare, — și treapta schimbării vecinice, adică a lucrurilor ce există în timp și trec cu el, cum sunt ființele muritoare.

Ideile, formând ele însele prima treaptă de existență, n'au să producă decât pe celelalte două, să producă adică ființele ce există în timp, — unele fiind nemuritoare și altele muritoare. Fiindcă însă lumea ființelor nemuritoare și lumea ființelor muritoare sunt deosebite și de o valoare deosebită, trebuie să admitem și în lumea ideilor o deosebire corespunzătoare. Și anume, ideile care dau naștere lumii ființelor nemuritoare, formează, ca spirite active, clasa zeilor de primul rang, clasa olimpicienilor sau a zeilor ce locuiesc în Olimp, iar cele ce dau naștere lumii ființelor muritoare formează, ca spirite active, clasa zeilor de al doilea ordin, clasa titanilor sau a zeilor ce locuiesc în Tartar. Și după cum lumea ființelor nemuritoare constituie o treaptă superioară a universului față de lumea ființelor muritoare, tot așa formează și clasa olimpicienilor o clasă superioară de zei față de aceea a titanilor. De aceea și zice Plethon că, în regiunea supra-cerească unde

locuesc zeii, cei dintâi ocupă partea superioară, Olimpul, pe când cei din urmă ocupă partea inferioară, Tartarul. Dar aceste imagini n'au decât o valoare simbolică — și nu trebuiesc luate ad-litteram. Căci zeii sunt idei, — și ideile, fiind imateriale, nu pot ocupa un loc în spațiu. Este dar evident, că imaginile de care se servește Plethon n'au decât rolul să pună în evidență ierarhia ideilor sau a spiritelor creatoare ale universului ¹⁾). Acești zei sunt personificări, — pe de o parte ale categoriilor logice ale existenței, iar pe de alta ale categoriilor ei reale. Așa, Poseidon este ideea ideilor în general sau a formei pure, Hera este ideea materiei, Apolon este ideea identității, Arthemis ideea diversității, Hephaistos este ideea repausului sau a inerției, Dyonisos ideea mișcării active, Athena ideea mișcării pasive.

Acești 7 zei, cei mai însemnați după Plethon, sunt personificări ale categoriilor logice ale existenței. Cei ce urmează sunt personificări ale categoriilor ei reale. Atlas este ideea corpurilor cerești în general sau a constelațiilor, Tithonos ideea planetelor, Dione ideea stelelor fixe, Hermes ideea demonilor sublunari sau pământești, Pluton ideea sufletelor omenești, Rhea ideea elementelor, în general, Letho ideea eterului, Hecate ideea aerului, Thetys ideea umezelii, Hestia ideea pământului.

Toți zeii înșirați până acum sunt olimpieni. Ei reprezintă ideile a tot ce e nemuritor în natură, a tot ce rămâne veșnic neschimbat în schimbările ei neconținute. Zeii ce urmează sunt Titani și reprezintă ideile ființelor muritoare. Kronos și Aphrodite reprezintă forma și materia acestor ființe în general. Kore sau Persephone este ideea părților muritoare ale omului (sufletul său fiind nemuritor); Pan este ideea animalelor, iar Demeter este ideea plantelor. Pe lângă acești Titani de căpetenie, mai sunt, zice Plethon, și alții care reprezintă părți mai mari sau mai mici din ființele muritoare, dar ale căror nume ar fi de prisos să le înșirăm cu deamănuntul.

Deși aceste două clase de zei, Olimpicii și Titanii, sunt deosebite, ele formează totuși împreună lumea unitară a ideilor, —

¹⁾ † Nu trebuie să ni se ia în nume de rău, zice Plethon însuși, că ne servim de numele strămoșești ale zeilor spre a indica acei zei, pe care îi recunoaște filozofia ». (Alexandre, pag. 130).

Întocmai după cum sufletul și corpul omului, deși sunt deosebite, formează totuși împreună omul, ca individ unitar. Această împreunare a celor două clase de zei, ne-o înfățișează plastic mitul răpirii Persephonei. Acest mit a jucat un mare rol în istoria cugețării grecești, — în misterele eleusinice. Pluton, ideea sufletului omenesc, a răpit pe Persephone, ideea corpului omenesc, — și copilul căruia i-au dat naștere a fost omul. Acest mit ne arată pe de o parte unitatea lumii ideilor, iar pe de alta ne deschide înțelegerea modului cum a dat naștere această lume treptelor inferioare ale existenței.

5. Pentru ca universul să fie un tot unitar, un sistem armonic, trebuie ca între diferitele trepte ale existenței lui să se intercaleze forme de tranziție, care să umple abizul dintre ele și să le pună astfel în legătură unele cu altele. După cum dar Poseidon sau lumea ideilor a umplut abizul dintre creatorul unic și lumea multiplă a creațiunii, dintre Zevs și univers; după cum, în lumea ideilor, Pluton și Persephone au umplut abizul dintre Olimpieni și Titani, dintre ideile ființelor nemuritoare și ideile lucrurilor muritoare, tot așa abizul dintre lumea ideilor și lumea materială în general îl umplu zeii planetari. Dacă Zevs stă în capul piramidei, în primul rang al existenței universale, Olimpicii și Titanii sunt zeii de rangul al doilea, iar zeii planetari ocupă rangul al treilea. Ei mijlocesc trecerea dela idei la lucrurile materiale, întrucât sunt idei — însă idei întrupate, împreunate cu un suflet și cu un corp — și anume așa, încât corpul e subordonat sufletului, iar sufletul e subordonat ideii — toate împreună formând o singură ființă. Pe când zeii de al doilea rang, cu Poseidon în frunte, au fost creați deadreptul de Zevs, zeii planetari, zeii de al treilea rang, au fost creați de Poseidon, care dela sine le-a dat ideea, în legătură cu Atlas și cu Tithonos le-a dat sufletul, iar în legătură cu Hera le-a dat corpul. Zeii planetari sunt 7: Helios sau soarele, Selene sau luna, Heosphoros sau Venus, Stilbon sau Mercur, Phainon sau Saturn, Phaethon sau Jupiter și Pyroeis sau Marte.

Dintre acești zei, Helios singur și-a primit sufletul dela colaborarea lui Poseidon cu Atlas. Toți ceilalți 6, și-au primit sufletul dela colaborarea lui Poseidon cu Tithonos. Sufletul lor, ca un reflex al universalității ideilor, e a-tot-știutor. Corpul lor e alcătuit

din elementul material cel mai fin și mai ușor, adică din foc. Rolul lor în univers e să creeze lumea materială și s'o guverneze.

După zeii planetari vin, printre zeii de al treilea rang, aceia ai stelelor fixe. Ei sunt creați tot de Poseidon, care dela sine le-a dat ideea, în unire cu Dione le-a dat sufletul, iar în unire cu Hera le-a dat corpul. Ei sunt dar de aceeași natură cu zeii planetari, dar le sunt inferiori într'un singur punct: ei nu sunt creatori, ei nu iau parte la creațiunea lumii materiale. Rolul lor în univers e numai contemplativ. Ei contemplă universul, îl admiră și cântă un veșnic imn de laudă lui Zevs, — imn care este armonia sferelor cerești.

După zeii stelelor fixe, în al treilea rând printre zeii de al treilea rang, vin demonii. Ei sunt creați tot de Poseidon, în unire cu Hermes și cu Hera. Demonii sunt cei din urmă dintre zei — și joacă în univers rolul de mesageri ai zeilor superiori, care se servesc de ei ca să trimită oamenilor poruncile lor, să-i guverneze și să-i ajute. Printre zei, ei sunt dar cei mai aproape de oameni, cei mai asemenea cu ei, — de vreme ce li se pot adresa direct. Căci oamenii nu pot comunica cu toți zeii deopotrivă ¹⁾.

Deși se aseamănă însă cu oamenii, demonii nu sunt răi, ca ei, ci buni, ca toți zeii. Calitățile lor sunt pe jumătate divine și pe jumătate umane. Ei sunt nemuritori ca zeii, dar nu sunt a-tot-știutori ca ei. Sufletul lor este mărginit în știință ca al oamenilor, dar nu este supus greșelii ca el. Ei nu știu tot, dar, în ceea ce știu, nu se pot înșela. Corpul lor e compus, ca și al zeilor planetari și stelari, din elementul cel mai fin și mai ușor, focul, — însă nu din partea lui arzătoare și luminoasă — flacăra, ci din partea lui rece și invizibilă — eterul. Acești demoni sunt foarte numeroși și se împart și ei în mai multe clase. Dintr'înșii și-a recrutat magia Renașterii, precum vom vedea mai departe, legiunile spiritelor sale sublunare.

6. Am văzut până acum că — Zevs fiind creatorul a tot ce există — existența are mai multe trepte diferite. Prima treaptă o

¹⁾ În drama lui Goethe, bunăoară, Faust nu poate vorbi cu spiritul lumii, care îl inspăimântă și pe care nu-l înțelege; el nu poate vorbi decât numai cu spiritul pământului; o rămășiță din ierarhia zeilor, după doctrinele neoplatonice, care a trecut în teosofia și magia dela începutul Renașterii, pe care ni le înfățișează poetul german în această parte a operei sale.

formează lumea ideilor, lumea spiritelor create deadreptul de Zevs, adică lumea zeilor de al doilea rang. A doua treaptă o formează lumea zeilor planetari, a zeilor siderali și a demonilor, adică a zeilor de al treilea rang. A treia treaptă a existenței o formează în sfârșit lumea ființelor și a lucrurilor muritoare, — a oamenilor și a naturii neînsuflețite.

Ființa cea mai perfectă de pe această a treia treaptă a existenței, cea care o leagă cu treapta anterioară, păstrând astfel continuitatea naturii și unitatea universului, este omul. Căci armonia universului cere ca, între cele două părți ale lui, — cea nemuritoare și cea muritoare, — să nu existe un abiz, pe care nimic să nu-l poată umplea. O legătură firească trebuie să existe dar între aceste două părți — și această legătură trebuie să o facă o ființă pe jumătate nemuritoare și pe jumătate muritoare, care să cuprindă adică în sine și să împace ambii termeni ai acestei contradicții fundamentale a naturii.

Omul e nemuritor prin sufletul și muritor prin corpul său. Sufletul omului vine deadreptul din lumea nemuritoare a zeilor olimpici, el este o emanație directă a lui Pluton, care, ca idee, reprezintă tocmai sufletul omenesc în partea lui generală și eternă, — și prin urmare o emanație indirectă a lui Poseidon și a lui Zevs însuși.

Prin sufletul său omul se aseamănă cu zeii, de vreme ce e capabil de o activitate asemenea cu a lor. Activitatea de căpetenie a zeilor constă, în afară de activitatea creatoare primordială a lui Zevs, în contemplarea existenței create și în guvernarea ei. Activitatea intelectuală a omului constă de asemenea în contemplarea lumii, iar ca o urmare a ei, activitatea lui practică constă în guvernarea vieții sale proprii, potrivit cu principiile scoase din contemplarea lumii. După principiul stabilit la început, că o cauză nu poate să producă decât efecte asemenea cu ea însăși, trebuie să conchidem, că o astfel de activitate teoretică și practică, asemenea cu aceea a zeilor, presupune existența în oameni a unei substanțe de natură divină. Această substanță, imaterială ca și zeii, nemuritoare ca și ei, este sufletul.

Că sufletul e nemuritor, ne-o dovedește mai ales faptul că unii oameni își doresc moartea sau chiar se sinucid. În mod natural, orice ființă vie tinde să-și conserve existența și să-și prelungească

dacă se poate, cât mai mult. E dar evident că ceea ce pricinuește, în cazurile extreme, sinuciderea nu e partea muritoare a omului, adică corpul lui material, care trebuie să urmeze regula naturii, ci partea lui nemuritoare, adică sufletul lui imaterial, care i se poate sustrage. Știindu-se deosebit de corp și suferind din cauza lui, sufletul se leapădă de el, îl ucide, ca să se libereze, — rămânând, firește, să tragă mai departe consecințele acestui fapt, care nu este indiferent.

Am zis că sufletul imaterial al omului este împreunat cu un corp material. Care e cauza acestei împreunări? Să fie oare, cum zicea Platon în Phaidros, fiindcă sufletul « a căzut » din pricina « dorinței pătimase și păcătoase »? Nu, zice Plethon. Impreunarea sufletului cu corpul e cerută de armonia universului, pentru ca să existe o legătură între partea nemuritoare și cea muritoare a lui. Așa zice și Platon în Timaios, unde pare a nemeri mai bine adevărul.

Corpul material al omului, în deosebire de corpul material al zeilor planetari, e muritor. Când viața omului încetează, când sufletul lui se întoarce în sferile supracerești din care a purces, corpul lui se descompune și elementele lui se împrăstie, întorcându-se în lumea « stihilor » din care au pornit. Așa fiind, prin corpul său muritor, omul formează în univers tranziția către lumea corpurilor materiale supuse pieirii, către natura fizică. Această lume, cea din urmă și cea mai de jos din univers, cuprinde, după Plethon, animalele, plantele și restul lucrurilor neînsuflețite. Natura fizică e creată și guvernată de zeii planetari, — și în deosebi de Helios și de Selene. Acești zei planetari pricinuesc apariția și dispariția, nașterea și moartea, cu un cuvânt schimbarea veșnică a tot ce compune lumea ființelor muritoare. După cum Helios se apropie sau se depărtează de pământ, avem anotimpurile, cu toate schimbările lor fizice, cu arșița verii și cu frigul iernii, cu ploile și vânturile, cu zăpezile și viscocele, cu creșterea sau uscarea vegetației, cu reproducerea animalelor, — și cu toate celelalte schimbări ce alcătuiesc viața pământului. Iar Selene își adoagă influența ei la producerea tuturor acestor schimbări. Ea mișcă veșnic, cu lumina ei misterioasă, apele mărilor și oceanelor, țese cu razele ei palide soarta muritorilor de tot felul, le împarte timpul în bucăți măsurate, potrivite cu scurtimea

existenței lor, și guvernează astfel viața lor întreagă. Cât de mult influențează luna actul capital al vieții, care este generația, ne-o poate arăta corespondența dintre ciclul fazelor ei, — așa numita « lună » a calendarului, — și « luna » femeilor, adică perioada lor menstruală, care condiționează concepția.

Natura e astfel, în întregime, divină, fiindcă este, grație acestor legături, un lanț infinit de acțiuni ideale, de influențe spirituale, ce se coboară dela Zevs creatorul, din sferile supra-cerești, până la cea din urmă insectă, până la cel mai neînsemnat fir de iarbă, până la picătura de apă din valul de mare, până la bobul de nisip din dunele pustiilor. Universul întreg e divin, fiindcă e o ierarhie de zei, o cascadă de spirite, un sistem logic de idei, așezate în ordinea generalității lor descrescânde. Dela această concepție a naturii avea să pornească Academia « platonice » din Florența, spre a o dezvolta, adăogându-i ingrediente nouă, și a o transmite apoi teosofiei și magiei din timpul Renașterii.

P. P. NEGULESCU

PARTIDELE POLITICE IN ANGLIA

1. Partidele politice, în înțelesul de azi al termenului, apăreau pentru întâia oară în Anglia. Faptul nu era o simplă întâmplare. El era determinat de apariția regimului constituțional de guvernare. După revoluția din 1688, viața politică engleză cerea anumite organizații, prin care să se canalizeze diferitele curente de opinie.

Atât timp cât această viață era condusă de o mână de oameni, aleși de voința arbitrară a Regelui, nu se simțea necesitatea Partidelor. Cu tot parlamentarismul țării, care data de peste trei secole, viața politică a Angliei în trecut nu se întindea dincolo de Curtea Monarhului și de cele două Camere, dominate de nobilime și de marea burghezie. Odată însă cu introducerea noului regim, afacerile publice treceau în seama Parlamentului, reprezentantul suveranității poporului. Aici și în noile condiții constituționale, voința națiunii trebuia îndrumată pentru a nu rămânea haotică și incapabilă de o acțiune unitară.

Ar fi totuși o interpretare necorespunzătoare faptelor, dacă am atribui unei asemenea transformări un plan conceput și elaborat dinainte. Nimic nu este mai străin de spiritul eminamente practic al poporului englez în materie de politică. Partidele se cristalizau în același mod empiric ca și atâtea alte instituții politice engleze. Odată apărute, ele urmau să se dezvolte după necesitățile realității.

Încă pe vremea Parlamentului Lung (1641—1653) se desemnau două grupări politice în sânul Camerei Comunelor, una susținând

prerogativele Coroanei, alta drepturile poporului. Sub Restaurație, se auzeau pentru întâia oară cuvintele « *Tory* » și « *Whig* » în înțelesul de facțiuni politice ¹⁾. Termenul « *Tory* », de origine irlandeză, apărea de fapt în 1679, când se dădea lupta în Parlament în contra Billului pentru excluderea Ducelui de York dela succesiune, fiind întrebuițat în semn de dispreț pentru susținătorii acestui proiect de lege. De atunci cuvântul se încetățenea în vocabularul politic și reprezenta partidul, care ținea la tradiția Coroanei și a Bisericii. Pe de altă parte, termenul « *Whig* », de origine scoțiană, se aplica în același timp facțiunii politice care susținea drepturile poporului împotriva privilegiilor medievale ale Coroanei și în contra intoleranței Bisericii de Stat. Ambele denumiri erau menținute până la începutul secolului al XIX-lea.

La început, rolul celor două grupări politice nu apărea precis. Insuși numele lor însemna, cum am amintit, o ironizare destul de crudă ²⁾. Nașterea lor fusese datorită mai mult unor resentimente decât unor considerații de doctrină. În condițiile turburi ale războiului civil și, mai târziu, după revoluție, spiritele erau prea agitate pentru a se gândi la un program și la o organizare rațională. Pe lângă aceasta, se adăuga situația poporului care, în marea lui majoritate, era neemancipat politicește.

Numai în mod treptat cele două partide prindeau să se organizeze. În secolul al XVIII-lea, existența lor se reducea la activitatea parlamentară a membrilor și la consfăturile câtorva politicieni, care lucrau din umbră. Nici unul din partide nu avea un contact direct cu masele. De altfel nu era necesar. Candiđații la Camera Comunelor, recrutați din rândul nobilimii și ale celor bogați, aveau dinainte asigurată alegerea, care atârna mai mult de voința patronilor decât de votul puținilor alegători.

Cu toate acestea, partidul Tory și partidul Whig nu erau lipsite de cele două elemente caracteristice unui partid politic, anume: programul și șeful. În adevăr, în tot timpul secolului al XVIII-lea aceste partide reprezentau două programe deosebite și fiecare avea

¹⁾ Henry Hallam, *The Constitutional History of England*, vol. II (seventh ed., 1854), pag. 436 și Macaulay, *History of England*, vol. I (1858), pag. 258.

²⁾ Cuvântul « *Whig* », în dialectul scoțian-galic, era întrebuițat propriu zis pentru hoții de cai și fusese aplicat uneori și Presbiterianilor scoțieni. Iar cuvântul « *Tory* », în dialectul irlandez, însemna un papistaș proscris.

șefii lui recunoscuți în Parlament. Cum am amintit, partidul Whig ținea la libertățile politice ale poporului câștigate prin revoluția din 1688, iar partidul Tory reprezenta tradiția în toate instituțiile de bază ale țării până la reclamarea drepturilor medievale ale Coroanei și ale nobilimii. Dar aceste principii nu erau apărate totdeauna până la nesocotirea unor interese mai concrete. Așa, partidul Whig, în ciuda ideilor democratice pe care le reprezenta, era asociat cu marea burghezie, uitând deseori drepturile poporului. Iar partidul Tory, deși apărător măturisit al tuturor tradițiilor și instituțiilor țării, reprezenta în primul rând interesele clasei aristocratice, nesocotind de multe ori prerogativele Coroanei. Ambele partide erau în fond strâns legate de interesele unei plutocrații în dauna mării majorități a poporului.

Apariția sistemului de guvernare prin Cabinet, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, accentua și mai mult necesitatea celor două partide, ca instrumente de afirmare a curentelor în politica țării. Noul sistem însemna întărirea controlului parlamentar care, la rândul său, era în funcție de diferențierea de opinie, exprimată în cele două tabere politice.

Atât de necesară apărea existența a două partide, încât William Pitt, fiind la guvern, înlesnea partidului opoziționist să se întărească, având conștiința că țara trebuia să dispună totdeauna de a doua echipă de guvernare. De fapt se recunoștea că interesele țării cereau o alternare de oameni, care să facă posibil nu numai controlul în treburile publice, dar și o guvernare eficientă prin stimularea unei competiții permanente. Căci, oricât de bun ar fi fost un guvern, el se uza în timpul șederii la putere, făcând astfel să apară în mod fatal necesitatea unei schimbări la conducere, cu oameni din alt partid decât acela care guvernase.

Istoria partidelor politice din Anglia până la Actul de Reformă din 1832 este mai mult istoria diferitelor cabinete și a diferiților prim-miniștri care au guvernat țara. Activitatea partidelor se reducea, cum am spus, la câțiva oameni influenți, fie prin nobilime, fie prin bogăție, care căutau acces la guvernare pentru a putea să apere mai bine interesele clasei din care făceau parte. Orice aranjament politic se făcea în cercuri restrânse și sub conducerea șefului partidului. Aici se hotăra asupra candidaților pentru Camera Comunelor sau asupra viitorilor membri ai guvernului. Pe

lângă aceasta, fiecare politician avea oamenii lui, care îl urmau și-i dau votul în contra unor servicii sau chiar a unei sume de bani. În ținuturile rurale, arendașii votau cu proprietarul lor (*Landlord*), iar micii proprietari rurali (*freeholders*), deși mai independenți, votau de obicei cu marele senior din ținut. La orașe, clientela politică, alcătuită din micii negustori, urma pe magnații teritoriali, care erau de regulă proprietarii imobilelor. Astfel, marele proprietar rural sau urban dispunea de voturile chiriașilor care, în caz de nesupunere, erau eliminați de pe moșie sau din imobile. Rareori se întâmpla ca alegătorii să voteze pe un candidat neagreat de politicienii zilei. Așa s'a întâmplat cu agitatorul John Wilkes, ales în ciuda claselor conducătoare și a oligarhiei parlamentare. Dar un asemenea caz era numai o excepție.

Se înțelege dela sine că de o independență a alegătorilor nu putea fi vorba pe timpul acela și cu regimul electoral atunci în vigoare. Corupția era ușor de practicat. În asemenea condiții, partidele nu aveau nevoie să se organizeze pentru mase, iar lupta lor nu trecea dincolo de coteriile din Parlament sau din jurul conducătorilor. Pentru reușita manevrelor în Camera Comunelor, partidele aveau câte un « *Whip* » (propriu zis « biciu »), un fel de regisor al luptelor, care se dădeau între reprezentanții lor. Acest rol supraviețuia până astăzi. Mai aveau partidele câte un « *leader* », conducător, care dirija dezbaterile în Cameră. De fapt, aceste două personaje organizau lupta și pregăteau succesul partidului nu numai în cadrul Parlamentului, dar și în culisele patronilor magnați, care evitau orice manifestare în public.

Cum elementele de seamă din care se compuneau cele două partide în secolul al XVIII-lea proveneau din nobile și din marea burghezie, interesele lor comune stabileau o solidaritate tacită, neturburată decât de jocul alternării la putere. Disponând de aproape trei sferturi din locurile Camerei Comunelor, magnații, fie nobili, fie comuni, stăpâneau de fapt în permanență treburile publice ale țării ¹⁾.

¹⁾ După un calcul din 1815, în Camera Comunelor erau 471 membri, care datorau locul lor bunului plac a 144 nobili (*pairs*) și a 123 magnați comuni. Mai erau 16 membri numiți de fapt prin intervenția Guvernului, iar restul de 171 deputați erau aleși pe cale dreaptă. Vezi: M. Ostrogorski, *La Démocratie et les Partis Politiques* (1912), pag. 7. Cf. J.A.R. Marriott, *English Political Institutions* (ed. a 3-a, 1925), pag. 219 urm.

Cu toată această stare de lucruri, conducătorii vieții politice din Anglia secolului al XVIII-lea nu depășeau anumite limite. Interesele țării erau totdeauna respectate. Așa se explică faptul că ambele partide dădeau țării oameni de Stat cu autoritate și mari patrioți. Un Walpole, un Lord Rockingham, un William Pitt au fost personalități care priveau problemele de Stat deasupra intereselor de partid. Așa numitul partidism avea să apară mai târziu, în secolul al XIX-lea, când luptele electorale deveneau mai intense prin lărgirea cadrului, în care se desfășurau. Dar nici atunci partidele politice din Anglia nu degenerau până a pierde simțul deosebirii între ce trebuie și ce nu trebuie pentru binele Statului. Căci elita conducătoare în Anglia, fie că era oligarhică, fie că devenea demagogică, a știut să-și păstreze intactă conștiința răspunderii față de țară și de națiune.

2. Organizarea propriu zisă a partidelor politice din Anglia începe abia după reforma din 1832. Lărgirea dreptului de vot și cu ea a numărului alegătorilor impunea partidelor sarcina să se adreseze maselor. Propaganda nu mai era acum redusă la câțiva clienți personali, pe care patronul și amicii lui parlamentari îi puteau avea totdeauna de partea lor. Cadrul politic se schimbă radical. Mai întâi, legea introducea listele electorale, pe care trebuiau să figureze toți cetățenii emancipați politiceste. Aceștia însă, în marea lor majoritate, nu știau sau chiar nu voiau să se intereseze prea mult de dreptul obținut. Candidatul sau politicianul, având tot interesul să-i vadă trecuți pe liste, căuta să-i determine să se anunțe. Astfel organizația partidelor se întindea pe toată țara, urmând circumscripțiile electorale și, cu ele, masele de alegători noi. În fiecare localitate mai însemnată lua naștere câte un comitet, însărcinat cu propaganda. Cu timpul, comitetul se transforma în club.

Primul club politic lua ființă la Londra. În preajma reformei, în 1831, *Carlton Club* era fondat de partidul Tory, devenit peste patru ani (1835) partidul conservator ¹⁾. În clubul acesta aveau loc consfăturile conducătorilor, precum și întâlnirile cu agenții

¹⁾ Termenul « conservator » a fost popularizat întâia oară de J. W. Croker într'un articol din *Quarterly Review* (Ianuarie 1830). Se pare însă că ceva mai înainte, Canning îl întrebuințase într'un discurs politic ținut la Londra.

partidului de provincie. Ideea de club prinse și păru atât de efice, încât celălalt partid, devenit acum partidul liberal ¹⁾, înființă la rândul său, în 1836, tot la Londra, *Reform Club*.

Crearea cluburilor locale era un alt pas în organizarea partidelor. În același timp se înființau așa numitele « *Registration Societies* », însărcinate cu captarea electorilor și cu determinarea lor de a se înscrie pe liste și, în caz de alegeri, să-și exercite dreptul de vot. Goana după alegătorii din comitate, care nu erau obligați, ca electorii dela orașe, să locuiască în comunele unde figurau pe liste, forma una din cele mai importante însărcinări ale acestor societăți. În ceea ce privește propaganda propriu zisă, desfășurată în preajma alegerilor, ambele partide se foloseau de aceleași mijloace, printre care cel mai eficace era vizita pe care candidatul și amicii lui politici o făceau alegătorilor, atrăgându-i prin vorbe sau promisiuni. Era ceea ce se înțelege prin termenul « *canvass* », adică a solicita, prin contact personal, votul alegătorilor. În asemenea ocazii, politicianul căuta să capteze bunăvoința alegătorului prin persuasiune. Uneori el simula o atenție deosebită pentru toți membrii familiei, arătându-se preocupat de sănătatea și starea fiecăruia ²⁾. Evident, această familiaritate impresionă pe micul alegător, ignorant nu numai de valoarea votului său, dar și de mobilul solitudinii, pe care i-o arăta vizitatorul.

În sfârșit, un alt mijloc întrebuițat de partide prin « societățile de înregistrare » era să înlătore pe alegătorii bănuți de opoziție, provocând cât mai multe « obiecții » cu privire la figurarea lor pe liste, sau introducând persoane necalificate pentru vot. Aceasta dădea naștere, firește, la apeluri și discuții interminabile

¹⁾ Termenul « *liberal* » emana direct din mișcarea democratică stimulată la sfârșitul secolului al XVIII-lea de evenimentele Revoluției franceze, dar era acceptat, când așa numiții « *Radicali* » din școala lui Bentham se uneau cu partidul Whig pentru a lupta împreună pentru realizarea reformelor politice. Întrebuițarea precisă a termenului este atribuită Lordului John Russell.

²⁾ Acest procedeu se practica și în secolul al XVIII-lea. Unul din cei mai pricepuți « *canvassers* » era pe atunci Lordul Wharton. Se povestește cum acesta odată, intrând în prăvălioara unui cismar, întrebă: « Unde-i Dick ? » (Diminutivul lui Richard). Soția, vădit impresionată de vizita lordului, îi răspunse că nu e acasă, dar că domnia sa să nu fie îngrijorată de soarta lui. « Ba sunt ! » răspunse lordul afectat. Apoi el se interesă de fiecare copil, menționându-l pe nume spre surprinderea femeii. Ostrogorski, *Op. cit.*, pag. 56.

din partea celor interesați. Era, într'un cuvânt, o șicană întreținută cu rea credință și cu scopul vădit de a zădărnici pe alegători de a se prezenta la urne. Mai multe anchete parlamentare fură instituite pentru a remedia răul, care amenința, odată cu perfecționarea organizațiilor de partid, să degenereze într'un sistem de corupție raționalizată. Abia în 1883 Parlamentul trecea o lege în contra acestor obiceiuri (*Corrupt and Illegal Practices*), stabilind în același timp un cod de reguli pentru conduita în alegeri ¹⁾).

Adevărul este că mașina politicianismului începuse să apară și să se perfecționeze din ce în ce mai mult. Adoptând și unele mijloace de propagandă dela politicianii din Statele-Unite, partidele engleze urmăreau o cât mai adâncă pătrundere în mase. In urma reformei electorale din 1867, numărul alegătorilor crescuse dintr'odată cu peste un milion, în majoritate muncitori și mici meseriași. O asemenea situație reclamă o reorganizare mai temeinică decât înainte. In această privință, politicianii englezi se deciseră să adopte sistemul american așa numit « *caucus* » ²⁾).

Din lagărul liberalilor dela Birmingham, prin Joseph Chamberlain, ales în 1873 primar al orașului, se desprinsese noul sistem de organizare. In ce consta acest sistem? Intr'o vastă întreprindere de captare a alegătorilor, prin formarea de comitete și subcomitete, în care manevrele politicianilor americani erau adoptate pentru realizarea triumfului în alegeri. Din Birmingham organizarea se răspândea în toate orașele principale, înlocuind vechile asociații și stabilind legătura cu centrul partidului liberal dela Londra. Gladstone, șeful partidului, primea noua organizare ca un model de propagandă rațională și de afirmare a noului liberalism. La alegerile generale din 1880, sistemul fu pus la încer-

¹⁾ Această lege era în parte amendată și prevăzută cu noi măsuri în contra ilegalităților, prin legile de reformă electorală din 1918 și 1928 (*Representation of the People Act*).

²⁾ Cuvântul « *Caucus* », de origine indiană, apărea în America ceva înainte de războiul de independență, în epoca colonială, când așa numitul Partid Patriot se întrunea la « *Caucus Club* » din Boston. Dela acest club rămânea termenul cu înțelesul de întrunire a conducătorilor pentru a decide asupra candidaților la alegeri sau la funcțiuni, care urmează a fi susținuți de partid.

care pentru întâia oară. *Caucus*-ul se dovedi eficace, scoțând o mare majoritate în Parlament și aducând partidul la putere. Chamberlain, care introdusese sistemul, fu numit ministru în cabinet. Organizația nouă nu se mulțumi însă cu atât. Incurajată de succesul obținut, ea își continua activitatea nu numai în organizațiile locale, dar și în sânul Parlamentului, intervenind pe lângă deputații majoritari să susțină fără rezervă proiectele de legi ale guvernului. Așa, pentru a cita numai două cazuri de asemenea intervenție, vom releva că ordinul organizației se făcea simțit printre deputați în 1882, când Gladstone propunea, pentru a pune limită discuțiilor interminabile, utilizate deseori ca obstrucție din partea opoziției, introducerea măsurii de a închide discuția. Aceeași intervenție se producea cu ocazia proiectului de *Home Rule* pentru Irlanda în 1886.

Adevărul este că organizația dela Birmingham înțelegea să militeze în calitate de arbitru suprem, atât în Parlament cât și în organizațiile locale din țară. Era, de fapt, întronarea mașinii politicianiste americane în sânul partidului liberal. Nimeni nu putea să-i reziste. Incercarea de a reacționa în contra unei asemenea tiranii, cum fusese cazul cu Joseph Cowen sau alții, se izbea ca de un zid, căci solidaritatea organizării era mai puternică decât orice voință independentă.

În același timp și tot după reforma din 1867, partidul conservator începu să se organizeze cu același scop de a pătrunde cât mai adânc în mase. Tipul de organizare adoptat de partidul liberal fu lăsat deocamdată la o parte, fiind privit ca o instituție importată și deci nepotrivită spiritului țării. Conservatorii se mulțumiră să reînființeze vechile « societăți constituționale » în toate localitățile. Pe baza așa numitului « Torysm popular », proclamat de șeful lor, Disraeli, propaganda se întindea până și printre muncitori, emancipați de curând pentru viața politică. Aceștia erau atrași în asociații speciale (*Conservative Workingmen's Associations*), spre satisfacția liberalilor, care vedeau în această înțelegere hibridă încă o dovadă de abatere a conservatorilor dela vechea lor doctrină. Dar noua organizare avu un triumf de scurtă durată pentru partid, care, după eșecul la alegerile din 1880, se gândi la alte mijloace de readaptare. Acestea fură găsite tot în mașina *caucus*-ului, pe care conducătorii o criticaseră înainte, dar

pe care acum o adoptau pentru a nu rămânea înapoi față de organizarea partidului liberal ¹⁾).

Astfel, generalizarea sistemului imprima vieții politice de partid un aspect uniform, în ceea ce privește organizarea și mijloacele de luptă. Rămânea diferențierea programului. Să vedem în ce direcție se îndreptau, din acest punct de vedere, cele două partide tradiționale.

3. În evoluția celor două partide engleze din ultimii cincizeci de ani, se observau unele abateri dela ideile, pe care fiecare le reprezentase în cursul secolului al XIX-lea. Partidul conservator trecea prin unele transformări, care-l depărtau de vechea doctrină. Dela reforma electorală din 1867, pe care Disraeli o înfăptuise într'un spirit larg de readaptare la noile condiții ale societății, și până la unirea cu liberalii disidenți ai lui J. Chamberlain în 1895, luând numele de partid « unionist », partidul conservator renunța de a mai reprezenta tradiția în forma ei reacționară. « Torysmul popular » devenea din ce în ce o realitate, cuprinzând masele și clasa mică burgheză, totdeauna dispusă a îmbrățișa calea medie în materie de reformă socială. Introducerea în corpul partidului a liberalilor, care votaseră în contra proiectului de *Home Rule*, contribuia să desăvârșească « liberalizarea » conservatorilor. Acum partidul își crea o nouă platformă de propagandă, agitând ideea imperialistă, devenită actuală prin războiul cu Burii, dar care nu era suficientă pentru un program individual și exclusiv. Căci această idee era în principiu împărtășită și de celălalt partid, iar națiunea întreagă vedea în creșterea Imperiului Britanic expansiunea firească a propriilor forțe și garanția existenței în viitor. Rămânea să vină alte vremuri, care să readucă actualitatea ideii conservatoare în tot ce avea ea permanent și pozitiv pentru societatea engleză.

În adevăr, partidul conservator devenea actual imediat după război, în urma dezorganizării liberalilor și mai ales în urma creșterii mișcărilor extremiste. Ca o reacțiune a straturilor sănătoase ale societății, conservatorii ieșiră învingători la alegerile din Noemvrie 1922. Dar guvernul conservator (prezidat de Bonar Law

¹⁾ Organizarea *caucus*-ului, cu mașinațiile și ingeniozitatea « trăgătorilor de sfori » (*wire-pullers*), a fost descrisă până în amănunte de Ostrogorski *Op. cit.*, pp. 156—172.

și apoi de Stanley Baldwin) nu putu rezista în fața dificultăților economice. La alegerile din anul următor, liberalii împreună cu laburiștii obținură majoritatea. Cu toate acestea, situația generală a țării nu îngădui un guvern alcătuit din laburiști decât pentru câteva luni. O nouă consultare fu necesară. Astfel, la alegerile din toamna anului 1924, conservatorii repurtară o mare victorie asupra celorlalte partide, luând 420 locuri și guvernând, de data aceasta, o întregă legislatură, până în 1929. În sfârșit, la ultimele alegeri din 1931, determinate de criza financiară și economică a țării, partidul conservator ieși cu o majoritate zdrobitoare (472 locuri), afirmându-și din nou forța în masele electorale.

Cele mai adânci transformări de doctrină le suferea partidul liberal, ca exponent al ideii de progres. Minat de mai multe curente în sânul organizațiilor lui, acest partid căuta o nouă orientare, prin care să se refacă în opinia maselor electorale. Ocazia i-o oferii chiar fostul lui partizan, Chamberlain, care începuse să propovăduiască protecționismul. Poporul și în deosebi comercianții se alarmară la perspectiva unei asemenea legiferări, care ar fi stânjenit exportul. Liberalii găsiră cu acest prilej un motiv puternic de raliere în jurul vechii lor idei de libertate economică, iar la alegerile generale din 1906, ei obținură o mare majoritate. Dar susținerea libertății comerțului (*Free Trade*) în contra protecționismului, nu constituia un program suficient de bogat pentru a da o nouă viață partidului. O altă platformă trebuia găsită, mai atrăgătoare și actuală. Aceasta i-o sugerău agitațiile muncitorilor. În adevăr, problema reformelor sociale la ordinea zilei îndeplinea ambele condiții. Era și atrăgătoare, cu posibilități de pătrundere largă în masele muncitorești, și în același timp de o actualitate pe care nimeni nu o ignora. Pe lângă aceasta se recunoștea că liberalismul, pentru a deveni iar o forță politică, trebuia să se readapteze noilor condiții, chiar cu riscul de a se socializa. O asemenea transformare servea nu numai partidului, ziceau doctrinarii liberali, dar și țării, căci prevenea întărirea curentelor de stânga, mai ales printre muncitori, care începuseră să se organizeze și politicește. Așa, sub impulsul unor tineri entusiaști, reformele sociale cerute de necesitățile momentului, fură încorporate în programul partidului. Mai multe concesiuni fură adoptate în favoarea muncitorilor și împotriva capitaliștilor. Legi cu caracter

social fură votate, printre care cea mai caracteristică era aceea privitoare la pensiile pentru bătrâni (*Old Age Pensions*). Impozitele propuse de Lloyd George alarmară clasele bogate. Faimosul « buget » al acestui om politic, pe atunci ministru de finanțe, deslănțui criza constituțională, care duse la alegerile din Ianuarie 1910 și la reforma Parlamentului din anul următor, reformă prin care Camera Lorzilor ieșea diminuată în puterea ei legislativă.

Abaterea dela vechiul principiu al liberalismului de neintervenție a Statului constituia de fapt o lovitură pentru programul și rațiunea de a fi a partidului. Efortul unor liberali de a înfățișa schimbarea de direcție ca o dezvoltare logică a liberalismului nu convingea clasele mijlocii, pe care se sprijinise partidul în trecut. Adevărul este că partidul liberal se apropia și se confunda din ce în ce mai mult cu tendințele socialiste ale maselor muncitorești, făcând astfel inutilă propria lui doctrină de altădată.

Era evident că situația liberalismului, ca doctrină și partid, devenise precară. Lovitura cea mai serioasă se producea în 1916, când Lloyd George înlătura pe Asquith, făcând o spărtură adâncă printre membrii de frunte ai partidului. Apoi, în 1918, dezbinarea se accentua, când toți partizanii fostului șef liberal fură înlocuiți cu noi înscriși, străini de ideologia partidului și oportuniști până la abandonarea oricăror principii. Partidul se menținea la putere nu atât prin propriile lui resurse cât mai ales datorită împrejurărilor. Nu era nici un secret că procesul de disolvare al partidului fusese oprit pentru câțva timp de marele război. Numai în unire cu opoziția, în forma de guvern de coaliție, partidul liberal izbutea să-și prelungească guvernarea până în 1922.

Deși o reorganizare a partidului a urmat apoi, reîntregirea lui nu a putut fi realizată. Partidul, care fusese înlocuit de fapt de partidul laburist, se fărâmița în mai multe grupuri, fără a-și regăsi unitatea de doctrină și de acțiune. Viitorul liberalismului în Anglia este un mare semn de întrebare, cum se întâlnește de altfel și în alte țări astăzi, când vechea doctrină este depășită de realitate ¹⁾.

¹⁾ Incercarea din ultimul timp a lui Lloyd George de a reînvia partidul, prin agitarea unui program de reconstrucție națională, nu pare a convinge cele două grupuri liberale de sub conducerea lui Herbert Samuel și Sir John Simon. Propaganda fostului Prim-Ministru liberal ia aspectul unei manifestări izolate, care poate duce numai la un triumf personal.

4. La începutul secolului nostru, începea să se organizeze un al treilea partid în viața politică a Angliei. Acesta era partidul muncitoresc sau laburist (*Labour Party*), cu puternice tendințe spre socialism. Pentru a înțelege nașterea și ideologia acestui partid, e necesar a cunoaște câteva fapte asupra organizațiilor muncitorești din Anglia înainte de afirmarea lor în politică. Se știe că Trade-Uniunile luau naștere din starea mizerabilă în care se aflau muncitorii în urma schimbărilor produse de așa numita « revoluție industrială » din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Muncitorul individual, devenind din ce în ce mai mult sclavul « sistemului fabricilor » (*Factory system*), era silit să-și vândă munca în condițiile dictate de proprietarul capitalist. O mișcare de apărare a intereselor muncitorilor se desemna în ciuda măsurilor pe care le luau guvernării. O lege din 1800 interzicea Uniunilor dreptul de a lupta pentru ridicarea salariilor și reducerea orelor de lucru.

Răzvrătirea « Luddiților » în 1811, care distruseseră mașinile din unele fabrici, ca o protestare în contra mijloacelor care le luaseră puțința de trai, răscoalele provocate de foametea din 1816 și alte turburări nu mai puțin grave, arătau disperarea în care se aflau muncitorii. Dar ceea ce făcea această stare și mai insuportabilă era faptul că muncitorii nu aveau nici un drept politic pentru a-și apăra interesele în Parlament. Abia în 1824 Trade-Uniunile obținură recunoașterea prin lege de a se organiza. În urma propagandei desfășurate în favoarea lor de Francis Place și Joseph Hume, o parte din prohibițiile trecute înainte de Parlament fură ridicate. În același timp, reformatorul Robert Owen, prin efortul pe care-l depunea în educarea maselor muncitorești, determina crearea unei Uniuni Generale (*Grand National Consolidated Trades Union*). De asemenea mișcarea Chartiștilor atrăgea atenția conducătorilor asupra stării nenorocite a muncitorilor din uzine. Un conservator, Lordul Shaftesbury, lupta pentru introducerea unei legi în contra exploatării copiilor în fabrici. Diferitele « *Factory Acts* », trecute de Parlament în prima jumătate a secolului trecut, contribuie să îmbunătățească condițiile de existență ale muncitorilor, fără însă a le asigura vre-un drept de participare la viața politică a țării. Reforma din 1832 lăsase pe muncitori tot neemancipați.

Dela 1848 și până în 1887, când se înființează Federația Minerilor (*Miners' Federation*), cea mai importantă Uniune de muncitori, Trade-Unionismul trecea printr'o epocă de tranziție, dar în care lupta se desemna în cadrul unui program unitar. Muncitorii își propun în principiu să obțină salarii cât mai corespunzătoare unui trai bun și reducerea orelor de lucru, în așa fel ca să lase fiecăruia lucrător timp liber pentru cultivare și recreare. În 1868, imediat după reforma electorală care le dădea dreptul de vot, se întrunea la Manchester primul Congres al Trade-Uniunilor, un fel de Parlament al Muncii, care urma să devină o forță în viața muncitorilor englezi. La alegerile generale din 1874 erau aleși doi reprezentanți ai muncitorilor, din treisprezece candidați ¹⁾. În anul următor Parlamentul trecea o lege (*Trades Union Act*), prin care Uniunile căpătau un statut legal mai larg decât îl avuseseră dela recunoașterea lor, cincizeci de ani înainte.

Inițierea Federației minerilor inaugura de fapt epoca așa numitului « Nou Trade-Unionism ». Acum ideile socialiste încep să pătrundă în programul mișcării muncitorești. Alte Uniuni iau naștere în același timp. În greva muncitorilor din docurile Londrei în 1889, John Burns (mai târziu ministrul Muncii în guvernul Asquith), Tom Mann și alți lideri apar ca exponenții cauzei muncitorești. Marea grevă a Federației minerilor din 1893 durează aproape cinci luni și se termină în folosul muncitorilor. În același an ia ființă partidul Laburist Independent (*Independent Labour Party*), sub conducerea socialistului Keir Hardie, la care adera și viitorul prim-ministru J. Ramsay MacDonald ²⁾.

Mișcarea politică a muncitorilor creștea odată cu organizarea lor economică. Uniunile obligau pe fiecare membru să verse o

¹⁾ Cea dintâi încercare de a pune candidatura unui reprezentant al muncitorilor se producea în 1857, când George Jacob Holyoake se adresa în acest sens electorilor dintr'un cartier al Londrei, dar fără succes. De asemenea trebuie amintită aici candidatura lui John Stuart Mill, în 1865, solicitată de populația muncitorească din Londra.

²⁾ Pentru amănunte asupra mișcării muncitorești în genere și a Trade-Unionismului în deosebi, vezi: Sidney and Beatrice Webb, *The History of Trade Unionism* (London, 1920), R. W. Postgate, *A Short History of the British Workers* (London, 1926) și Alfred Barton, *A Short History of Trade Unionism* (London, 1926).

cotizație săptămânală la fondul de rezistență în caz de grevă și mai ales pentru alegeri. Rezultatul era că numărul reprezentanților muncitorilor în Camera Comunelor creștea la alegerile următoare. Așa, în 1880 erau aleși trei reprezentanți, în 1886 zece, iar în 1895 doisprezece. Aceste succese erau însă datorite, în parte, înțelegerii pe care muncitorii o aveau acum cu partidul liberal.

Dependența reprezentanților muncitorilor de liberali dură până la sfârșitul secolului trecut. Atunci se produse o mișcare de independență în sânul muncitorilor. Din îndemnul unor intelectuali, masele muncitorești sindicalizate se deciseră să participe pe cont propriu la viața politică a țării. Conducătorii lor înțeleseră că numai în Parlament puteau să apere interesele clasei muncitorești și că o îmbunătățire reală nu se putea înfăptui decât pe cale pașnică a legiferării. Muncitorii înglobați în cele două partide se grăbiră să adere la noua mișcare. Astfel Congresul Trade Unionilor, ținut la Plymouth în 1899, hotărâ convocarea unei conferințe la Londra în anul următor, în care se dădu unui comitet (*Labour Representation Committee*) delegația de a lua măsurile necesare pentru o afirmare autonomă la alegerile viitoare. Așa numitul «Partid Laburist Independent», care luase ființă înainte, cu un program pronunțat de stânga, dar care nu reușise să pătrundă în Parlament, se uni cu noul partid, imprimându-i o parte din ideologia socialistă.

Partidul laburist înțelegea să se organizeze în același mod ca și cele două partide vechi, adică să aibă cluburile, comitetele și mai ales «*whip*»-ul lui. Uniunile se obligau să verse cotizații la fondul electoral pentru cheltuelile de propagandă și pentru întreținerea deputaților, care pe atunci nu primeau nici o indemnizație din bugetul Statului. Dar o alegere generală avu loc înainte ca organizarea partidului să fie terminată. Numai unsprezece reprezentanți laburiști pătrunseră în Camera Comunelor.

La această mișcare de afirmare autonomă a muncitorilor în politică, se asociază, pe lângă Partidul Laburist Independent, alte două asociații cu caracter socialist: *Social Democratic Society*, cea mai veche organizație socialistă din Anglia, și cunoscuta asociație de intelectuali și propovăduitori ai unui umanitarism socialist,

Fabian Society ¹⁾). Astfel partidul laburist pornea dela început cu un stat-major de intelectuali, care îi arătau posibilitățile de dezvoltare în viitor.

Noul partid amenința să devină însă un partid de clasă și cu tendințe revoluționare. În 1903, Comitetul central hotăra ca reprezentanții în Parlament să se lege de a vota după ordinele partidului, sau să demisioneze. Organizarea se perfecționa atât de bine, încât la alegerile din 1906 ieșeau nu mai puțin de 56 reprezentanți laburiști. Această victorie arăta clar că partidul devenise o forță în viața politică a țării. Pierderea a mai multor locuri la alegerile din 1910, nu zdruncina situația câștigată. Laburiștii continuă să influențeze opera legislativă a liberalilor. O bună parte din legile cu caracter social, trecute înainte de război, se datorau acestei influențe. În timpul războiului, în 1915, partidul laburist era reprezentat în guvern printr'un membru în cabinet.

Progresul partidului se menținea continuu. La alegerile din 1918, primele sub regimul votului universal, se alegeau 69 laburiști. În 1923 partidul obținea 192 reprezentanți în Camera Comunelor. Succesul acesta determină pe Rege să cheme un guvern laburist, sub președinția lui J. Ramsay MacDonald. Dar guvernarea laburiștilor fu de scurtă durată. Imprejurările sociale și politice erau prea complicate pentru inexperiența noului partid. La alegerile din anul următor, laburiștii obținură numai 151 locuri, fiind astfel siliți să cedeze guvernul conservatorilor, care aveau majoritatea în Cameră. În sfârșit, în 1929 partidul laburist veni iar la guvern, dar, în urma situației determinate de criza financiară, fu silit să apeleze la o nouă consultare a națiunii. La alegerile din toamna anului 1931, partidul pierdu nu numai marea masă a alegătorilor, dar și pe șeful lor, MacDonald, care, împreună cu o parte din laburiști se uni cu conservatorii, ieșiți cu o

¹⁾ Această societate, înființată în 1884, având ca patron pe Fabius Cunc-tator din istoria romană, era alcătuită de fapt din burghezi socialiști, printre cari figurau nume cunoscute în literatură, ca G. B. Shaw și H. G. Wells, sau teoreticieni sociali, ca soții Sidney și Beatrice Webb. Activitatea de căpetenie a societății era de a răspândi broșuri de propagandă socialistă sau de a ține conferințe asupra problemelor economice, cu scopul de a educa marea public și de a-l determina spre o reformă a societății pe baza unui socialism moderat sau evoluționist.

covârșitoare majoritate, pentru a forma guvernul de coaliție națională, care dăinuiește și astăzi.

După spărtura făcută de MacDonald, partidul laburist trece printr'o criză serioasă. Totuși, judecând după succesele obținute în diferitele alegeri parțiale din ultimul timp, se pare că partidul se reorganizează și câștigă din nou teren în masele electorale.

Cum am amintit, organizarea partidului laburist nu se deosebea mult de aceea a celor două partide tradiționale. O disciplină mai severă era însă observată printre partizani. Propaganda scrisă, prin răspândirea de broșuri de lămurire a problemelor economice și sociale, juca de asemenea un rol mai mare în tactica partidului decât în aceea a vechilor partide. Altfel, aceeași mașină și tiranie a *caucus*-ului, aceleași comitete și conferințe anuale și întrairi publice, destinate pentru educarea și captarea partizanilor, se întâlneau și în noul partid. Căci scopul urmărit era același: succesul la alegeri.

În ceea ce privește doctrina partidului laburist, se constata de asemenea o continuă solitudine pentru compromis. Primind unele idei extremiste dela partidul laburist independent, cum am pomenit, și idei socialiste dela celelalte asociații, care contribuiseră la formarea lui, partidul laburist privea totuși ordinea burgheză ca o realitate dată, pe care urma să o transforme, după obiceiul poporului englez, în mod treptat, pe calea reformei. Acest spirit moderat nu se desminte în fața celor mai grave probleme pentru muncitori. Între interesele de clasă și interesele naționale, muncitorii știu să aleagă cu abnegație soluțiile impuse de necesitățile Statului. Așa se explică atitudinea lui MacDonald din 1931, când prefera să se despartă de grosul partidului pentru a colabora într'un guvern de coaliție națională.

5. După război, se produceau în Anglia unele curente extremiste de stânga și de dreapta. Așa apărea o mișcare comunistă și o mișcare fascistă. Asupra celei dintâi se cuvina a ne opri mai mult, căci ea se dezvoltă, sub directă influență a evenimentelor din Rusia, într'un partid, cu organizații în toate centrele industriale din Anglia și Scoția.

Partidul comunist luă ființă în 1920 sub influența Internaționalei a III-a. Alcătuit în majoritate din elementele de stânga

excluse din partidul laburist și din vechiul Partid Socialist Britanic (*British Socialist Party*, înființat în 1912), partidul comunist era încurajat și de împrejurările create de criza industriilor engleze. Numărul mereu crescând al șomerilor, nemulțumirea muncitorilor sub regimul comprimării prețurilor și al salariilor îi ofereau un teren ușor de propagandă. Pe lângă aceasta, fondurile de propagandă trimise probabil din streinătate îl ajutau să se organizeze și să lupte chiar în alegeri.

Ce voește acest partid, care sunt problemele pe care le ridică și prin ce mijloace înțelege să se soluționeze, reiese clar din numeroasele broșuri de propagandă, pe care le răspândește abundant printre muncitori. «Comunism este bun simț», sună titlul unei asemenea broșuri, publicată de partid¹⁾. Chestiunea este veche, cunoscută de pe timpul când Trade-Uniunile se pronunțau pentru un obiectiv socialist și se rezumă la propoziția că interesul muncitorilor este diametral opus interesului capitaliștilor. De aci necesitatea luptei de clasă, care să desființeze actualul sistem al ordinii sociale. Dar pe când Trade-Uniunile, înainte de a se organiza politicește în partid, nu urmăreau un obiectiv revoluționar și nu întrețineau legături directe cu organizațiile internaționale socialiste din alte țări, partidul comunist ia poziție pe față și declară să lupte prin violență și cu ajutorul «camarazilor» din alte părți ale lumii pentru întronarea unei ordini noi sociale. Internaționalismul comuniștilor englezi apare mai bine la iveală, când considerăm atitudinea lor față de Imperiul Britanic. Pentru ei, această vastă organizare politică nu este decât produsul cel mai elocvent al capitalismului. Stăpânirea prin forță a unei suprafețe de peste zece milioane kilometri pătrați și a peste trei sute milioane de oameni de rase și naționalități deosebite nu se menține, zic ei, decât pe baza aceluiași sistem. «Imperiul nostru», exclamă broșura-program a partidului comunist, «este un imperiu de exploatare și un izvor de război».

Interesant de relevat este atitudinea de doctrină, pe care o iau comuniștii față de partidul laburist. Obiecția de căpetenie în contra acestui partid este că, prin tendințele lui liberalo-burgheze,

¹⁾ *Communism is Common Sense*, London, ed. a 2-a, 1927. Cf. de asemenea revistele comuniste, *The Communist* și *The Communist International* din Londra.

trădează interesele adevărate ale muncitorilor. Deși bazat pe Trade-Uniuni, din punct de vedere politic, partidul laburist se depărtează de țelul suprem al mișcării trade-unioniste, când susține că guvernarea reprezentativă este « o democrație evoluționară », care duce la socialism. Laburiștii colaborează însă de fapt cu capitaliștii și abandonează astfel interesele muncitorilor.

La conferința dela Liverpool din 1925, comuniștii puneau « Rezoluțiile » lor alături de acelea ale laburiștilor, ca reprezentând dorințele întregului corp muncitoresc. Să indicăm pe scurt punctele pe care le recomandau comuniștii în interesul cauzei muncitorești și care formează, de fapt, programul partidului comunist din Anglia. În ceea ce privește politica internațională, partidul se declara în contra Ligei Națiunilor și a tuturor tratatelor de pace, formulate la încheierea marelui război, ca fiind alcătuirii capitaliste îndreptate în contra intereselor muncitorești. În chestiunea comerțului internațional, viitorul guvern al muncitorilor va trebui să susțină monopolul Statului asupra întregului comerț, înlesnind nu numai cumpărarea din străinătate a cantităților necesare de hrană, dar și dirijarea economică a tuturor bunurilor și naționalizarea serviciilor maritime. În mod logic, se va proceda la naționalizarea băncilor, a solului, subsolului și imobilelor. În chestiunea șomajului, se recomanda reorganizarea industriei miniere și electrificarea căilor ferate, care să ocupe ca soluție provizorie, până la înfăptuirea societății viitoare, pe muncitorii fără lucru. În sfârșit, propunerile relative la reforma constituțională nu sunt mai puțin radicale. Comuniștii cer desființarea Camerei Lorzilor, stabilirea unui singur drept de vot, atât pentru Parlament cât și pentru administrația locală, adoptarea unui sistem de reprezentare proporțională, abolirea oricărei restricții pentru participarea la instituții publice, drepturi de vot pentru soldați, marinari și aviatori. Toate acestea sunt, bine înțeles, măsuri de tranziție, care să pregătească viitoarea societate socialistă, ale cărei realizări necesită câtva timp și după opinia comuniștilor englezi ¹⁾.

Mișcarea comunistă din Anglia amenința să ia proporții îngrijitoare. În 1919 avea loc greva dela căile ferate, în anul următor

¹⁾ Vezi broșura *The Reds and The Labour Party* (London, 1926), pp. 24—32.

greva minierilor, iar încercarea de grevă generală din Mai 1926 umplea de aprehensiune cercurile conducătoare ale țării. Partidul se dovedea a fi de asemenea o realitate. La alegerile din Noemvrie 1922, candidații comuniști primeau 34.100 voturi, iar la alegerile din Octomvrie 1924, ei obțineau 101.803 voturi. Dar aceste succese nu se mențineau mai departe. O reacțiune a publicului se produse, mai ales dela publicarea faimoasei scrisori a lui Zinoviev, dată în vileag de conservatori ¹⁾. În 1927 și 1928 Congresul Trade-Uniunilor proclama, cu o mare majoritate de voturi, condamnarea oricărei tentative revoluționare. La alegerile din Mai 1929, comuniștii obțineau numai 50.614 voturi. În sfârșit, la ultimele alegeri, din Octomvrie 1931, numărul partizanilor creștea din nou, urcându-se la 74.824.

În tot cazul, mișcarea comunistă din Anglia, organizată în partid, nu a dispărut. Dezvoltarea ei pare să fie oprită pentru moment, deși motivele care au creat-o nu au dispărut din societatea engleză. Pe lângă partidul comunist mai există încă două asociații cu caracter comunist în Anglia: *National Minority Movement* și *Young Communist League*. Ambele militează pentru același scop.

Despre mișcarea fascistă din Anglia, nu se poate spune decât foarte puțin. Inaugurată de Sir Oswald Mosley, un fost membru în guvernul al doilea laburist din 1929, mișcarea fascistă se inspiră în bună parte din regimul mussolinian din Italia, având în același timp și o atitudine antisemită. Diferite manifestări publice ale Uniunii Britanice a Fasciștilor (*The British Union of Fascists*) în Londra nu au izbutit însă a atrage prea mulți partizani. Publicul o privește mai mult ca o curiozitate, iar conducătorii politici o consideră drept o încercare sortită să dispară.

6. Cine privește de aproape situația actuală a celor trei partide de guvernământ din Anglia, constată o continuă mobilitate în raporturile lor cu masele electorale. Pentru a înțelege acest fenomen, cu deosebire proeminent după introducerea votului universal în 1918, trebuie să relevăm câteva date, care ne indică substratul

¹⁾ Asupra amestecului Guvernului Sovietic în mișcarea comunistă, Guvernul Britanic publica o serie de acte oficiale. Vezi broșura *Documents illustrating the Hostile Activities of the Soviet Government and Third International against Great Britain*, London, H. M. Stationery Office, 1927.

condițiilor în care se desfășoară astăzi viața politică din Anglia. În primul rând, este de amintit numărul alegătorilor. După reforma menționată, numărul votanților creștea dintr'odată aproape de trei ori față de cât fusese înainte, anume, dela 8.357.648 la 21.392.322. Iar în urma emancipării femeilor, fără restricțiuni de vârstă, prin legea din 1929, numărul total de alegători pentru Anglia propriu zisă, Țara Galilor, Scoția și Irlanda de Nord (Ulster), se urca la 28.850.970. În sfârșit, numărul cetățenilor înscriși pe liste în 1933 era de 30.613.272 ¹⁾).

Lărgirea corpului electoral făcea din propagandă o întreprindere dificilă, iar din rezultatul alegerilor o chestiune mai mult de șansă decât de calcul dinainte prevăzut. Masele oscilau după diferitele curente de opinie și după problemele care agitau spiritele. Această situație se reflectă clar în numărul variabil de voturi, pe care le primea fiecare partid între alegerile din 1918 și ultimele alegeri generale, în 1931. Așa, considerând locurile obținute în Camera Comunelor de fiecare partid în diferitele alegeri după dizolvarea guvernului de coaliție în 1922, constatăm următoarele oscilări: conservatorii obțin la alegerile generale din acest an 344 locuri, liberalii 53, iar laburiștii 142. La alegerile din anul următor: conservatorii iau 258 locuri, liberalii 159 și laburiștii 191. La alegerile din 1924: conservatorii obțineau 412 locuri, liberalii 40, iar laburiștii 151. La alegerile din 1929: conservatorii aveau 260 locuri, liberalii 59 și laburiștii 288. În sfârșit, la ultimele alegeri generale, în 1931: conservatorii obțin 472 locuri, față de 76 liberali (43 grupul Herbert Samuel, 29 grupul Sir John Simon și 4 grupul Lloyd George), 52 laburiști (grupul Henderson) și 13 laburiști naționali (grupul MacDonald).

Aceste date ne indică două fapte. În primul rând, masele electorale oscilau într'un răstimp de mai puțin de zece ani și la cinci alegeri generale, între partidul conservator și partidul laburist. În al doilea rând, partidul liberal se dovedea incapabil de a mai cuceri marea majoritate a electorilor. În locul lui se ridica partidul laburist, ca al doilea mare partid de guvernământ. Totuși această situație nu pare definitivă. Judecând după rezultatul

¹⁾ Pentru aceste date statistice, vezi *The Constitutional Year Book*, Forty-ninth issue, London, 1935.

ultimelor alegeri, locurile obținute de laburiști nu depășeau pe acelea întrunite de cele trei grupuri liberale. Numai din punctul de vedere al numărului total de voturi, laburiștii erau înaintea liberalilor.

O întrebare se pune, când privim partidele politice din Anglia, anume: dacă existența lor individuală nu va suferi modificări într'atât, încât să le schimbe fizionomia în viitorul apropiat. Am văzut că tendința generală a partidelor engleze după război a fost spre guverne de coaliție sau naționale. Insuși partidul conservator, care la alegerile din 1931 ieșea cu o majoritate neobișnuită, prefera un asemenea guvern, unui guvern omogen de partid. Lozinca sub care pornise în alegeri era caracteristică: « Țara înaintea Partidului » (*Country before Party*). Se renunța la doctrina și la programul propriu. Timpurile erau prea grele, problemele de guvernământ prea complexe pentru a stăruii într'o direcție egoistă de partid. Programul « omnibus » era mai cuprinzător și mai adaptabil împrejurărilor decât programul individual.

Adevărul este că partidele se schimbau în atitudinea lor față de alegători, adoptând o altă tactică și alte concepții în lupta lor de afirmare. Poporul englez se schimbase la rândul său prin larga participare, pe care i-o îngăduiau acum legile, la politica țării. Numărul mare de votanți în urma reformelor amintite transforma radical cadrul în care se desfășurau luptele electorale. Numai o politică de ansamblu, care să se adreseze întregii națiuni, putea să miște masele într'o parte sau alta.

Majoritatea covârșitoare obținută de conservatori la alegerile din Octomvrie 1931 era caracteristică pentru modul cum înțelegea poporul englez să reacționeze pe vremuri de mare criză. Alegerile mai aveau însă și o altă însemnătate decât aceea de a fi bătut recordul în ceea ce privește majoritatea pentru un partid. Ele dovedeau în mod pregnant solidaritatea poporului englez față de încercarea unei politici de partid și de clasă. Poporul reacționând viguros prin votul dat, se conducea după normele celei mai bune tradiții. El se îndrepta hotărât spre dreapta.

Ar fi totuși o greșeală de a crede că întronarea conservatorilor la cârma țării, în condiții atât de grele, înseamnă o eclipsă a democrației în Anglia, cum susțineau adversarii lor politici. Partidul conservator de astăzi nu mai reprezintă de mult timp interesele

de clasă ale nobilimii sau ale marii burghezii, ci numai tradiția în înțelesul pozitiv al termenului. Ca și în cursul secolului trecut, partidul conservator este azi dominat de cele mai înaintate idei în politică. De aceea el continuă să trăiască în ciuda numelui, care a supraviețuit înțelesului, dar la care Englezii țin din evlavie pentru trecut.

Nu poate fi îndoială că viitorul partidelor politice apare mai asigurat în Anglia decât în alte țări. Conducătorii vieții politice engleze știu că existența partidelor este în funcțiune de capacitatea lor de a se adapta la împrejurări, și că în afară de o asemenea capacitate nu poate fi altă rațiune pentru menținerea lor. Conștiința aceasta izvorăște din convingerea că partidele nu sunt decât instrumente în guvernarea țării. Ele prețuesc atât cât pot servi scopul guvernării. În acest înțeles ele au fost concepute și numai în acest înțeles ele continuă a-și îndreptăți locul în viața publică a țării.

Această concepție despre rostul și rolul partidelor ne explică faptul că în Anglia se aude mai puțină critică în contra unor astfel de organizații. Englezii mai știu că, în arta guvernării, geniul de invenție al omului este limitat. Nu s'a găsit până acum un alt mijloc de a canaliza curentele de opinie în politica țării. Iar sub regimul votului universal, o asemenea canalizare este cu atât mai necesară, cu cât pericolul unei dezorientări devine mai iminent în masele electorale.

NICOLAE PETRESCU

LYAUTEY

Au légitimiste qui a donné un empire à la République.

Aceasta e închinarea pe care Principesa Marta Bibescu o adresează pe un volum dăruit lui Louis-Hubert-Gonzalve Lyautey, maréchal de France, răposat întru Domnul, câteva zile înainte de Paul-Ludvig-Hans von Beneckendorff und von Hindenburg. Rămășițele pământești odihnesc acum în pământul natal, alături de osemintele falnicilor Duci de Lorena și ale lui Carol Te-merarul.

Rar realitatea a fost surprinsă mai limpede și mai rezumativ în câmpul binoclului întors al expresiei lapidare și rar și-a găsit tălmaci mai norocos, ca viața magnificului francez, în dedicația subtilii noastre compatrioate. Cea mai amănunțită biografie, cât de romanțată sau neromanțată, nu poate spune mai mult.

Un légitimiste qui a donné un empire à la République: acesta e Lyautey. Cele zece cuvinte prin care Principesa Bibescu l-a zugrăvit cuprind întreaga lui existență, cu tot paradoxul ei. Căci, dacă e drept că după o carieră glorioasă și plină de uluitoare peri-peții, cu dușmanul în față și cu omul politic în spate, Lyautey a izbutit totuși să dedice patriei sale o țară, care nu e decât opera lui, e tot atât de adevărat, citează Principesa Bibescu, că îi plăcea să spună:

— « Je suis militaire et je déteste les militaires !.. Je suis soldat et j'ai été dreyfusard !.. Je ne mettrai plus les pieds à l'Académie depuis qu'il y ont nommé M. X... Je déteste la République et je l'ai servie toute ma vie. Je n'aime que le peuple et les aristocrates... Regardez-moi: je suis légitimiste... Ce n'est plus une opinion, c'est une fleur... Il n'y en a plus ! »

Ce înalt prestigiu capătă asemenea vorbe, rostite la finele unei asemenea existențe, și cât de minunată trebuie să fie țara în care astfel de oameni, încălziți de sentimente potrivnice stării ei actuale, își găesc totuși întrebuițare, spre folosul și binele ei !

Dacă vorbele acestea nu sunt o simplă butadă (și nu sunt), e cu atât mai frumos și pentru Lyautey și pentru Franța. De altfel, Republica pe care a servit-o, după cum el însuși mărturisește, atât cât a trăit, l-a înțeles, l-a folosit, l-a răsplătit, l-a cinstit.

Legiunea de onoare, Mareșalatul, Academia... Nici una din marile distincțiuni pe care le-a meritat din plin nu i-a fost refuzată, precum în viață, așa și după moarte:

« Par décret en date du 28 Juillet 1934, reproduce d. Alberic Cahuet în « L'Illustration », il sera fait à Louis-Hubert-Gonzalve Lyautey, maréchal de France, des funérailles nationales, qui seront célébrées par les soins de l'Etat et aux frais du Trésor public ».

După o viață regală, Lyautey e dus la locul de veci ca un Rege, escortat de Generali, Cardinali, Academicieni, Miniștri, Pașale, Dragoni, Husari și Spahii. Patru fanioane, patru simboluri materiale, amintesc originea, starea și faptele mărețului încetat din viață: fanionul Lorenei, de care nu s'a despărțit niciodată, fanionul de Resident general al Marocului, fanionul de comandant suprem al trupelor Protectoratului și fanionul marocan, cu armele lui Solomon. Străjuit de patru statui vii, în deplină uniformă de ofițeri superiori ai Republicii, înmănușați în alb și cu săbiile scoase, din capela Rotonde, « le salon funéraire des Ducs de Lorraine », Lyautey Africanul intră în istoria Franței și în eternitate, pe sub porticul bisericii care duce la Capelă și care (aminteste d. Cahuet), poartă scris pe frontispiciu:

« Arrête-toi, ici, passant, et admire. Autant de ducs de Lorraine ensevelis ici, autant de héros. Autant de duchesses, autant de femmes courageuses, autant de leurs enfants, autant de princes nés pour l'empire et plus dignes encore du ciel ».

« D'après un proverbe lorrain, continuă d. Cahuet, les trois plus magnifiques cérémonies qui se pouvait voir en Europe étaient le couronnement d'un empereur à Francfort, le sacre d'un Roi de France à Reims et l'enterrement d'un duc de Lorraine à Nancy.

« Les funérailles de Lyautey ont continué, avec un appareil modernisé, les fastes des funérailles ducales », încheie domnia-sa.

Astfel, porțile unui glorios trecut s'au deschis ca două brațe, în fața trupului neînsuflețit al unui fiu vrednic de el.

* * *

« Romani! într'o zi ca aceasta am învins pe Hanibal, cucerind Cartagina. Urmați-mă în Capitoliu ca să mulțumiți zeilor pentru această strălucită victorie, rugându-vă să vă mai dea conducători ca mine ! »

Nu disculpându-se, ca un infractor de rând, ci așa a înțeles celălalt african, Publius Cornelius Scipio, să răspundă la *in jus te voco*, al lui Caton Bătrânul și la acuzațiile oamenilor lui.

Iși vor fi amintit poate unii de Scipio și de trufașa lui atitudine, citind în biografiile lui Lyautey, care, numai din nobila dorință de a-și servi patria, primise să-și schimbe sceptrul dela Casa-blanca, pe un portofoliu ministerial la Paris, cum tocmai în momentul în care ascendentul lui asupra comandamentului britanic ar fi putut grăbi realizarea frontului unic (punct nevralgic al desnodământului), e silit să demisioneze, trăgând după el întregul cabinet Briand, în huiduilele câtorva deputați, ca replică la un discurs care, pronunțat de un *civil*, ar fi stârnit poate ovații.

Insondabilul capriciu al destinului hotărăște încă odată ca doi oameni despărțiți de veacuri și milenii să fie mai aproape unul de altul, decât aceia cu care au stat cot la cot. Când a fost să-l asemuiască, nici unul din compatrioții marelui soldat loren nu s'a ispitit să-și rotească privirea în contemporaneitate, ci toți au căutat departe, în trecut.

— Om al Renașterii, au zis unii !

— Proconsul, zic alții !

Da, da, pe aici strigă faptele, prin forumul înconjurat de cele șapte coline, în care două mii de ani a stat neclintită cârma lumii; pe aici căutați-l și-l veți găsi. Iată-l în togă quiritară, pășind cu fruntea sus spre acuzatori. Intinde mâna spre Roma veacului de față, mutată spre malurile Senei, așteptând parcă peste timp și spațiu, mâna fraternă a lui Lyautey.

Lyautey-Scipio: Africanii !

Scipio-Lyautey ! Aceasta e octava istorică în care e cuprinsă, întreagă, gloria colonială a latinității.

Par sa douceur, glăsuște cronică, a cucerit Scipio inima Cartaginezilor.

Par la politique du sourire, afirmă mareșalul Pétain, seduce Lyautey populația Marocului.

Les Scipions ca și *les Lyautey* au dat patriei generații de ostași vrednici, culminând, primii în Publius Cornelius, secunzii în Louis-Hubert-Gonzalve.

Când, ales consul, cuceritorul de mai târziu al Cartaginei pregătește o expediție în Africa, neîncrezător, Senatul îi acordă forțe insuficiente.

Când, numit comandant al sub-diviziei Sud-Oraneze, pacificatorul de mai târziu al Marocului cere efectivele trebuitoare, metropola nu-i dă decât ajutoare insuficiente, sau tardive.

Scandalizat de luxul desfășurat de Scipio, severul Caton îl denunță Romei, urmărindu-l fără încetare cu fulgerile lui, ca și cum nu aceasta ar fi ridicat prestigiul armatelor romane.

Lui Lyautey i se aduc aceleași acuzații în rubricile catoniene ale unei prese tot atât de severe, ca și cum un misionar locuind în cort și ieșind cu galoși și umbrelă sub braț, ar fi putut să impună Franța, în fața somptușelor tradiții orientale, ale nobililor șefi Arabi.

Patrie nerecunoscătoare, nu vei avea oasele mele, pune să-i sape pe piatra funerară vindicativul Roman, retras între larii și penaii lui la Litorna.

Lorenul, care și el și-a dat ultima suflare pe moșia lui dela Thorey, unde își alesese un liniștit exil voluntar, nu are, din fericire aceleași motive să-și deteste patria. Moare împăcat cu sine, în plină glorie, încărcat de ani și amintiri, slăvit și regretat de metropolă, de colonii și de întreaga omenire cugetătoare.

* * *

Ca exemplar uman, Lyautey reprezintă în alte proporții și pe alt plan, ceea ce era pe vremuri în principatele Moldo-Valahe un velit boier. Acum, când minunata lui viață s'a încheiat ca un film moral în care triumfă binele, într'o apoteoză, multe și feluritele ei peripeții ne apar ca niște simple semne ale destinului,

necesare economiei scenariului și aranjate parcă anume pentru a face spectacolul mai interesant. Asta nu înseamnă însă că ele nu au fost tot atâtea obstacole și primejdii reale, pe care omul a trebuit să le străbată și să le înlăture. Poate că vre-o stea proteguitoare, din puzderia care luminează înălțimile cerești, va fi încercat de acolo, de sus, să călăuzească pașii gloriosului călător, luminându-i calea în întregime, dar în învălmășeala crâncenă a luptelor vieții pământești, razele binecălăuzitoarelor stele nu se văd și capătul drumului, nouă muritorilor, deapururi necunoscut rămâne.

* * *

Reproduc, din d. André Maurois, biograf romantic, dar minuțios și avizat, un pasaj edificator asupra firii și dispozițiilor sufletești ale pe atunci tânărului Hubert Lyautey, elev al liceului din Nancy. Impreună cu camaradul lui, Antonin de Margerie, redactează următoarea profesie de credință, scrisă caligrafic și cu armele Franței desenate în frunte:

Pourquoi nous sommes royalistes...

« Nous ne pouvons être bonapartistes, à cause de l'assassinat du Duc d'Enghien. Nous ne pouvons être orléanistes, à cause de l'assassinat de Louis XVI. Nous ne pouvons être républicains, parce qu'aucun honnête homme ne peut appartenir à ce parti. Donc, nous ne pouvons être que légitimistes ».

Lyautey avea 12 ani, Margerie 11. Când, cu puțin înainte de a închide ochii, i-a mărturisit Principesei Marta Bibescu sentimentele lui legitimiste, își va fi reamintit oare de prietenul Margerie și de curata lor justificare? « Leur piété était ardente, urmează d. André Maurois; ils savaient par coeur d'innombrables vers religieux de Lamartine et n'aimaient pas Victor Hugo ».

Să nu iubești un mare poet la o asemenea vârstă și pentru asemenea motive, e mai mult decât frumos.

Tot d. Maurois povestește cum, de copil încă, îi plăcea să se joace de-a soldații și *de-a țara*. Unul din copii era ales Impărat. Printre țărănușii dela Crevic, proprietatea părintească, evident că Lyautey era totdeauna Impăratul. La liceu însă, lucrurile se schimbă. Dar Lyautey își face repede un grup de partizani, în cap cu fidelul Margerie. Reproduc în întregime pasajul acesta,

deschis ca o fereastră, pe un colț de viață care ne pune în contact direct cu atmosfera în care a crescut Marocanul:

— « Hubert, lui disaient-ils, il faut que ce soit toi qui devien- nes l'Empereur.

C'était bien l'avis de Lyautey. La bande se réunissait dans une cour où, de quelques caisses d'emballage, elle avait fait une tribune. Un jour Lyautey y monta, deux pistolets d'enfant à la main, les déposa devant lui sur la caisse-tribune et fit un coup d'Etat. Les autres l'acclamèrent. Le titulaire fut détrôné. Dans le monde des parents, l'histoire du coup d'état du petit Lyautey se répandit vite et eut un grand succès. Les vieux Messieurs ne l'appelaient plus que l'Empereur. Mais la grand'mère, qui était légitimiste, traita son petit-fils sévèrement. Deux jours plus tard, comme il entra dans le salon où se trouvait un vieil ami, ancien sous-préfet de la Monarchie de Juillet, celui-ci dit en riant: « Ah ! Bravo, Louis Philippe ! ».

— Ne riez pas, dit M-me de Villemotte, d'un air fâché, je trouve qu'Hubert s'est conduit comme un usurpateur ».

În ascendența lui de altfel nu găsim decât regaliști; orleaniști în linia paternă, legitimiști în cea maternă, « mais le tout sans violence » (Maurois).

La 92 de ani, ținuta marelui (soția generalului Lyautey), care avea la acea epocă șazeci de descendenți, spunea la masă:

— « Mes enfants, je rends grâces à Dieu de ce que parmi vous, étant pourtant si divers, il n'y ait aucun républicain » (Maurois).

* * *

Sub calda priveghere a unor astfel de ascendenți, ale căror nume și fapte se împletesc pe istoria Franței ca « bună-dimineța » pe trunchiul unui stejar bătrân, copilăria lui Lyautey trece totuși încet și trist. Până la 12 ani nu părăsește ghipsul în care a fost imobilizat, decât pentru a-l schimba cu încercuirea rece a unui corset metalic. În fașă încă e lăsat să cadă în stradă din brațele doicei, care, din balcon, căsca gura la o defilare. Umărul întâmplător al unui husar amortizează izbitura, și Lyautey scapă cu viață. Nici nu va fi bănuț, de sigur, femeia aceea simplă, că ținuse în brațe Marocul și nici ostașul acela necunoscut că salvase o colo-nie franceză.

* * *

Iată, după d. Paluel Marmont, primele etape ale acestei strălucite cariere:

Janvier 1876 — Sous-lieutenant, élève à l'Ecole d'Application d'Etat-Major.

Janvier 1878 — Lieutenant au 2-ème Chasseurs.

Juin 1880 — Lieutenant au 2-ème Hussards.

Février 1881 — Citation pour un travail topographique.

Septembre 1882 — Capitaine au 4-ème Chasseurs, à Saint-Germain-en-Laye.

Décembre 1883 — Lettre de félicitation du Ministre pour un mémoire sur la cavalerie italienne.

Mars 1893 — Chef d'Escadron au 12-ème Hussards, à Gray.

Octobre 1893 — Chef d'Etat-Major de la 7-ème Division de Cavalerie, à Meaux.

38 de ani! Șef de Stat-major! Frumos! la acea epocă, magnific.

Dar Lyautey nu era din pasta acelora care se mulțumesc să-și facă drum prin rezistența de pilaf a carierelor normale și nu simțea nici o satisfacție sărind automat câte un galon.

Incheieturile lui de hunter cereau bancheta irlandeză și obstacole casse-cou. Era nemulțumit. Se plictisea. Deprins să observe și să mediteze de pe vremea când alți copii înalță șmece și bat mingea, plăcându-i să se instruiască prin lecturi, inteligent și cu pronunțate înclinațiuni artistice, având gust literar, spațiul unei mici garnizoane de provincie era cu mult prea limitat pentru aptitudinile și preferințele lui. Diferențiat de mediul în care intrase, structura lui intelectuală îl indică izolării. Ambiția de om care-și cunoaște valoarea, orgoliul și dorința de a *servi*, toată energia lui comprimată, nu-și află decât o răsuflătoare: apropierea (din școala militară încă), de căpitanul Albert de Mun, inițiatorul unui curent de reformă socială prin catolicism, pentru ale cărui idei militează cu entusiasm și convingere. Devotamentul lui pentru ideea monarhică, în așteptarea himericului Henric al V-lea, care ar fi urmat să fie contele de Chambord, ia, după cum o dovedește corespondența rămasă, aspecte de adevărată exaltare, când e primit la Goritza, unde se duce anume, de acest legitim pretendent, care, îl încadra laolaltă cu Joseph de la Bouillerie și Antonin de Margerie, în denumirea de « mes trois mousquetaires ».

— « Je viens de Le quitter, scribe el lui Margerie. L'émotion est telle, l'emprise si forte que je ne parviens pas à reprendre conscience de ma personnalité, abdiquée, fondu en Lui, pendant ces heures de grâces. Le Roi de France ! — Je l'ai vu, je l'ai touché, je l'ai entendu . . . ».

Își închipuie oricine, citind aceste rânduri, ce trebuie să se fi petrecut în sufletul tânărului căpitan de vânători, când, înainte de a se duce în audiență la Papa Leon al XIII-lea, contele de Chambord, care îi facilitase acest demers, îi spune :

— « Il faut que le Pape sache qu'il y a encore en France une jeunesse royaliste, agissante, pleine de foi : qu'il y a derrière moi autre chose que de vieux Etats-Majors. Il faut qu'il le constate. Il faut le voir et lui parler franchement ».

— « Tu devine mon frisson, urmează scrisoarea către Margerie. Je me montais certes fort l'imagination, mais j'eus l'impression d'une investiture, celle de la Parole Royale qu'il m'appartenait de transmettre ».

Și iarăși e ușor de închipuit ce decepție încearcă Lyautey, când, la capătul acestei înalte misiuni, se convinge că *Papa e republican*.

Mai târziu, fără să se apropie de contele de Paris, « Lyautey restait monarchiste et s'il se montra, un peu plus tard, antiboulangiste, ce fut en partie parce qu'il avait une horreur naturelle du désordre, mais plus encore parce que Boulanger avait contresigné le décret d'expulsion des Princes » (Maurois).

* * *

În viața de garnizoană, Lyautey se va izbi dela început de tipic și rutină, și în tot restul carierii lui va avea zilnic prilejul să se convingă că logica și ideile clare sunt cele mai greu de impus. Așa, socotind că e mai bine ca soldatul să prefere să stea în cazarmă decât la cantină, sau să bată străzile, și că în acest scop e indispensabil să transformi cazarma într'un fel de cămin atrăgător. Lyautey construște pentru escadronul lui o sală de agrement, cu biliard, diferite jocuri, cărți de citit și hârtie de corespondență. Inovația irită vechile cadre și inovatorul e privit chiorîș și ironizat. Exemplele de acest fel se țin lanț. O întâmplare îl clasează însă de-a dreptul printre revoluționari.

În salonul d-lui de Guerle, Lyautey face cunoștința vicontelui de Voguë, atunci ales membru al Academiei Franceze. O spontană simpatie, care avea să evolueze repede în adevărată prietenie, se stabilește între cultivatul cavalerist și proaspătul academician. Lyautey își expune vederile asupra rostului armatei și ostașului modern.

— « Le soldat français est difficile à commander, mais il est facile à conduire », susține Lyautey (Paluel Marmont).

— « La force d'une armée, urmează el, n'est pas à la mesure du nombre de ses fusils; elle réside toute entière dans sa valeur morale, dans son orientation sociale, dans son degré de compréhension » (Paluel Marmont).

Cucerit de teoriile tânărului ofițer, Voguë îi cere câteva note, cu intenția de a le utiliza pentru un articol. Peste câteva zile, sub titlul « *Du rôle social de l'officier* », Lyautey îi înmânează un lung articol pe care îl redactase între timp. Voguë îl inserează întocmai în *Revue des deux Mondes*, fără semnătură. O indiscreție redacțională dă însă la iveală numele autorului.

Succes pe de o parte, scandal pe de alta. În orice caz, articolul are răsunet. E comentat, scrie d. Paluel Marmont, în cercurile politice, în statele-majoare străine. E remarcat de împăratul Wilhelm al II-lea, ceea ce atașatul militar german comunică lui Lyautey. Militarii înțepeniți în prejudecăți și cercurile conservatoare îl dezaproabă. Așa se face că acest monarhist, acest tradiționalist, acest conservator, își atrage totodată și prin aceasta simpatia republicanilor de stânga, cu sprijinul cărora își va atinge obiectivele. Curând, ceea ce a expus în scris, va fi în măsură să aplice în stil mare și cu același succes pe teren. O telegramă, care îl găsește la o manevră, îl anunță că e detașat la Statul-Major al trupelor din Indo-China. Împlinește 40 de ani. Aniversarea îl surprinde pe bordul vasului Pei-Ho.

Lyautey navighează spre punctul de plecare al carierei lui coloniale.

* * *

Dela debarcare încă, un concurs de împrejurări îl obligă să-și asume răspunderi care depășesc atribuțiile lui. E sub comanda lui Gallieni. Incercatul colonial îl cântărește repede:

— « Je vous ai jaugé. Je crois que ça marchera. Si ça ne marche pas, je vous lâcherai comme une muscade » (Paluel Marmont).

Lyautey scribe acasă:

— « Je me sentais né pour créer et je crée; pour commander et je commande; pour remuer des idées, des projets et des oeuvres, et j'en remue à la pelle... Ah! se coucher le soir, après avoir dépouillé le courrier qui annonce dans la même journée qu'on vient de progresser d'un jour de marche dans la Menanava, qu'une reconnaissance a atteint l'objectif fixé, que deux villages se sont repeuplés, qu'il y a six kilomètres de routes de plus achevées, que six mille francs d'impôts imprévus sont rentrés, qu'un essai de pommes de terre a réussi, qu'un négociant nouveau s'est installé, qu'un marché s'est rouvert... Quel bon sommeil sur tout cela ». (Paluel Marmont).

Și despre Gallieni:

« Ce dont... je jouis en dilettante, c'est de constater ce magnifique spécimen d'homme complet, de voir réalisé ce type de chef absolu, soldat et administrateur, rustique et cérébral, de toucher à un homme qui développe à travers la vie, sans entraves, son entière personnalité. Et comme il connaît son monde: « Voyez vous, me dit-il, en exposant ses plans, ses plans du Lang-Son à venir ses larges idées de relations commerciales avec la Chine, sa conception de l'organisation définitive de ce pays; voyez-vous, je vous dis cela, mais je me garde bien de le leur dire à Hanoï. Je les épouvanterais et l'on m'arrêterait net. Je leur sers donc des plats pour leur estomac, je leur rapetisse tout ce que je fais, j'avance en cachette, en louvoyant, en atténuant toujours la portée des choses, en donnant comme mesure de simple police, de détails de rectification commune, mes actes le plus osés et en somme le plus révolutionnaires, et alors, ça passe ». (Paluel Marmont).

Și, din altă scrisoare:

« Ça me change tant de France de sentir qu'au lieu de travailler dans le vide, de faire de plans de transport qui ne transporteront rien et de préparer des manoeuvres conventionnelles, on fait de l'immédiat et du réel ». (André Maurois).

Iată vorba de om de acțiune, de militar înăscut, de comandant.

* * *

După ce-l inițiază, Gallieni părăsește dubla comandă, lăsându-și să zboare singur.

Il prețuește, îl admiră. Discipolul e și el încântat de maestru, căruia îi va da, oridecâteori va avea prilejul, toate probele de recunoștință și devotament. Scrie scrisori entusiaste în Franța. Aceste scrisori circulă, se comentează. Când lucrurile se încurcă în Madagascar, Gallieni e însărcinat de urgență cu potolirea ținutului. « *C'est à cause des lettres de Lyautey que Gallieni sera choisi* », scrie d. Paluel Marmont.

* * *

Je vous lâcherai comme une muscade...

* * *

Următorul schimb de telegrame e mai elocvent decât orice comentariu în ceea ce privește notorietatea pe care o câștigase Lyautey și a raporturilor dintre el și Gallieni:

Le Ministre des Colonies au Gouverneur Général de l'Indo-Chine:

« Si voyez pas inconvenient, dirigez Madagascar commandant Lyautey, demandé par Gallieni ».

Gouvernement Général à Ministère:

« Ai absolument besoin Lyautey jusque courant Janvier. Gallieni peut-il réserver poste jusque-là ? »

Gallieni à Colonies:

« Garderai poste Lyautey jusqu'en Mars. »

* * *

De aci înainte se va vorbi de o metodă de colonizare Gallieni-Lyautey. Această metodă, scrie d. Raymond Recouly, « *consiste à se servir de la force uniquement comme un moyen, jamais comme une fin* ». Această metodă de concepție specific latină, e o metodă de pacificare, de penetrație lentă, *politique de tache d'huile*, cum o numește însuși Lyautey, de seducție.

* * *

În Madagascar, șeful și subalternul se vor cunoaște mai bine. Pe măsură ce se vor cunoaște, vor avea temeinice motive să se admire. În definitiv, fiecare prețuește în celălalt propriile lui

calități, cu care se va putea mândri, fără impedimentul stingheritor al modestiei. Amândoi și-au format reflexele comandai la școala răspunderii. Amândoi au avut de luptat cu același birocrat tipic și paperasier. Căci și în Franța, și la noi, și pretutindeni a existat, există și va exista totdeauna acel tip de ofițer-funcționar, bun topograf, bun ochitor, călăreț reglementar, tactician de manevre și strateg de operetă. Cei care au făcut războiul își vor fi amintind de acest răspândit papagal al doctrinelor și patefon ambulant al reglementelor, pe câmpul de luptă, terorizând furierii și terorizat la rândul-i de teama răspunderilor, incapabil să pună în baterie un tun sau să deplaseze un cheson, fără acoperirea justificativă a *ordinului scris*. Situațiile, firește, nu așteaptă niciodată sosirea ordinelor și se schimbă între timp după legi independente, abătându-se ades dela *tema* dată și punându-se de-a-curmezișul *planului* de luptă, cel mai bine întocmit. Așa se face că acești conțopiști de profesie și ofițeri diletanți rămân totdeauna alături de evenimente și în caz de război (unicul prilej de a se ilustra în carieră), sunt puși să păzească pesmeți sau să inventarieze cauciucuri și bidoane de ulei, nu să conducă oameni. Am amintit de acești corecți încurcă-lume și solemnii macină-vânt, pentru că tocmai la polul opus găsim (mai rar, ce-i drept) militari prin vocație de gen Gallieni-Lyautey. Aceștia nu cer ordine scrise. Ei n'au nevoie de acoperire. Lor nu le trebuie decât *putere*. Răspunderea, ori e o consecință a puterii, ori nu mai e nimic. Depinde *de* și e în directă legătură *cu*. De aceea, oameni ca aceștia, oridecâteori e nevoie, atunci când putere nu li se dă, și-o iau. Ordinele scrise sunt de multe ori redactate de ceilalți, de conțopiști, și nu odată problemele, pe care ei de abia și le pun pe hârtie, se află de mult rezolvate pe teren. În Maroc, Lyautey va primi odată instrucțiuni scrise dela Minister, asupra modului în care va trebui să ocupe un oraș: — « *Nous y sommes* », va răspunde el telegrafic.

Americanii au parvenit să conducă avioanele dela distanță. Pentru oameni în luptă însă nu s'a descoperit încă mijloc similar. De aceea, dispozițiile de cabinet privind operații în curs n'au fost de când lumea decât ghiulele de picioare și plumbi în aripile adevăraților comandanți. De multe ori, pentru aceștia, ordinele de ăndărat sunt mai incomode decât primejdia din față. Și Gallieni, și Lyautey erau de talie să le îngenunche pe amândouă:

..... «*éloigné du pouvoir central, faisant l'apprentissage des responsabilités et des décisions, ayant charge de population indigènes nombreuses et diverses, et de colonies française et étrangères*», scrie Lyautey (Paluel Marmont).

Așa dar, la contactul permanent cu realitățile își va desăvârși aptitudinile marele colonial.

În acest fel, își va verifica pe viu teoriile militare și concepțiile administrative.

Oricât de înzestrat, un militar care n'a făcut decât manevre, nu înseamnă mai mult decât hirurgul care n'a băgat cuțitul, cu oricâtă îndemânare, decât în cadavre și anatomii de cauciuc. Lyautey va opera, fără autopsii prealabile. Lecțiile lui Gallieni le pricepe, le apreciază și le aplică. Gallieni îi va fi nașul atunci când va primi botezul focului, și când meșterul operator va încredința bisturiul asistentului, e pentru a purcede la operație adevărată, nu la anodin experiment:

— «Je vous lâcherai comme une muscade...».

* * *

O primă lecție de comandament, care coincide cu primul contact cu noul șef, în Indo-China, lecție aproape inutilă, deoarece nu făcea decât să confirme opiniile pe care Lyautey le avea mai dinainte:

«A Lang-Son, où déjà sur un sol qui était nu il y a quatre mois, cinquante maisons s'élevent à un étage, Gallieni s'est planté devant lui, jambes ouvertes:

— Naturellement, vous avez apporté ici tout ce qu'il y a de plus dernier cri comme documents pour votre rôle de chef d'Etat-Major?

— Certes, mon Colonel.

— C'est bien, donnez-les moi... Je vais les renvoyer à Hanoi. Je ne veux pas que vous ayez la tentation d'y jeter les yeux quand vous serez avec moi. Ces bréviaires ne feraient que vous embrouiller. C'est sur place, en maniant les hommes et les choses que vous apprendrez votre métier» (Paluel Marmont).

Altădată, când sub șuier de gloanțe Lyautey va trepida în așteptarea unor coloane care nu mai soseau, Gallieni nu-și va lua ochii de pe cartea pe care o citea cu mult interes, decât pentru a-i spune:

— « Je vous en prie, pas de tracassin ! Prenez une feuille de papier et dessinez le paysage. Il reste encore deux heures aux colonnes pour arriver sur leurs emplacements. D'ici là je ne veux pas m'en occuper. Ou les commandants des colonnes ont compris et tout va bien ; ou ils n'ont pas compris et alors il est trop tard. Toute agitation est inutile. Faites votre croquis et laissez-moi lire ».

« Les colonnes arrivèrent parfaitement. Gallieni avait pu achever son livre et Lyautey avait pris une magnifique leçon de sang-froid dans la direction des opérations », conchide d. Palueï Marmont.

Și urmează :

« Le 24, parti avec la colonne de tête, il s'élançait à l'assaut d'une redoute, y entraît le troisième, faisait planter au sommet le pavillon tricolore et sonner au drapeau. Ce soir-là, le Commandant Lyautey était nommé Caporal-honoraire au 9-ème Régiment d'Infanterie de Marine et recevait de son Colonel, en hommage « *un diable de drapeau à grands caractères bleus, déchiré de balles* ».

Replica nu era mai prejos de lectie.

Mai târziu, în Maroc și într'o situație cu mult mai serioasă, Lyautey își va fi amintit de sigur de pilda lui Gallieni și va proceda la fel :

« Lyautey se porte au point le plus menacé. Le voici à Fez. La région est à feu et à sang. La ville est assiégée par les tribus fanatisées. Tenue par 1500 Français, 40.000 disidents la menacent. Des balles sifflent aux carrefours, crépitent sur les places. Les fenêtres sont autant de créneaux d'où l'on fusille ; les maisons autant de forteresses qu'il ne faut pas penser enlever d'assaut. Lui-même est à la merci d'un coup de main ou d'une surprise. Il fait mettre dans des caisses ses cantines, sa tenue de parade, ses selleries, tout ce qui pouvait servir à l'ennemi, en cas de défaite, pour se parer des dépouilles du chef vaincu, et il fait placer à proximité un bidon d'essence afin de mettre le feu aux caisses si tout est perdu.

Puis, tranquille de ce côté, il monte sur une terrasse. Les collines qui encerclent la ville ont l'air d'un anneau de feu. Ils sont là quatre officiers : Lyautey, le poète Alfred Drouhin, Benedic et Guillaume.

— *Maintenant que les ordres sont donnés, dit Lyautey, récitez-nous des vers, Drouhin.*

Et, sous une dégelée de balles, Drouhin récita des vers de la *Jonque Victorieuse*. (Paluel Marmont).

Iată fapte care se înscriu dela sine în orice mare epopee și care-și așează oamenii de-a-dreptul în galeria eroilor unei națiuni.

* * *

După cum se vede, elevul e la înălțimea maestrului. Când se desparte de el, Gallieni îl lasă complet format. Pe unde trece, lasă urme legate de numele lui. E temut, e iubit, e respectat.

Cu câțiva ani în urmă, povestește d. Raymond Recouly, călătorind în Indo-China, a găsit o modestă odăiță, conservată cu religiozitate, așa cum se găsea: e biroul maiorului Lyautey.

Când îl reclamă în Madagascar, Gallieni știe că se adresează unui egal, pe care se poate bizui. De felul în care Lyautey își ântelege rostul pe lume, ne putem da seama, dintr'un fragment de scrisoare către sora lui:

« Tu sais, aujourd'hui, tout ce que j'ambitionne d'être et de faire et dans quelle voie je me crois une impérieuse mission à remplir... J'appartiens aux événements; il s'agit d'y apporter la volonté la plus forte, la préparation la plus complète, l'équilibre le mieux maintenu.

Mais, à ces pensées seules, mes narines s'ouvrent au vent de la lutte, mon coeur saute.

L'essentiel est de savoir ce que l'on veut et où l'on va. Or, cela je le sais... Former, par les colonies, un groupe de plus en plus nombreux d'initiatis, de forts, de détachés de besoins, de voyants de haut; par ce groupe, réagir sur l'inertie métropolitaine, établir un circuit continu et régénérateur de vie entre la France du dehors et la France du dedans, qui soit pour celle-ci le réveil de la fécondité physique, le réveil de l'activité économique, le réveil du large commerce, le réveil de l'esprit d'entreprise, le réveil aussi des pensées généreux, des vastes vouloirs et des jugements larges sur le monde et sur les nations qui le peuplent. Voilà, et cela vaut le sacrifice de bien des choses ». (Paluel Marmont).

* * *

A doua întâlnire cu Gallieni nu e mai puțin caracteristică, pentru amândoi.

De abia debarcat în Madagascar, Lyautey se informează de cartierul Șefului, plecat în recunoaștere. Il caută, afirmă d. Paluel Marmont, nouă zile. În a zecea zi, îl găsește. Reproduc:

« Celui-ci (Gallieni), retour de reconnaissance, fait son entrée dans la Capitale à la tête d'un cortège prestigieux de spahis dont les amples manteaux écarlates claquent au vent de leur galop. Lyautey s'insinue dans le cortège. Son cheval gagne sur les autres, rattrape celui de son chef et le frôle. La bête, surprise, frissonne.

— Mon Colonel... Me voici !

— Merçi, dit simplement Gallieni.

Această scenă are loc pe vulcan. Toată insula clocotește. Rabezavana, căpetenia Hovașilor ridică gloatele, jefuește, omoară, dă foc țării. Lyautey nu terminase inspecția teritoriului care i se încredințase, când l-a ajuns ordinul de a lua comanda trupelor îndreptate împotriva indigenului hainit. Pe-o arșiță cumplită, istovit și scuturat de friguri, Lyautey dă bătălia, silind pe Rabezavana să i se supună. Ceremonia se desfășoară după obiceiul pământului: în mijlocul populației îmbrăcate în haină de sărbătoare și în apropierea vechii locuințe regale, Lyautey așteaptă. Solemnitatea e prea pitorescă, pentru a nu reproduce întreagă scena supunerii:

« Et voici que soudain, en effet, un remous se creuse, précédé d'un murmure assourdi. Par le chemin qui fore, à deux pas en avant, un cavalier magnifique, Rabezavana s'avance, à cheval. Un long frémissement parcourt la foule. Un tremblement nerveux agite le petit doigt de Lyautey. Six cent quarante-trois guerriers suivent Rabezavana, armés de fusils, d'arcs et de lances.

« Arrivé a portée de voix du Commandant français, le chef Hova met pied à terre. En même temps, les siens, un à un jettent leurs lances, leurs arcs, leur fusils.

« Quand le dernier de la dernière file se trouva ainsi désarmé, Rabezavana s'approcha du Commandant Lyautey jusqu'à toucher du front le mors de son cheval et, solennellement, avec de grands saluts obséquieux, lui fit sa soumission. Puis il enleva du médius de sa fine main droite l'anneau d'or à cabochon de corail qui

était le signe de son commandement et le tendit à son vainqueur. Celui-ci d'un geste souverain, le passe à son doigt.

« Alors la foule, jusque-là réservée et silencieuse, explosa en acclamations dont la rumeur se répandit au loin, dans la forêt et par delà les crêtes, repercutée d'écho en écho ».

* * *

Gallieni avea de ce să se bucure și cu ce să se mândrească.

Iși așteaptă colaboratorul pentru a-i înmâna personal plicul în care se afla avansarea la gradul de locotenent-colonel.

— Merçi, mon Colonel... Et en échange? întrebă Lyautey. Gallieni îi răspunde:

— Deux choses: D'abord vous allez me prendre en mains tout le pays de l'Ouest. A peu près le quart de la France à administrer, ça doit vous plaire!.. Ensuite, vous allez me rouvrir la route de Majunga. Je vous préviens que ça ne sera pas facile: région désertique, matériel inexistent, sécurité incertaine et tout le reste à l'avenant.

* * *

Două luni mai târziu, raportează d. Paluel Marmont: « alors qu'on le croyait encore à Majunga occupé a dresser des plans, il fait son entrée à Tanararive, venant de Majunga en effet... »

După 5 ani de astfel de activitate, Lyautey lasă în Madagascar sate prospere legate de drumuri noi și bune, rebelii supuși, o populație simpatizantă și respectoasă, în fine ordine, aducând cu el în Franța 5 citații și această scrisoare *oficială* (subliniază Paluel Marmont) a lui Gallieni:

« Je tiens à vous exprimer, mon cher Colonel, les sentiments de reconnaissance que la Colonie vous doit comme à un de ceux qui l'ont servie avec le plus d'éclat et de dévouement, et j'é mets le voeu que le Gouvernement de la République fasse encore appel à votre patriotisme pour présider à l'épanouissement d'une oeuvre coloniale nouvelle dont votre expérience assurera le succès ».

* * *

Măcar că numit temporar în diverse comandamente, ceea ce l-a și făcut ades să-și socoată cariera de colonial încheiată, Lyautey

va juca de aci înainte rolul hirurgului virtuos, la care recurgi, indiferent de sentimentele pe care i le păstrezi, oridecâteori ți-e viața în primejdie.

La fiecare complicație ivită pe oricare punct de pe glob, trăind sub semnul tricolorului francez, numele lui Lyautey va fi pe toate buzele.

Toute grande vie naît de la rencontre d'un grand caractère et d'un grand hasard — scrie cu sagacitate d. André Maurois, în biografia d-sale.

Marele hasard, cu care se întâlnește marele caracter Lyautey, se numește Jonnart. Întâlnirea are loc la un dejun, în casa d-lui Jules Charles Roux, un prieten al lui Lyautey, în momentul în care iluzoria frontieră algero-marocană inspira Metropolei serioase îngrijorări. D. Jonnart era Guvernator-General al Algeriei. Nu mult după această întrevedere, Generalul André, al cărui nume a făcut mai târziu scandal prin cunoscuta afacere a *fișelor*, ticluite în lojile organizației *Grand Orient de France*, numește telegrafic pe Lyautey comandant al Sub-Diviziei Aïn-Sefra. E începutul triumfului Republicii în Africa. Reputația lui Lyautey și convorbirea dela dejunul la care s'au cunoscut sunt suficiente pentru a-l determina pe Jonnart să-i scrie:

Mon cher Colonel,

« Je suis sûr que vous accomplirez au mieux des intérêts de votre pays l'importante mission qui vous est confiée. Je n'ai pas hésité à réclamer votre nomination, car il faut à Aïn-Safra, non seulement un vaillant soldat, mais un organisateur et un politique avisé... Je n'ai pas besoin de vous dire que je vous seconderai de mon mieux dans l'accomplissement de votre mission ». (André Maurois).

Hasardul s'a dovedit perspicace.

Non seulement un vaillant soldat, mais un organisateur et un politique avisé. Lyautey era de sigur omul care îi trebuia, după cum și lui Lyautey îi trebuia o asemenea însărcinare.

E o etapă necesară inteligenței lui naturale de ofițer cultivat și « lettré », înainte de a se înscăuna cu brio în fruntea unui Stat. În această privință, Lyautey nu s'a putut plânge de noroc. Acel

dram, indispensabil oricărei întreprinderi omenеști l-a avut. Și dacă nu l-ar fi avut, paguba ar fi fost mai mică pentru el, decât pentru țara lui. Poeții cunosc gloriei postume. Oamenii de acțiune, nu. Un poem de valoare, desconsiderat în timpul vieții autorului, își poate cuceri locul mai târziu. O faptă mare, împiedicată să se realizeze, e o ireparabilă pierdere pentru umanitate. Lui Lyautey i-a fost dat să se realizeze deplin. Hasardul Jonnart, ca și toate celelalte îl vor găsi pregătit. Totdeauna știe ce vrea și unde merge. La o vârstă când majoritatea acelora de seama lui nu cunosc decât cazarma, balurile și localurile de noapte, Lyautey se complace în cercul unor oameni ca Melchior de Vogüe, Marcel Proust, Henri de Régnier, José-Maria de Hérédia, fiind unul din obișnuiții dineurilor *Doamnei Aubernon*,... *et la maîtresse de maison lui fit remarquer qu'il en était le premier officier*, scrie d. André Maurois.

Și mai departe:

« Ce type de soldat lettré paraissait alors surprenant. Il avait toujours été l'idéal de Lyautey.

« Souvent en regardant une charmante copie d'un portrait d'Angelo Bronzino, que possédait sa mère et qui représentait un seigneur de vingt ans, l'épée au côté et la main sur un livre, il avait pensé à ce temps où un soldat pouvait sans ridicule être passionnément attaché à l'étude.

« *Que de fois* (citează d. Maurois), *l'ai-je regardé et entretenu, ce témoin charmant, grave et pensif d'un âge disparu*. Que de fois j'ai revécu avec lui cette vie vraie, où l'on se poignardait bien au coin des rues, où la lutte était à chaque pas, mais où tous les ressorts étaient tendus, où toutes les facultés vibraient. Il a son épée. C'était « un noble cavalier, hardi et courtois »; c'était un soldat comme l'était tout seigneur; il vient sans doute de combattre à la tête de ses gens contre les troupes de l'empereur Charles-Quint qui menace la ville. Mais il est appuyé aussi sur un livre. C'est qu'après les bons coups d'estoc il aime à lire Dante; il a peut-être lui même composé quelques sonnets; à coup sûr il a devisé des affaires de la République et causé de l'art avec son peintre et ses compagnons. C'était alors tout simple, l'homme et le citoyen demeuraient sous l'habit qui les couvrait.

« Un soldat de nos jours, n'a pas le droit de dépasser l'horizon que lui tracent la théorie et le métier (subliniat de Lyautey)...

On lui rit au nez si, decendu de cheval, il trouve quelque joie à ses livres et, le moins qu'on fasse, c'est de le regarder comme un peu toqué ». (André Maurois).

Citind aceste rânduri, nu mai avem dreptul să ne mirăm de felul în care dela început Lyautey a înțeles magistralele lecții ale lui Gallieni și nici de magistrala aplicație pe care le-a dat-o mai târziu.

* * *

În adevăr, marele hasard întâlnise marele caracter. Dela comanda Sub-Diviziei Sud-Oraneze până la treapta de Țar al Marocului, sub denumirea benignă de « Résident-Général » și « Commandant en chef », Lyautey merge din victorie în victorie, pășind din pisc în pisc. Câteva luni după debarcarea în Maroc, Jonnart îi scrie: « Vous avez justifié, et même au delà, nos espérances, la confiance que nous placions en vous, et vous avez temoigné des qualités d'organisateur et de politique dont tout le monde se rend compte, même au Ministère de la Guerre... » (Maurois).

Aici, pe pământ african va primi Lyautey cei mai bine meritați lauri, care se vor așeza însă pe o frunte care tot aici a purtat și coroana de spini. Va trebui să suporte, pentru a fi lăsat, în definitiv, să-și servească țara, pe lângă intermitentele atacuri ale dușmanilor, permanentele lovituri ale Parlamentului, ale presei, ale opiniei publice reale câteodată, ale omului politic întotdeauna. În afară de curajul și priceperea care se cer oricărui comandant în luptă, va trebui să execute adevărate tururi de forță de atac și abilitate, pentru a se pune la adăpost de prigoana redutabilului *pouvoir central*, a guvernelor în general și a Ministerului de Război în special.

Față de vitrega ocârmuire va uza pe rând și după caz de toate mijloacele, dela cea mai riscată îndrăzneală, până la aparenta supunere completă, dela cea mai ingenioasă inducere în eroare până la puerila păcăleală. Așa de pildă, când Metropola îi interzice de a intra în localitatea Béchar, pe care o ocupase dintr'un inevitabil imperativ tactic, nu găsește el mijlocul de a rămânea pe loc, *schimbând numele localității*, din Béchar în Colomb și comunicând centrului că nici nu se gândește să intre în Béchar și că se va conforma ordinelor, menținându-se în Colomb?

Nu totdeauna însă poate scăpa atât de ușor și de cele mai multe ori trebuie să-și pună în joc persoana și situația lui, ceea ce nu ezită să facă atunci când e nevoie, dar numai atunci. Așa, urmându-și politica lui de *tache d'huile*, Lyautey ordonă vrednicului său colaborator Henrys, la acea epocă maior și șeful lui de Stat-Major, să ocupe în teritoriu marocan (se afla în Algeria), singura fântână a regiunii. Populația vine să-i mulțumească și Lyautey îi făgăduiește protecția pe care acesta o cere. Efectul la Paris: campanie de presă, Consiliu de miniștri, ordin de evacuare. Lyautey dictează unui ofițer subaltern, următoarea telegramă:

... « Ce recul contraire à tous engagements pris avec populations, qui vont subir représailles immédiates, portera atteinte mortelle à notre influence et à notre loyauté, et fera perdre tout bénéfice de situation acquise depuis dix mois. C'est avec la plus profonde conviction et le sentiment le plus grave de ma responsabilité pour sécurité Sud-Oranais que Gouvernement m'a confiée que je vous adjure présenter à Gouvernement ces observations, qui peuvent échapper quand on n'est pas sur place, et lui demande sursis au moins exécution jusqu'à rapport détaillé... M'étant, d'ailleurs, engagé personnellement vis-à-vis populations au nom de la France que nous ne les abandonnerons plus, les protégerions et les ayant ainsi amenées à se grouper autour de nous et à retrouver sécurité et trafic inconnus depuis sept ans, je ne pourrai sans manquer à l'honneur, procéder moi-même à cette mesure et, si elle est maintenue, je demande respectueusement à être mis immédiatement en disponibilité, de manière être seul en cause vis-à-vis populations et à ce qu'elles se rendent compte que c'est moi seul qui ai indûment engagé parole Gouvernement français et, me sachant desavoué, ne puissent que me suspecter seul et non la parole du Gouvernement de la République... » (Paluel Marmont).

Se înțelege, că după o astfel de corespondență, fără energica solidarizare a lui Jonnart, lui Lyautey i s'ar fi luat comanda. Hasardul a fost însă pe măsura caracterului.

* * *

S'ar părea că rolul hazardului e terminat. Aparență. Aici se termină numai rolul hazardului-Jonnart.

Dela comanda diviziei din Oran, Lyautey trece, cu un grad în plus, comandant de corp de armată la Rennes. Nu împlinește însă patru luni în această comandă. Imixtiunea Germaniei vine să încurce și mai mult afacerile Marocului, în care vântul nesupunerii suflă în voie. Urmează Agadirul, cedarea unei porțiuni din Congo Germaniei, în schimbul deplinelor puteri pe care Franța le obține în Maroc și, în scurt timp, semnarea Protectoratului.

Populația se răscoală împotriva Sultanului, dar și a Franței. Șaisprezece ofițeri francezi sunt uciși. Metropola e consternată.

«Trois noms volent de bouche en bouche: Gallieni, d'Amade, Lyautey. Gallieni se récuse et désigne Lyautey. Il reste deux. C'est presque à la courte paille qu'on tire. Lyautey est désigné et averti de ce choix par téléphone. Dès le lendemain il était, par décret, nommé Commissaire Résident Général de France au Maroc». (Paluel Marmont).

Aceasta e ultima și cea mai glorioasă perioadă a întregii lui cariere de ostaș, diplomat și organizator.

Aici își va da întreaga măsură a multiplelor lui însușiri. Aici va avea în cele din urmă întreaga libertate de a comanda fără tutelă. Aici își va vedea acțiunea lui potolitoare progresând nestinșgherită și se va bucura de roadele ei. Aici își va realiza cele mai înalte gânduri și cele mai îndrăznețe aspirații. Poet al faptei, reprezentând idealul clasic al omului în care gândul se acordă cu gestul ca strunele unui clavier pus la punct de-o mână meșteră, tot ce va visa noaptea, va împlini ziua. Piatră cu piatră, casă cu casă, stradă cu stradă, oraș cu oraș, va zidi o țară, din temelii. Porturi, uzini și fabrici se vor ivi în nimic, desprinzându-se din închipuirea lui creatoare, ca de pânza unui pictor nebun, care și-ar vedea zugrăveala părăsind pânza, dilatându-se până la supranatural și ființând a avea. Și toate acestea cu câtă stăruință, cu câtă hotărîre, cu cât *gust*. A occidentalizat orașele, fără să le distrugă pitorescul, modernizând pe urmele tradiției locale. Având o justificată oroare de concepțiile edilitare ale ofițerilor de geniu, care n'ar fi șovăit să construiască stereotipe cazărmi franceze, în exuberanța decorului african, n'a îngăduit să se ridice o schelă, nici să se vopsească un acoperiș, fără prealabila lui încuviințare. Nu e linie și culoare care să nu-i aparțină. Numele lui se

înscrie dela sine sub harta Marocului ca acela al lui Lionardo sub *Gioconda* și al lui Tițian sub *Flora*. A găsit în Maroc așezări și obiceiuri medievale, de care nu s'a atins, decât pentru a le lumina calea spre veacul de față, netezindu-le-o. N'a distrus nimic, a perfecționat totul. N'a importat, a adaptat. N'a revoluționat, a continuat. A procedat în fine așa cum ar fi procedat un băștinași pios și tradiționalist, dacă istoria ar cunoaște asemenea salturi și dacă își poate cineva imagina un Marocan, care să fi putut atinge la acea epocă și chiar mai târziu, gradul de evoluție intelectuală al unui Lyautey. Un ținut pustiu, locuit de populații sălbatice sumedenii, haiducind după plac, un colț de lume fără hartă și fără stăpân, o țară în care era de creat totul, dela Sultan până la păzitorul de cămile, e astăzi una din cele mai prospere colonii de pe glob. Adevărat artist, Lyautey și-a iubit opera cu patimă, apărând-o cu dârzenie și de barbaria triburilor sălbatice și de sălbăcia prostului gust oficial european. A mers până acolo încât a inspirat Serifului mai multe legi, prin care declară monumente istorice intangibile, tot ce bunul lui gust găsea interesant și demn de a fi pus la adăpost de nepăsare și nepricepere. Ba, ceva mai mult. Formează un serviciu al artelor indigene, pentru a da de lucru meșterilor locali, care altfel amenințau să dispară.

« *Afin que Mes sujets aille tous au Paradis, car tel est Notre bon plaisir . . .* ». Așa începe o ordonanță, a lui Ludovic al XIII-lea, mi se pare. Acest *Roi très Chrétien*, cum se intitulau puternicii Regi ai Franței, deprins să hotărască în stăpân absolut asupra supușilor săi, s'a îndemnat să-i ocrotească și după moarte. Cu puteri aproape egale, dar în alte vremi, Lyautey s'a mulțumit să se ocupe de soarta Marocanilor pe acest pământ numai. *Tel fut son bon plaisir*.

* * *

Cu toate că e cea mai strălucită, nu vom insista asupra epocii Maroc. E prea recentă și prea cunoscută. Nu putem însă trece cu vederea amănuntul cel mai interesant.

Marele război îl găsește pe Lyautey acolo. Propaganda germană turburase mințile, semănând furtună. Parisul îi cerea trupe, ordonându-i să părăsească pozițiile înaintate, reducând ocupația la câteva porturi. Lyautey își consultă colaboratorii:

— En toute circonstance, me répondez-vous de votre région ?

— Oui, dit Gouraud.

— Oui, dit Henrys.

— Oui, dit Brulard.

— Oui, disent les colonels Peltin et Gueydon de Dives.

După ce cântărește răspunsurile, Lyautey dictează următoarea telegramă :

— « Je garderai jusqu'au bout le Maroc à la France, non seulement comme possession, comme gage acquis, mais comme réservoir de ressources de toutes sortes pour la Métropole ».

« C'était faire preuve d'un beau courage que de jouer dans ces conditions une telle partie », conchide, cu drept cuvânt, d. Paluel Marmont.

Și urmează :

« On lui réclamait 30 bataillons ? Le 15 septembre, il en avait expédié 37, plus six batteries, une brigade de cavalerie, un escadron divisionnaire, trois compagnies du génie et deux compagnies de télégraphistes ! ».

Formula Lyautey :

« Qui n'avance pas, recule ! Qui n'impose pas sa volonté subit celle de l'adversaire ! Un ralentissement de notre activité militaire devant être immédiatement exploitée par nos ennemis, ne pas s'en tenir à une attitude passive, mais bien à une « défensive active ».

* * *

Lyautey se dovedește a fi de talie să-și țină teribilele angajamente. În toți cei patru ani de război european nu va face decât « bonne mine à mauvais jeu ». Toată acțiunea lui va avea de scop (și va izbuti) să dea autohtonilor impresia forței, a securității, a victoriei sigure. Va trage avantaje pentru Franța până și din cele maiperate situații. Luptând în condițiuni tehnice din ce în ce mai proaste, furnizând fără încetare Metropolei efective, ofițeri (și ce ofițeri !) și material de război, nu va înceta totuși să creeze, să construiască, să împânzească ținutul cu șosele, poduri, căi ferate.

În Lorena bate tunul. Lyautey deschide iarmaroace. Casa părintească îi e distrusă de ținamic. Lyautey organizează expoziții.

Colonelul Lavedun, unul din cei mai viteji ofițeri ai lui e măcelărit în luptă inegală și crâncenă într'o văgăună din Bled es-Siba, împreună cu 30 de ofițeri și 500 de soldați. A doua zi Lyautey inaugurează la Casablanca marile magazine Paris-Maroc. (Paluel Marmont).

În dosul acestor impunătoare festivități, marele regisor își continuă opera de penetrație, înaintând cu forțe derizorii, dar cu tenacitate, în regiunile nesupuse, înarmate de propagandiștii debarcați din submarinile dela Kiel.

— *C'est que partout nous disputons à l'ennemi l'initiative du mouvement*, spune el.

Secretul acestei ribambele de victorii ni-l dă însuși Lyautey, care, ne asigură d. Paluel Marmont, mărturisește unui prieten intim:

— *Mon ami, il n'y a pas trente-six manières de gouverner. Il faut un roi... Ici, je suis roi.*

Mai târziu, când, retras în domeniul lui dela Thorey, își va aminti de Maroc, în mod firesc, povestirea va începe totdeauna cu *sous mon règne*, ne afirmă principesa Marta Bibescu.

Asumându-și răspunderi copleșitoare, Lyautey înțelege să exercite puteri absolute.

I se potriveau. Și în concepții, și în sentimente, și în înfățișare, avea majestate regală.

Arățați-l așa cum l-a surprins penelul lui Baschet sau al lui Lazlo, în superba-i ținută de mareșal, cu pieptul înstelat și cu mâna pe gardă, unui copil. Nu vă îndoiiți că prima lui întrebare va fi: unde a domnit? E destul să-l privești, ca să nu te mai prindă mirarea aflând că viteazul Loren a cutezat să-l înfrunte până și pe Clemenceau. Tigru delat Paris și leul dela Casablanca s'au privit în ochi:

— *Ce Lyautey! Il aurait dû passer vingt fois en conseil de guerre. Il n'y a pas de soldat plus indiscipliné. Chaque fois que je lui ai donné un ordre, il m'a répondu: « Non! »*

Comprenez-vous ça?

Et après un silence:

— *Ça ne fait rien. Il me plait. C'est un Monsieur.*

Aceste vorbe, scrie d. Gabriel Courtial în *Candide*, i-au fost spuse de Georges Clemenceau. Dar omul acesta, care a domnit douăzeci de ani, n'a putut governa decât trei luni.

Din domnie pleacă binecuvântat de-o țară.

Din guvernare e izgonit cu huidueli.

Nul n'est prophète dans son pays. Apoi, unghiul istoric și cel politic nu coincid totdeauna. Ochiul exercitat pe unul, se încurcă ades pe celălalt. *Je ne comprends rien à cette race*, spunea Lyautey despre politicieni.

Odată fiind bolnav, Musulmanii au înălțat rugăciuni pentru însănătoșirea lui, în toate moscheele. Făcându-se bine (în urma vizitei Imamului dela moscheea Moulay Idrim, credeau localnicii), Lyautey a fost invitat (lucru fără precedent) să pășească pragul inviolabil al Casei Profetului, pe care nu mai călcase niciodată picior de ghiaur. D. André Maurois povestește că Lyautey a mers până la ușa templului, dar că a refuzat să intre, mulțumindu-se să atingă o lespede cu vârful piciorului, fără să pătrundă mai mult în sfântul locaș. Intrebat mai târziu de ce n'a voit să intre în moschee, raportează d. Gabriel Courtial, Lyautey a răspuns:

— *Alors, tu n'a pas compris que si j'étais entré dans la mosquée, j'aurais créé un précédent, et que, lorsque je ne serais plus ici, quelque farfadet de parlementaire en mission — et il employait en réalité au lieu de farfadet, une expression beaucoup plus crue — n'aurait pas manqué de s'en autoriser pour en faire autant. Non! Tout, mais pas ça!* »

Tot d. Gabriel Courtial povestește că la un banchet, oferit de *Société du Maroc*, a spus pe un ton sarcastic:

— *« Je suis heureux, mes amis, de ne pas voir ici un seul parlementaire. Nous sommes en famille ».*

După scurta ședere și semnificativa lui plecare de pe banca ministerială, Lyautey e retrimis (era să zic și nu greșeam repatriat), în Maroc, de guvernul Ribot. Timp de opt ani, va desăvârși ceea ce crease: va vernisa tabloul. Acolo, în regeasca lui reședință, va primi (în fine) toate omagiile, trăind din plin. Toate satisfacțiile misiunii împlinite.

Rar vis se va fi apropiat mai mult de realitate. Numai o perdea le despărțea. Dela fereastra lui, cât poate cuprinde ochiul, creatorul își putea admira în voie opera. E ușor de închipuit sentimentul cu care un pictor în declinul vieții și-ar vedea adunate într'o vastă sală, pânzele risipite la cele patru vânturi și cu câtă emoție ar silabisi titlurile tablourilor, pe măsură ce și le-ar

rememora: Doamna în galben, Plopilor, Crizanteme, Culesul viilor, Judecătorul, Madona...

Fez, Meknes, Rabat, Marakech, Casablanca... își va fi zis Lyautey dela fereastra lui.

E suprema satisfacție pe care Parcele i-au hărăzit-o.

Nu i-a fost dat însă să închidă ochii acolo, cum se pare că ar fi dorit. Și când, petrecut cu iubire și venerație de funcționari, ofițeri, coloniști și indigeni până la puntea de îmbarcare, se va despărți pentru totdeauna de Maroc, îndată ce vaporul se va pune în mișcare, va intra în cabina lui, fără să mai întoarcă privirea înapoi.

Scrie Joinville, cronicarul, în cronica lui:

... et en demantières que je aloie à Bléhecourt et à Saint-Urbain, je ne vox onques retourner mes yex vers Joinville, pour ce que le cuer ne me attendrisist du biau chastel que je leissoie et de mes deux enfants.

Lyautey lăsa o țară, un popor, toată viața lui.

* * *

Dela intrarea în patria unde cel dintâi îl întâmpină fiscul și până la săvârșirea lui dintre vii, de două ori și în două mari împrejurări, numele lui mai face sgomot: cu prilejul expoziției coloniale, când a realizat pe continent, în miniatură și în surrogat, ceea ce realizase în stil mare și în autentic în colonii, și cu prilejul recențelor evenimente sângeroase de pe străzile Parisului, când prezența lui în stradă, în capul invalizilor, răstoarnă ultimul guvern al Republicii, a căruia schimbare o mai apucă.

S'a stins acolo unde a primit lumina, într'un ungher retras al solului natal, fără să-și mai poată vedea opera, ca și Beethoven care, surd, nu și-a mai auzit simfonia.

* * *

Am adunat cucernic aceste însemnări fugare, culese în pripă, din tot ce s'a prizărit ca material informativ, în librăria românească.

Atunci când marile vieți franceze își vor găsi Plutarcul, etapele și peripețiile vieții lui Louis-Hubert-Gonzalve Lyautey, Maréchal.

de France, îi vor înfățișa gata scris, unul din cele mai frumoase capitole. Cronicar îndepărtat și smerit în fața măreției subiectului, eu nu cutez să însemn, dela mine, pe răbojul meu românesc decât atât: a fost un pios catolic, un viteaz soldat, un sincer regalist, un leal republican, un mare artist, un boier, un om, și ceva mai mult: *un Francez*.

AL. O. TEODOREANU

ORIGINEA UNIVERSULUI IN CONCEPȚIA INDIENILOR ȘI A GRECILOR

Credințele și poveștile cu privire la originea lumii sunt foarte vechi. Le găsim la toate popoarele, chiar și la cele mai puțin civilizate. Cea dintâi și cea mai veche carte a Vechiului Testament poartă numele de *Geneză (Creațiune)* ¹⁾.

Speculațiunile filozofice referitoare la nașterea și la constituția universului, așa cum se află în sistemele cosmogonice și ontologice ale Indienilor și Grecilor, au de asemenea o mare vechime și reprezintă cele dintâi încercări de gândire la aceste popoare.

Literatura indiană începe cu Rig-Veda, o colecție de 1.017 imnuri în versuri, care constituie cel mai vechi document literar al grupului de popoare indo-europene. Unele din aceste imnuri sunt de natură filozofică și se preocupă de originea lumii. Intre acestea este celebrul imn al *Creațiunii*, X, 129, care cuprinde în sâmbure întreaga concepție cosmogonică de mai târziu a Indienilor.

Imnul acesta, împreună cu comentariile făcute asupra lui de învățații și filozofii indieni din diferite timpuri ²⁾, are o mare însemnătate pentru studiul teoriilor cosmogonice la Indieni și chiar la Greci. De aceea ne vom ocupa în special de el, după

¹⁾ Povestirea Creațiunii din Biblie provine din tradiție (ca și la Indieni) și a fost așezată de Moise în fruntea legii sale. Povestirea a fost adusă de patriarhii lui Israel din patria chaldeică. Ea are legături cu legendele babilonice, așa cum ne apar din inscripțiile cuneiforme.

²⁾ Cel mai vestit e *Sāyana*, din sec. XIV, p. Chr., al cărui comentariu detaliat explică textul rigvedic, cuvânt cu cuvânt.

care vom expune pe scurt și celelalte concepții privitoare la originea universului, ivite mult mai târziu, mai întâi la Indieni, apoi la Greci.

Tradus adesea în limbile europene, mai ales în cea germană ¹⁾, imnul *Creațiunii* a inspirat pe cel mai mare poet al nostru, pe Eminescu. ²⁾ Din nefericire, aceste traduceri nu-l redau în întregime exact, fie datorită obscurității textului original, fie din pricina interpretării greșite a anumitor pasaje (interpretări făcute uneori chiar de comentatorii indieni și bazate pe concepții filozofice mai recente), fie în sfârșit din cauza redării prea libere, impusă traducătorului și de cerințele ritmului și ale rimei.

De aceea redăm imnul *Creațiunii*, mai întâi în original ³⁾, în transcriere cu caractere latine, apoi în traducere, însoțit de un comentariu bazat în parte pe acela al lui Geldner ⁴⁾.

RIG-VEDA X, 129

Textul

Ná ásat āsīt nó sāt āsīt tadā'nīm ná āsīt rájah nó vyóma paráh yát /
kím ā' avarīvah kúha kásya čárman ámbhah kím āsīt gá-
hanam gabhírám //1//

ná mrtyúh āsīt amftam ná tárhi ná rá'tryāh áhnaḥ āsīt praketaḥ /
ā'nīt avātám svadháyā tát ékam tásmāt ha anyát ná paráh kím
cana ā'sa //2//

támah āsīt támasā gūdhám ágre apraketaḥ salilám sárvaḥ ā'
idám /

tucchyéna ābhú āpīhitam yát āsīt tápasah tát mahinā' ajāyata
ékam //3//

kā'mah tát ágre sám avartata ádhi mánasah rétaḥ prathamám
yát ā'sīt /

satáh bándhum ásati nīh avindan hrdī prati śya kaváyah
manīṣā' //4//

¹⁾ Cea mai bună este acea în versuri a marelui filozof și sanscritist *Paul Deussen*, în: *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, vol. I.

²⁾ În *Scrisoarea I*, v. 41—60. V. excelentul studiu al d-lui *C. Papacostea* « *Filozofia antică în opera lui Eminescu* » (în rev. *Minerva*, 1930, 1, 16—36).

³⁾ Din ediția lui *F. Max Müller: The hymns of the Rig-Veda, in the Pada Text*, London, 1873.

⁴⁾ *K. F. Geldner, Der Rigveda in Auswahl; Zweiter Teil: Kommentar, 1909* (pp. 207—214).

tiraçcī'nah ví tatah raçmíh eṣām adháh svit āsīt upári svit āsīt /
retodhā'h āsan mahimā'nah āsan svadhā' avastāt práyatih
parástāt //5//

káh addhā' veda káh ihá prá vocat kútah ā'jātā kútah iyám
vísrstih /

arvā'k devā'h asyá visárjanena átha káh véda yátah āba-
bhūva //6//

iyám vísrstih yátah ābabhū'va yádi vā dadhe yádi vā ná /
yáh asyā'dhyakṣah paramé vyóman só angá veda yádi vā ná
véda //7//.

Traducere

Atunci ¹⁾ nu era nici neființă, nici ființă ²⁾; nu era văzduhul,
nici cerul cel depărtat ³⁾.

Ce acoperea? ⁴⁾ unde? ⁵⁾ sub a cui ocrotire erau apele? ⁶⁾ era
oare un adânc fără fund? ⁷⁾ (1).

¹⁾ *Atunci*: înainte de creațiune, în starea primordială.

²⁾ Cf. Eminescu, Scris. I, v. 41: «*La 'nceput pe când ființă nu era, nici neființă*». Cuvântul «*neființă*» (scr. *dsat*) pare a fi introdus pentru prima oară de Eminescu (germ.: *Nichtsein*); iar «*ființă*» (scr. *sdt*) este traducerea lui *Sein*; cu această accepțiune pare de asemenea să fi fost întrebuințat numai de Eminescu.

³⁾ Diferitele părți ale lumii lipseau. Cf. *Taittirīya-Brāhmana* 2, 2, 9, 1: «*Lumea aceasta nu era nimic la început; nu era cerul, nici pământul, nici văzduhul*».

⁴⁾ «*Ce înfășura (lumea)?, adică: ce cuprindea ea?*»

⁵⁾ «*În ce (înveliș)?*»

⁶⁾ Continuare la versul 1: lipsea marea. Lumea era fără conținut și fără înveliș și fără zeul personal suprem.

⁷⁾ Cf. *Xáoç* la Greci (v. p. 352).

Eminescu, Scris. I, v. 45: «*Fu prăpastie? genună? Fu noian întins de apă?*» *Çatapatha-Brāhmana* 10, 5, 3, 1 se referă la introducerea imnului și poate fi considerat ca cea mai veche interpretare a acestuia:

«*Lumea aceasta (idm) a fost la început și reală și nereală; ea a existat și n'a existat; ea a fost pe atunci numai gândire. De aceea înțelepții spun despre ea: «Atunci nu era neființă, nici ființă» (nā'sad āsin nō sād āsīt tadā nim. R. V. X, 129, 1 a); pentru că gândirea nu era nici ceva real, nici ceva nereal. Această gândire a dorit să se manifeste ca ceva creat, mai pronunțat și mai concret; ea își dori o personalitate (ātman), se înfierbântă și se condensă*».

Manu 1, 11 și 14 spune clar că atât ceea ce încă nu s'a desfăcut (*avyaktam*), cât și gândirea (sau substanța gânditoare), pe care Brahma a produs-o cea dintâi din sine, sunt în același timp și reale și nereale. V. și p. 350.

Atunci nu era moarte nici nemurire; semnul nopții și al zilei (încă) nu era ¹⁾.

Liber sufla fără suflare acest Unul ²⁾; mai presus de el nu mai era nimic altceva ³⁾ (2).

La început ⁴⁾ era întuneric învăluit în întuneric; acest Tot era o întindere nedeslușită de ape ⁵⁾.

Germeul care era ascuns în chaos, acest Unul s'a născut prin puterea căldurii ⁶⁾ (3).

¹⁾ Continuare la versul 1: Nu erau oameni și zei, nici timp.

« Înainte de nașterea acestei lumi nu exista noțiunea de « moarte », fiindcă nu era nici un muritor » (Durga).

Semnul (distinctiv) al nopții, etc.: « Luna și stelele sunt semnul nopții, soarele al zilei ». (Sāyana la Taittirīya-Brāhmana).

²⁾ Altfel Eminescu, Scr. I, v. 44: « Când pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns ».

Unul este substanța (entitatea) primordială, « Brahma » (Durga). Ființa primordială răsufla fără a produce o suflare (*ā'nīd avātām*). Deci ea nu trăia în mod fizic, ci numai spiritual, fiindcă era numai inteligentă.

³⁾ « Afară de acest *Unic* (Brahma), nu exista ceva mai presus. Prin negarea lumii, s'a tăgăduit mai înainte și ceva mai prejos. Așa dar nu exista nimic mai « presus sau mai prejos și diferit de Brahma ». (Sāyana la Taittirīya-Brāhmana). Cf. și următoarele pasaje din Rig-Veda:

« Acest *Unul* a devenit *Totul* » (*ēka vā idām vī babhūva sārvaṃ*). (RV. 8, 58, 2). Cf. Eminescu, Scr. I, v. 91: « *Unul* e în toți, tot astfel precum *una* e în toate ».

« *Unul* e stăpân peste tot ce se mișcă și tot ce stă; el a devenit tot ce merge și tot ce zboară » (*ējaddhruvām patyate vīcvaṃēkam caratpatatri vīṣunam vī jātām*). (RV. 3, 54, 8).

Cf. și pp. 347, 357 ș. u.

⁴⁾ Aici se arată încă odată haosul și nașterea, adică transformarea în *Univers*, a germeului Lumii cuprins în haos.

La început, « adică: înainte de creațiune, căci pe atunci nu era cine să vadă, nu era vedere și nici obiect care să fie văzut ». (Durga). Cf. Eminescu, Scr. I, v. 48: « Dar nici de văzut nu fuse și nici ochi care s'o vază ».

⁵⁾ Cf. Eminescu, Scr. I, v. 47: « Căci era un întuneric ca o mare fără rază ». Cu versul acesta din Rig-Veda și cu cel precedent cf. *Geneza* I, 2: « Peste fața adâncului de ape era întuneric și Duhul lui Dumnezeu se mișca pe deasupra apelor ».

⁶⁾ Prima fază a creațiunii; cf. Eminescu, Scr. I, v. 51—52: « Dar deodată un punct se mișcă... cel dintâi și singur. Iată-l / Cum din haos face mămă iară el devine Tatăl... ».

Scr. *tāpas*, căldură, asceză, înseamnă aici năzuința lăuntrică fierbinte, care precedă actul creațiunii. Cf. și p. 345.

La început s'a ivit deasupra acestuia dorința, care a fost cea dintâi emanație a spiritului ¹⁾).

Legătura cu ființa au găsit-o înțelepții în neființă, cercetând cu înțelepciune în inima lor (4).

Raza lor luminoasă era îndreptată de-a curmezișul ²⁾); a fost oare un dedesubt? a fost oare un deasupra? ³⁾

Puterile creatoare erau; puterile primitoare erau; puterea pasivă era dedesubt, puterea activă deasupra ⁴⁾ (5).

Cine știe într'adevăr, cine ar putea spune aici (pe pământ), de unde s'a născut, de unde-i această creațiune? ⁵⁾

Zei s'au ivit după crearea acestei lumi ⁶⁾); atunci cine știe de unde s'a născut? (6).

¹⁾ Strofa aceasta și cea următoare descriu creațiunea primitivă, prin care ființa primordială se naște ca lume.

* Lumea aceasta era apă, numai valuri. Singur *Prajāpati* (Creatorul) apărui pe o frunză de lotus. În cugetul său se ivi dorința: « Aș vrea să creez această lume ». Despre aceasta tratează strofa: « La început, etc. » (*Taittirya-Āraṇyaka* I, 23, 1). Cf. *Geneza* I, 2 (p. 343).

Este vorba de nașterea lumii materiale din ființa primitivă spirituală. Prima emanație a spiritului (*mānas*) a fost dorința, de asemenea încă spirituală, voința de-a crea. Lumea reală este o emanație a ființei primordiale, care-i spirituală și nematerială; ea s'a născut din aceasta printr'o separare (« desfacere », Eminescu) succesivă, materializându-se.

²⁾ Ochiul spiritual al celor ce văd (al înțelepților) a pătruns cu raza sa de lumină de-a curmezișul, adică prin mijlocul întunericului acelei epoci premergătoare și a răspândit astfel lumină asupra întregului act al creațiunii.

³⁾ Expresia « de-a curmezișul » dă naștere întrebării dacă în starea primordială a lumii existau dimensiuni. De aici întrebarea: « Exista oare un dedesubt, etc. ».

O altă interpretare e aceasta: « (Acel Unul) a fost oare dedesubt? a fost oare deasupra? »

⁴⁾ Cele două principii creatoare ale zeului suprem: principiul masculin și cel feminin. Ideea unei uniri între principiul feminin, privit ca o energie, și cel masculin e foarte veche, în sistemele cosmogonice indiene. (Cf. p. 345, n. 4). În *Rig-Veda* și în *Brahmane* se află adesea aluzii la împreunarea cerului cu pământul (cf. p. 353), care împreună dau naștere oamenilor, zeilor și tuturor creaturilor. (Cf. *Monier W., Indian Wisdom, London 1875, p. 100*).

⁵⁾ Cf. *Eminescu, Scr. I, v. 46*: « N'a fost lume pricepută și nici minte s'o priceapă ».

⁶⁾ « Zeii s'au născut după crearea elementelor (eterul, apa, etc.); deci cum ar putea ei să cunoască creațiunea, care precedă în timp nașterea lor? » (*Sāyana*).

De unde s'a născut această lume, dacă a făcut-o sau nu,
Cel care-i stăpânul ei în cerul cel mai înalt ¹⁾, numai acela o știe, — sau nu știe nici el (7).

* * *

În cele mai multe din imnurile filozofice ale Rig-Vedei se vorbește de un Creator al Universului. Acest creator poartă diferite nume: *Prajāpati*, *Brahmanaspati* (sau *Brhaspati*) sau *Viṣvakarman*; însă totdeauna e închipuit ca un zeu personal.

Totuși în versul penultim al imnului Creațiunii (v. mai sus), poetul se îndoiește dacă lumea a fost « făcută » sau s'a născut altfel; iar principiul creator nu poartă nici un nume, ci se numește « Unul ». El s'a născut « prin puterea căldurii », (*tāpas*, ceva asemănător cu clocirea) ²⁾.

Acest *Unul* era deja o ființă intelectuală și cel dintâi produs al spiritului său, — « prima emanație ³⁾ a spiritului », — cum spune poetul, — a fost *Kā'ma*, adică « dorința, plăcerea sensuală » ⁴⁾. În acest *Kā'ma*, înțelepții cercetând în inima lor, au găsit prin meditație legătura dintre ființă și neființă ⁵⁾.

Astfel încă în imnurile din Rig-Veda găsim marea idee despre *Unitate*, ideea că tot ceea ce vedem în natură și pe care credința populară o numește « zei », este în realitate numai o emanație a celui *Unic*, că orice pluralitate este numai aparență ⁶⁾.

Aceasta este și doctrina fundamentală a Upanișadelor.

¹⁾ « Supraveghetorul (stăpânul) acestei lumi » (*asyā'dhyakṣah*), adică zeul suprem.

²⁾ Cf. concepția despre oul Universului, pp. 346, 350, 353.

³⁾ În scr. « sămânță » (*śrētas*).

⁴⁾ *Kā'ma* nu e același lucru cu « voința » lui Schopenhauer, cum crede Deussen și alții, ci corespunde lui *Eros* din mitologia greacă. (Cf. pp. 353, 354; 356). Gânditorii antichi înțelegeau prin *Iubire* (*Eros*, *Kā'ma*) forța misterioasă ce li se părea că atrage elementele materiale unele către altele, spre a crea mereu ființe noi.

Această concepție se află în mintea tuturor poezilor din toate timpurile și arată neputința minții lor de a-și închipui creațiunea altfel, decât prin imaginea procreării omenești. Cf. P. Mazon, *Hésiode, texte établi et traduit*, Paris, 1928, p. 27 și M. Winternitz, *Geschichte der indischen Litteratur*, Leipzig, 1907, vol. I, p. 87, n. 1. V. și p. 344, n. 4.

⁵⁾ Winternitz, o. c. I, 87 sq. Aceasta a format mai târziu cea mai înaltă preocupare a *Upanișadelor* și a filozofiei indiene. V. pp. 347, 349.

⁶⁾ Winternitz, o. c., I, 88.

Foarte numeroase sunt legendele privitoare la creațiune în *Brahmane*¹⁾. Aceste legende încep de obicei prin a arăta că *Prajāpati* (Creatorul) se chinuește și practică asceza (*tāpas*)²⁾. După cum vrăjitorul se pregătește pentru vrăjitoria sa și preotul se pregătește pentru jertfă, supunându-se la chinuri și la asceză, tot așa și *Prajāpati* se pregătește în același chip pentru marea operă a Creațiunii.

În cele mai multe legende *Prajāpati* este unicul Creator, dela care își trag originea lumea și ființele. Există însă în *Brahmane* și pasaje, unde însuși *Prajāpati* e creat, iar creațiunea începe cu *apa*³⁾ sau cu *neființa* sau cu *Brahma*⁴⁾.

Dintre diferitele tratate teologice care poartă numele de *Brahmane*, cel mai important este *Çatapatha-Brahmana*. Una din legendele sale privitoare la creațiune spune (II, I, 6):

« La început nu era nimic decât apă, o mare de apă. Apele acestea au dorit să se propage. Ele se chinuiră și practică asceza. Atunci se născu în ele un ou de aur⁵⁾. Acesta pluti pe ape un an. După un an se născu din el un om. Acesta era *Prajāpati*. El sparse oul de aur. Pe atunci încă nu era un loc de stat. De aceea oul de aur pluti, purtându-l, un an. După un an, *Prajāpati* căută să vorbească și rosti: « *bhuh* » și acest (cuvânt) deveni pământul; « *bluvah* », și acesta deveni văzduhul; « *suvar* », și acesta deveni cerul⁶⁾.

¹⁾ *Brahmanele* sunt tratate teologice, care prescriu în mod amănunțit cum trebuie adusă o jertfă. Ele vin imediat după *Vede*, a căror anexă sunt.

²⁾ Cf. Winternitz, o. c., I, 192. Cuvântul *tāpas* înseamnă: « căldură », apoi: încălzirea în scopul de-a practica asceza; apoi asceza însăși (ib., 191, n. 4).

³⁾ V. p. 350; tot astfel la Greci (cf. p. 352) și în *Biblie* (v. p. 343, n. 5).

⁴⁾ Winternitz, o. c., I, 194; cf. și pp. 347, 351.

⁵⁾ V. pp. 350, 353.

⁶⁾ Wint., I, 194. Cf. *Geneza*, I, 6—10: « Dumnezeu a zis: « Să fie o întindere între ape și să se despartă apele de ape (6).

Dumnezeu a numit întinderea cer (8).

Dumnezeu a zis: « Să se strângă la un loc apele care sunt dedesubtul cerului și să se arate uscatul ! » (9).

Dumnezeu a numit uscatul pământ » (10).

Cf. și 2 Pe. 3, 5: « Odinioară erau ceruri și un pământ scos prin Cuvântul lui Dumnezeu din apă ».

Evr. 11, 3: « Lumea a fost făcută prin Cuvântul lui Dumnezeu ».

Psalmul 33, 6: « Cerurile au fost făcute prin Cuvântul Domnului ».

Altă legendă însă spune (II, 2, 3, 1):

La început era numai *Brahma*. Acesta creă pe zei ¹⁾, și după ce-i creă, le dădu lumile acestea spre a le locui: pământul lui *Agni*, văzduhul lui *Vāyu* și cerul lui *Sūrya* ²⁾.

Și mai interesantă e legenda care începe astfel (6, 1, 1):

« La început era numai *neființa (ásat)* » ³⁾.

Un progres mare în gândirea indiană îl găsim în *Upanișade* ⁴⁾ și în cele șase sisteme filozofice care derivă din ele.

Upanișadele sunt o anexă la Brahmane și constituiesc a treia subîmpărțire a Vedelor. Cele mai vechi datează de pe la 800 a. Chr. ⁵⁾. Scopul lor este de a adânci probleme obscure ca: originea universului, natura zeilor, a sufletului, și legătura dintre spirit și materie ⁶⁾.

Iată câteva cugetări privitoare la creațiune:

« Intreg universul acesta este *Brahma*; dela el purcede; în el se reîntoarce; în el respiră » ⁷⁾.

« La început era numai Ființa, și anume ca Unul, fără al doilea. E drept că unii au spus: « La început era numai Neființa, și anume ca Unul, fără al doilea, și din această neființă s'a născut ființa ». Dar cum ar putea să fie așa? Cum ar putea să se nască ființa din

¹⁾ Cf. p. 358.

²⁾ *Wint.*, I, 194. Acestea sunt cele trei lumi din religia indiană: cerul, pe care-l capătă Soarele (*Sūrya*), Pământul, pe care-l primește Focul (*Agni*) și Văzduhul, pe care-l stăpânește Vântul (*Vāyu*). Cf. împărțirea lumii, în mitologia greacă, între Zeus, Poseidon și Hades.

³⁾ Cf. p. 342, n. 7 și *Haosul* (vidul) din Theogonia lui Hesiod (v. p. 352).

⁴⁾ *Upanișad* înseamnă « învățătură mistică (secretă) ». Invățații indieni spun că *upa-mi-șad* înseamnă: « a face să înceteze ignoranța prin revelarea cunoștinței despre spiritul suprem ». (Cf. *W. Monier, Indian Wisdom, London, 1875*, p. 35 și n. 1).

⁵⁾ *Wint.*, III, 450.

⁶⁾ *Monier*, o. c., 37.

⁷⁾ *Chândogya-Upanișad*, III, 14 (în: *The twelve principal Upanișads*, vol. III, by Raja Rajendralal Mitra and E. B. Cowell. Madras, 1932).

În al doilea aforism din Vedânta, *Brahma* este definit la fel: « acela din care rezultă formarea acestui univers ». *Brahma* este esența împrăștiată în întreg universul. El este deci baza întregii existențe și în același timp principiul creator. A. Weber îl compară cu *Λόγος* din filozofia neo-platonică și din creștinism. Cf. *Monier*, o. c., 114 și *Wint.*, o. c., I, 196; 212, n. 1. Despre Vedânta, v. p. 349.

neființă? ¹⁾). Numai ființa a fost la început și anume ca Unul, fără al doilea » ²⁾).

« La început nu se putea deosebi nimic în universul acesta. El era înfășurat în moarte » ³⁾).

« După cum pânza iese din păianjen, după cum micile scânteii ies din foc, așa porcede din Sufletul acesta tot ce respiră, toate lumile, toți zeii și toate ființele » ⁴⁾).

« Tot ce există în acest univers trebuie privit ca înfășurat de marele Stăpân, ca învălit într'o haină... El e înlăuntrul acestui Univers și totuși în afară... El e atotștiutor, cârmuitor al minții, deasupra tuturor celor existente, cel care există prin sine însuși. El a creat toate lucrurile, așa cum sunt dela începutul veacurilor » ⁵⁾).

Cu vreo 500 de ani înainte de era creștină, o mare mișcare intelectuală se produce atât în India și în Persia, cât și printre Greci. Când apare Budha în India, Grecia îl avea pe Pitagora și Persia pe Zarathustra.

Gânditorii începură să-și pună, între altele, următoarele întrebări: « Ce e lumea în care ne aflăm? A fost ea creată din nimic, de o Ființă înțeleaptă, bună și atotputernică? Sau a luat ea naștere singură dintr'un germene etern? Sau a rezultat din combinarea unor atomi eterni? Are Creatorul formă sau nu? Are calități sau nu? » ⁶⁾

Cu unele din aceste probleme se ocupaseră deja Brahmanii, dar mai ales Upanișadele. Pentru prima dată, ele apar chiar în unele imnuri ale Rig-Vedei (v. p. 345). Inșă numai cugetarea descătușată de rigorile religiei brahmanice a fost în stare să sondeze aceste probleme mai adânc.

Filozofii indieni recunoșteau autoritatea necontestată a Vedelor, scrierile sfinte ale Brahmanilor. În schimb erau liberi să facă orice speculațiuni asupra lumii și a lui Dumnezeu.

¹⁾ Cf. p. 349.

²⁾ *Chândogya-Upanișad*, VI, 2, 1—2 (o. c.).

³⁾ *Bṛhad-āraṇyaka-Upanișad*, I, 2, 1 (v. n. 5).

⁴⁾ *Ib.*, II, 1, 20.

⁵⁾ *Ișa-Upanișad* I, 5, 8.

⁶⁾ *Monier*, 49.

Filosofia indiană izvorăște direct din Upanișade și cuprinde șase sisteme: Nyāya, Vaișeșika, Sāmkhya, Yoga, Mimānsa și Vedānta. Scrierile lor constau din aforisme, numite *Sūtra*, extrem de concise și de obscure ¹⁾. Nu se știe care din cele șase sisteme de filozofie a apărut mai întâi. Sistemele Nyāya și Vaișeșika merg aproape tot așa de departe ca și Budismul, ignorând de fapt, chiar dacă nu expres, un creator suprem și inteligent ²⁾.

Deasupra tuturor acestor sisteme exista o concepție filozofică comună, numită de Monier *brahmanism raționalist*. Toți gânditorii, independent de sistemul filozofic căruia îi aparțineau, aveau aceleași păreri despre materie și despre suflet.

Credința unui filozof indian în veșnicia substanței lumii, — fie că această substanță are o existență reală și materială, fie că e o simplă iluzie ³⁾, — provine din următoarea dogmă: « Din nimic nu se naște nimic »; cu alte cuvinte: « Cum se poate ca o entitate să se nască dintr'o non-entitate? » ⁴⁾

« Producerea unui lucru care nu există încă potențial este cu neputință, ca și un corn la un om ⁵⁾; fiindcă trebuie neapărat să existe o materie, din care să se desvolte un produs; și fiindcă orice lucru nu se poate ivi oriunde și oricând ⁶⁾; și fiindcă orice lucru posibil trebuie să fie produs de ceva în stare de a-l produce ⁷⁾ ». (Sāmkhya ⁸⁾ I, 78, 114—117).

Cf. Aristotel, *Metafizica* I, 3: « Trebuie să existe o natură oarecare (*φύσις*), — fie una fie mai multe —, din care să rezulte alte entități.

Toți filozofii antici ai Greciei și ai Romei au fost de acord în această privință. Gnosticii și alte secte filozofice creștine din

¹⁾ Cel mai vestit dintre comentatorii diferitelor opere filozofice este *Çankara Ēcārya*, care a trăit probabil în sec. VII sau VIII p. Chr.

²⁾ Monier, 53.

³⁾ *Nāvastuno vastusiddhih* (ex nihilo nihil fit). Cf. Lucrețiu, *Nat. rer.* I, 150: *Principium hinc nobis exordia sumet / Nullam rem e nihilo gigni divinitus unquam.*

⁴⁾ *Asatah saḥ jāyeta kutas.* (Monier, 63).

⁵⁾ *Nāsadutpādo nṛṅgavat.* Cf. și p. 347.

⁶⁾ *Sarvatra sarvadā sarvāsambhavāt.*

⁷⁾ Cf. Lucrețiu, *Nat. rer.* I, 160 sq.: « *Nam si de nihilo fierent, ex omnibu rebus / Omne genus nasci posset...* »

⁸⁾ Sistemul filozofic *Sāmkhya* a fost întemeiat de *Kapila* între 800 și 550 a. Chr. (Winternitz, o. c., III, 450).

primele veacuri tăgăduiau, la fel ca și filozofii indieni, posibilitatea creării vre-unui lucru din nimic. Ei admiteau existența veșnică a unei substanțe inerte, din care Dumnezeu a făcut lumea ¹⁾.

Concepțiile despre originea lumii, pe care le-am găsit în Brahmane și în filozofia indiană, se ivesc din nou și în codul lui *Manu* ²⁾.

Cosmogonia lui *Manu* ³⁾ este un amestec de teorii privitoare la creațiune, luate din *Sāmkhya* și *Vedānta*, înainte ca acestea să fi devenit două sisteme distincte.

Cartea I-a cuprinde două povestiri diferite, una făcută de însuși *Manu* (I, 14 sq.), cealaltă de *Bhrgu* (I, 74 sq.) ⁴⁾.

Iată pe scurt povestirea din *Manu* :

« La început lumea aceasta era cu totul în întuneric, fără putință de a fi percepută și definită, ca și cufundată în somn. Atunci Cel-de-Sine-Stătător ⁵⁾, vrând să producă diferite ființe din propria lui substanță, a creat mai întâi cu gândul ⁶⁾ apele și a așezat pe ele o sămânță sau un ou. Apoi el însuși se născu în oul acesta sub forma lui *Brahma*. După aceea, el făcu ca oul să se desfacă în două, și din aceste jumătăți formă cerul sus și pământul jos ⁷⁾. După aceasta își împărți propria lui substanță și deveni jumătate bărbat, jumătate femeie, din care se născu *Virāj*, care creă pe *Manu*, creatorul secundar al tuturor ființelor ⁸⁾ ».

¹⁾ Monier, 68, n. 2.

²⁾ Celebrul cod de legi și de precepte al lui *Manu* cuprinde 2685 de versuri în 12 cărți și a fost alcătuit probabil între sec. II a. Chr. și sec. II p. Chr. Codul acesta este baza jurisprudenței hinduse și influența lui s'a extins departe, dincolo de granițele Indiei. Este considerat de Indieni ca cea mai sfântă operă, după *Vede*, și ocupă un loc de frunte în literatura universală.

³⁾ V. *Wilh. Jahn*, *Über die kosmogonischen Grundanschauungen im Mānava-Dharma-Sāstram*. Inaug. Diss. Leipzig, 1904.

⁴⁾ Și în *Geneză* avem două povestiri cu privire la Creațiune: Gen. I, 1—2, 4 a și 2, 4 b—25; ceea ce a făcut pe exegeți să conchidă că sunt doi autori diferiți. (Cf. *Ioh. Nikel: Grundriss der Einleitung in das Alte Testament*, Münster, 1924).

⁵⁾ *Svayambhū*, descris cu epitetul *avyakta* « indistinct » sau « nedesvoltat »; cf. τὸ ἀπειρον, p. 356.

⁶⁾ Cf. Epistola a 2-a a Sf. Petru, 3, 5 (v. p. 346, n. 6). Λόγος înseamnă: « Cuvânt » și « Rațiune ».

⁷⁾ V. p. 346, 354.

⁸⁾ Monier, 228.

Confuzia și obscuritatea din povestirea creațiunii este un indiciu sigur că nu-i un singur autor. Din cele două povestiri, cea a lui Bhrigu este mai simplă. Însă amândouă (I, 14 și I, 74) fac din « principiul gândirii » primul produs — cel care este și nu este ¹⁾, — care are o existență reală, dar totuși nu e veșnic, fiindcă-i un produs ²⁾.

Credințele populare ale Indienilor se află depozitate în *Purane* ³⁾. Ele sunt pentru religia indiană de mai târziu, numită uneori *hinduism*, cam ceea ce sunt Vedele pentru religia mai veche, *brahmanismul* ⁴⁾.

În *Padma-Purāna*, care cuprinde peste 50.000 de strofe (*ṣloka*), cartea I-a poartă numele de *Sṛṣṭikhanda* (Despre Creațiune). Ea începe cu descrierea lotusului (*padma*) ⁵⁾, în care apare zeul Brahma în momentul Creațiunii. El este cauza primordială ⁶⁾.

Interesant pentru marea sa asemănare cu imnul Creațiunii (R. V. 10, 129; v. p. 343) este următorul pasaj din *Viṣṇu-Purāna* :

«Nu exista nici zi nici noapte, nici cer nici pământ; nu era nici întuneric nici lumină nici altceva. Atunci era Unul, Brahma».

COSMOGONIA GREACĂ

Caracteristica fundamentală a cosmogoniei grecești, spre deosebire de cea indică, este ideea că lumea nu s'a născut dintr'odată, adică n'a fost creată ⁷⁾, ci a evoluat, pornind dela începuturi obscure

¹⁾ *Sadasadātma*.

²⁾ Monier, *ib.*

³⁾ *Purāna* înseamnă «vechi»; apoi «legendă sau poveste veche», mai ales mituri cosmogonice (Wint., I, 189, n. 3 și 441). Despre povestirile din *Purane* privitoare la creațiune vezi: A. Roussel, *Cosmologie hindoué d'après le Bhāgavata Purāna*, Paris, 1898.

⁴⁾ Monier, 101; Wint., I, 440.

⁵⁾ De unde și numele de *Padma-Purāna*.

⁶⁾ Winternitz, I, 453.

⁷⁾ Cf. p. 354. Ideea de creațiune o găsim exprimată într'o măsură oarecare la Ovidiu, *Met.* I, «*Hanc Deus et melior litem natura dīremīt. / Nam caelo terras et terris abscidit undas, / Et liquidum spisso secrevit ab aēre caelum.*» (Cf. Geneza, I, 10, cit. p. 346, n. 6). Concepțiile filozofilor și poeților romani privitoare la lume sunt împrumutate dela poezii și filozofii greci.

și elementare, dezvoltându-se și organizându-se, până a căpătat aspectul final al lumii perfecte de azi (*Cosmos*).

Această evoluție cuprinde mai multe etape, fiecare din ele marcând un progres; ultima etapă este Zeus, împreună cu lumea zeilor și a ființelor peste care stăpânește.

De aceea, pe cât sunt de numeroase legende cosmogonice în literatura indiană, începând din timpurile cele mai vechi, pe atât sunt de rare în cea greacă.

Miturile grecești se ocupă foarte puțin cu teogonia. Existau poeme teogonice de Linus, Thamyris, Musaeus ș. a., însă aprocrife.

Cea mai însemnată operă de felul acesta este Teogonia lui Hesiod, care însă foarte probabil s'a inspirat din alte poeme mai vechi ¹⁾. Deja în antichitate peripateticianul *Eudemus* identifica teogonia lui Hesiod cu teologia lui Orfeu.

Este cert că trebuie să fi existat și alte poeme didactice cu numele de teogonii sau teologii, chiar și înainte de Hesiod ²⁾. Se atribuia mai multe povestiri de felul acesta lui Orfeu, ceea ce înseamnă că erau așezate în epoca cea mai îndepărtată, și li se dădea numele de *teogonii*, ca și poemei lui Hesiod ³⁾.

Cea mai veche concepție despre originea lumii o găsim la Homer. După acesta, obârșia tuturor lucrurilor este *Oceanul* ⁴⁾. Aceeași concepție o găsim și la Orfeu (marea) și la primul filosof grec, Thales din Milet (apa) ⁵⁾.

În schimb, în Teogonia lui Hesiod, originea Universului e *Chaosul* ⁶⁾; acelaș lucru îl exprimă mai târziu și Acusilau. Chaosul înseamnă « spațiul căscat », adică *vidul*, golul, prăpastia deschisă, fără fund ⁷⁾; deci e un fel de abstracțiune. Totuși el nu trebuie închipuit ca un spațiu pur abstract, ci plin cu negură și întuneric ⁸⁾.

¹⁾ Cf. L. Preller, « Griechische Mythologie », 2 vol., 1860, I, 25.

²⁾ Cf. Preller, l. c., și P. Mazon, *Hésiode, texte établi et traduit*, 1928, p. 25.

³⁾ Cf. Mazon, o. c., 25 și 29.

⁴⁾ *ὄσπερ γένεσις πάντων τέτυκται* (Il. 14, 246).

⁵⁾ V. p. 354. Cf. aceeași concepție la Indieni, p. 346.

⁶⁾ *Χάος* (τὸ) dela *χαίλω*, *χάσκω* « a fi deschis, a căsca ».

⁷⁾ Cf. Eminescu, *Scris. I*, v. 45, cit. p. 342, n. 7.

⁸⁾ Preller, o. c., I, 33 sq. Cf. și Th. Benfey, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 8, 187—206, care indică paralele în limba și în concepția indiană.

Rudis indigestaque moles a lui Ovidiu aparține concepției de mai târziu.

Iată cum descrie Hesiod starea primordială a lumii :

« Cel dintâi a fost Chaosul : iar după aceea Gaea (Pământul) cu pieptul larg, lăcaș neclintit pe veci al tuturor (ființelor), și Eros, care-i cel mai frumos printre zeii nemuritori ».

« Din Chaos s'a născut Intunericul și Noaptea cea neagră. Iar din Noapte s'au născut Eterul și Ziua ».

« Pământul a dat naștere mai întâi Cerului înstelat, egal cu dânsul, ca să-l acopere în întregime și să fie un lăcaș neclintit pe veci pentru zeii cei fericiți ¹⁾ ».

Deci la Hesiod, prima origine a lucrurilor e *Chaosul*, iar după acesta *Pământul* și *Eros*. Activitatea creatoare acestui din urmă ²⁾ se manifestă mai întâi în producțiunile *Chaosului*: Intunericul și Noaptea, din a căror unire se naște Lumina, cea mai mare minune a creațiunii.

Apoi Eros (Iubirea) cuprinde Cerul și Pământul (Gaea), din care se nasc Titanii, Ciclopul și Hecatonchirii ³⁾.

Teogonia lui Hesiod este deci în același timp și o cosmogonie. Însă Hesiod nu arată cum s'a născut pământul din vid (Chaos), de unde a provenit Eros și care a fost rolul său la începutul lumii ⁴⁾.

O altă ficțiune poetică cu privire la originea lucrurilor este aceea a *oului universului*, pe care o găsim în teogonia orfică ⁵⁾. Concepția aceasta o găsim și în Orient, la Indieni ⁶⁾, Perși, Fenicieni, etc. Era și firesc ca oul să fie considerat ca simbol al creațiunii și al vieții ⁷⁾.

Și la Orfeu primele începuturi ale lumii sunt Chaos (vidul), Erebos (întunericul) și Nyx (noaptea). Din aceste două din urmă pare să se fi format apoi oul lumii, din care a ieșit, odată cu Lumina, Eros.

După o versiune orfică foarte răspândită, la început era Timpul, care nu are început. Apoi s'a născut Chaos, o prăpastie adâncă, plină de noapte și de negură, și Eterul înfocat, principiul tuturor

¹⁾ Hesiod, Teogonia 116—120, 123—124, 126—128.

²⁾ Cf. p. 345, n. 4.

³⁾ Preller, o. c., I, 35. Și în mitologia străveche indiană se nasc diferite zeități din unirea Pământului (*Prthivī*) cu Cerul (*Dyāuș*). Cf. Monier, o. c., 14 sq.

⁴⁾ Mazon, o. c., 9; 10—11.

⁵⁾ Id., 26.

⁶⁾ V. p. 346, 350.

⁷⁾ Cf. Preller, o. c., I, 35.

celor însuflețite și înzestrate cu formă. Timpul face ca negurile-Chaosului printr'o mișcare de rotație să formeze un ou ¹⁾, așezându-se în jurul sâmburelui Eterului, până în cele din urmă mișcarea puternică de rotație rupe oul, care se desface în două jumătăți. Ele formează cerul și pământul ²⁾, iar din sâmbure se naște ființa orfică minunată și universală, care capătă felurite denumiri: Eros, Metis, Phanes, etc., și căreia i se atribue tot felul de puteri ³⁾.

Și filozofia dinainte de Socrate se preocupă de aceeași problemă ca și teogonia vechilor poeți: « De unde provine lumea în care trăim? Cum s'a format? » ⁴⁾. Însă, spre deosebire de Indieni, filozofii greci nu se ocupă de creațiune ⁵⁾, ci de alcătuirea universului și de elementele primitive din care s'a format, singur, fără intervenția directă a vre-unei divinități ⁶⁾. Acest fel de a concepe formarea universului își găsește suprema expresie în atomismul lui Democrit. Sistemul filozofic indian Nyāya, și mai ales Vaișeșika ⁷⁾, are o teorie atomistică identică și prezintă mari asemănări cu doctrina lui Epicur, așa cum o găsim la Lucrețiu în cartea a II-a a poemului său: « *De natura rerum* » ⁸⁾.

Cei dintâi care se ocupă cu problema formării și alcătuirii universului sunt filozofii ionieni. Aceștia caută originea lucrurilor într'unul din elementele lucrurilor vizibile sau în materia confuză și indistinctă ⁹⁾.

Primul dintre ei este *Thales* din Milet ¹⁰⁾. Acesta susținea că totul provine din *apă*, deasupra căreia plutește pământul.

1) Cf. Eminescu, Scr. I, 55—58.

2) Cf. Mazon, 26 v. p.

3) Preller, I, 36.

4) Cf. A. Croiset, « Histoire de la littérature grecque », Paris, 1898, II², 483..

5) V. p. 351.

6) V. p. 355.

7) Sistemul filozofic *Vaișeșika* datează probabil din sec. II a. Chr. (Winternitz, o. c., III, 472).

8) Cf. Monier, 82 sq. și Winternitz, III, 471.

9) Cf. τὸ ἀπεργον, p. 356 și *avyaktam* la Indieni (p. 342, n. 7).

10) *Thales* trăește în prima jumătate a sec. VI a. Chr. Se spune că a călătorit prin Egipt, unde a învățat aritmetica, geometria și astronomia. Pare să fi fost un discipol al Fenicienilor și al Egiptului, în ceea ce privește științele pozitive, jucând rolul de intermediar între ei și compatrioții săi. N'a scris nimic. (Cf. A. Croiset, o. c., II, 493).

*Anaximene*¹⁾ din Milet socotea ca element primitiv al lucrurilor *aerul*, prin condensarea și rărirea căruia au rezultat focul, apa și pământul²⁾:

Aceeași concepție are și Diogene³⁾ din Apolonia (Creta). Prin rărirea și condensarea aerului iau naștere celelalte corpuri. Nimic nu se creează și nimic nu se pierde; numai starea se schimbă, dar substanța rămâne aceeași.

Ca și Anaxagora, Diogene crede că lumea a fost formată cu ajutorul inteligenței⁴⁾, care însă, după el, nu-i altceva decât aerul sec și cald⁵⁾.

*Heraclit*⁶⁾ admite ca element primitiv *focul*. Foarte importantă este concepția sa despre divinitate și despre creațiune, pe care o găsim în parte, mai târziu, la Anaxagora:

« Singura înțelepciune, spune Heraclit, este de a cunoaște *gândirea*, care cârmuește toate lucrurile trecând prin toate ».

« Zeul acesta suprem *n'a creat nimic*; el prezidează la schimbările lucrurilor⁷⁾ ».

Pentru prima oară apare în filozofie noțiunea de Spirit, considerat ca o forță independentă și supremă. Această întâietate este atribuită pe nedrept lui Anaxagora⁸⁾.

Pherekyde din Syros, admite ca element primordial *pământul*, alături de Zeus și de Timp⁹⁾. Iar *Xenophan* (v. p. 39) spune că toate ființele muritoare au ieșit din pământ și din apă; acestea la început erau amestecate, dar timpul le-a separat. Dovadă scoicile ce se găsesc în munți și urmele de pești întipărite în stânci¹⁰⁾.

¹⁾ *Anaximene* trăește între Anaximandru și Anaxagora v. p. 37 și 41). Din scrierea sa: « *Περὶ φύσεως* » n'a rămas nimic.

²⁾ Cf. A. Croiset, o. c., II, 496.

³⁾ Trăește în prima jumătate a sec. V a. Chr. Din opera sa: *Περὶ φύσεως* au rămas opt fragmente.

⁴⁾ Cf. p. 357 ș. u. și 342, n. 7.

⁵⁾ Cf. A. Croiset, II, 541 sq.

⁶⁾ Heraclit din Efes s'a născut pe la 540 a. Chr.

⁷⁾ A. Croiset, II, 519; Cf. și pp. 351, 354, 358.

⁸⁾ Cf. A. Croiset, II, 538.

⁹⁾ Prima frază din opera sa: « *Ἐπτάμυχος* (Peștera cu șapte unghere) era: Zeus, Cronos și Chthonia au existat întotdeauna. Iar numele Chthoniei a fost Gea (Pământul) ».

¹⁰⁾ A. Croiset, II, 509.

În sfârșit *Empedocle*¹⁾, al cărui sistem e o sinteză a doctrinelor anterioare, socotește ca elemente primitive pământul, aerul, focul și apa la un loc²⁾. La început, elementele acestea erau amestecate într'o masă sferică (*Σφαῖρος*), menținută de *Eros*, pe care însă Discordia, (*Eris*) a desfăcut-o încetul cu încetul. Lupta dintre cele două principii este întreaga istorie a lumii; ceea ce a desfăcut Discordia va fi refăcut de *Eros*. *Sphaeros* va fi veșnic distrus și refăcut prin jocul forțelor opuse³⁾.

Pe de altă parte, *Anaximandru*⁴⁾ considera germeul primordial ca un principiu nedeterminat, dar infinit sau fără margini (*τὸ ἄπειρον*)⁵⁾. Totul a ieșit din acest *ἄπειρον* prin separație sau distincție (*ἔκκρισις*); totul trebuie într'o zi să reintre în el, în așteptarea unor noi nașteri și noi morți; căci viața prezentă nu e decât un scurt moment în această serie ritmică de oscilații între nașterea și moartea universală⁶⁾.

Alți filozofi afirmau ceva asemănător, spunând că toate lucrurile au provenit dintr'un chaos confuz.

Spre deosebire de școala ionică și de filozofii care căutau la origina lucrurilor un principiu fizic (material), *Pitagora*⁷⁾ face să consistă Ființa în *Număr*, adică într'o abstracțiune, pe care însă el o ia într'un senz concret. Aceasta înseamnă în fond că materia sensibilă nu dobândește existența decât prin proporție și formă.

Cosmologia lui *Pitagora* este un mare progres față de acele ale predecesorilor săi. El este acela care a dat lumii numele de *κόσμος* («ordine»).

¹⁾ *Empedocle* din Agrigent s'a născut la 484 a. Chr.

²⁾ La fel la Indieni. *Manu* (I, 75—78) și sistemele filozofice *Sāmkhya* și *Vedānta* citează elementele în ordinea următoare: *ākāṣa*, *vāyu*, *jyotis*, *āpas* și *bhūmi* (eterul, aerul, focul, apa și pământul). (Cf. *Monier*, 84, n. 3).

³⁾ *Croiset*, II, 533.

⁴⁾ *Anaximandru* din Milet e compatriot și contemporan cu *Thales*. El e primul filozof care a scris. Opera sa, la fel ca a celorlalți filozofi din acea epocă, purta titlul: *Περὶ φύσεως*.

⁵⁾ Cf. p. 342, n. 7 și p. 347 cu n. 1.

⁶⁾ *Croiset*, II, 495.

⁷⁾ *Pitagora* din *Samos* trăește în a doua jumătate a sec. VI a. Chr. Invățăturile sale prezintă mari asemănări cu acele ale diferitelor popoare din Orient, cu care a venit în contact în lungile sale călătorii. Unii învățați însă contestă lucrul acesta; cf. *Croiset*, II, 498. N'a scris nimic.

La rândul său *Xenophan*¹⁾ înlocuește numărul prin Unitate (*Unul*). El e primul gânditor grec, care vorbește despre Dumnezeu unic cu un sentiment de adorare profund.

După *Xenophan* cauza oricărui lucru este în Ființa unică, neschimbată și nemișcată. Totuși această substanță eternă prezintă manifestări particulare și schimbătoare.

*Parmenide*²⁾ duce până la capăt doctrina lui *Xenophan*. Ființa (*τὸ ὄν*) n'are început, nici sfârșit; ea e unică și neschimbătoare; forma ei este sferică³⁾. Următoarele două pasaje cuprind întreaga învățătură a Eleaților despre *Unul*:

« Ființa există; mii de semne ne arată că ea nu s'a născut și nu va muri; ea e Totul, Unul, Imobilul, Indestructibilul. Ea nu era și nu va fi, căci ea este. Ea e Ființa universală, una și continuă »⁴⁾.

« Cum vrei tu ca să se fi născut Ființa? În ce chip? Din ce origine? De unde i-ar proveni creșterea? Din neființă? »⁵⁾ Te opresc s'o spui și s'o gândești. Nu se poate spune, nici gândi că Ființa nu există. Și ce necesitate ar fi făcut-o să existe? De ce mai curând sau mai târziu? În Ființă nu e nici naștere, nici început. Ea e în mod absolut sau nu e »⁶⁾.

Eleații, la fel ca Vedanțiștii indieni, au fost panteiști; ei socoteau că universul e Dumnezeu și Dumnezeu universul; cu alte cuvinte că Dumnezeu era *τὸ ἔν*, sau singurul lucru existent⁷⁾.

Ca și *Parmenide*, *Anaxagora*⁸⁾ afirmă că apariția unei substanțe care n'a existat mai înainte este cu neputință. Elementele sunt veșnice, nelimitate ca număr și variabile și divizibile la infinit.

La început ele erau amestecate și confundate într'un fel de Chaos, unde dominau aerul și focul. Formarea corpurilor s'a produs printr'o mișcare circulatorie, care a înlesnit părților asemănătoare să se apropie și să se grupeze împreună. Principiul

¹⁾ *Xenophan* din Colophon s'a născut pe la 600 a. Chr. Învățătura lui s'a fixat în Elea (Lucania) unde s'a format celebra școală filozofică a Eleaților. Din poemul său filozofic: *Περὶ φύσεως* ne-au rămas vre-o 30 de versuri.

²⁾ *Parmenide* din Elea trăește între 500 și 450 a. Chr.

³⁾ Croiset, II, 524; cf. p. 356.

⁴⁾ Croiset, II, 528. Cf. Eminescu, Scris. I, v. 91.

⁵⁾ Cf. p. 15 urm. și 19 urm.

⁶⁾ Croiset, II, 528; cf. p. 348.

⁷⁾ Cf. p. 347 ș. u.

⁸⁾ *Anaxagora* din Clazomene s'a născut la începutul sec. V a. Chr.

acestei mișcări este *Spiritul (Noûς)*. Acesta este, prin esența lui, liber și distinct; el scapă de orice amestec și e mai subtil și mai pur decât orice.

Tot ce trăește e cârmuit de Spirit. El e acela care a produs la origine circulația universală ¹⁾).

Cartea lui Anaxagora începea astfel :

« Toate lucrurile erau laolaltă, infinit de multe și de mici; căci micimea era fără margini. De oarece toate erau amestecate, nici unul nu apărea, din pricina acestei micimi. Aerul și eterul cuprindeau totul, amândouă fiind fără limite; ambele, într'adevăr, dominau în corpuri prin numărul și prin mărimea lor » ²⁾).

Sofiștii din secolul V renunță de a mai cerceta în zadar aceste probleme, cărora li se dăduse soluții atât de variate și de contradictorii. Ei se mărginesc la cunoașterea lucrurilor folositoare vieții practice. La fel renunță și marele lor adversar, Socrate.

Totuși preocupările filozofilor Ionieni și Eleați, precum și ale celorlalți, cu privire la originea lumii se ivesc din nou, foarte curând, la cel mai strălucit reprezentant al gândirii eline, la *Platon*.

Dialogul său, *Timeu*, conține un sistem complet al lumii. La origină există Dumnezeu, iar alături de el încă două substanțe : una indivizibilă și incorporeală : lumea inteligibilă a *Ideilor* ; cealaltă divizibilă și materială.

Lumea sensibilă a fost creată de Dumnezeu după modelul Ideilor, dintr'o substanță invizibilă și lipsită de formă ³⁾). Această lume e formată dintr'un corp și dintr'un suflet. Corpul lumii cuprinde totalitatea materiei, modelată de Dumnezeu după Idei și după numere ⁴⁾); sufletul lumii este format dintr'un amestec de două substanțe.

Zeul suprem, Demiurgul, creează mai întâi pe zei ⁵⁾); apoi îi însărcinează să creeze pe celelalte ființe, spre a nu fi răspunzător de imperfecțiunile lor ⁶⁾).

¹⁾ Croiset, II, 536—538.

²⁾ Ib., 541.

³⁾ *ἀνόρατον εἶδος τι καὶ ἄμορφον*, Tim. 24).

⁴⁾ Timeu, 27; cf. p. 356.

⁵⁾ Cf. p. 347.

⁶⁾ Croiset, IV, 291 sq.

Sinteza întregii gândiri a lumii elenice o face Aristotel ¹⁾. După ce expune pe scurt teoriile filozofice de care ne-am ocupat până acum, el ne arată și propria sa concepție despre lume:

După el, Dumnezeu este principiul tuturor lucrurilor, sfârșitul care singur explică totul. El n'a creat în timp materia și mișcarea ²⁾; timpul, mișcarea și materia sunt veșnice. Însă o mișcare, chiar dacă-i veșnică, are totuși nevoie de o cauză primă; altfel nu poate fi înțeleasă. O serie infinită de cauze secundare nu explică nimic; trebuie să ne oprim undeva; trebuie de găsit primul care a pus în mișcare ³⁾. Acest prim motor, această cauză supremă, este Dumnezeu, care-i nemișcat, — (căci dacă ar fi în mișcare, ar trebui să i se caute un alt motor), — însă care atrage la el tot ce se mișcă, din dragoste pentru perfecțiunea sa nemărginită.

Mișcarea și viața din întreaga natură nu sunt decât un imens elan de dragoste spre perfecțiune, adică spre Dumnezeu ⁴⁾.

Cu privire la ideile filozofilor greci se pune următoarea întrebare: au izvorât ele numai din cercetările făcute de ei personal, sau au fost împrumutate în mare parte din lumea Orientului și a Egiptului? Problema aceasta o pune A. Croiset în Istoria literaturii grecești și tot el îi dă o soluție în bună parte acceptabilă. Iată ce spune acest învățat:

«Intr'adevăr, se găsesc aici colo între sistemele celor dintâi filosofi greci și unele doctrine orientale, puncte de asemănare vrednice de atenție. Mai mult: înșiși Grecii au vorbit deschis despre influența Orientului, despre învățăturile pe care le-au primit dela Egipt sau dela Chaldea. Ei atribuiu lui Pitagora, lui Platon și altora călătorii în țări străine, fără a mai socoti că primii fiziologi, Ionieni din naștere, erau vecini cu popoarele Asiei.

Pentru toate aceste motive, problema raporturilor dintre filozofia greacă și Orient se impune atenției. Ea a fost rezolvată în chip foarte diferit de cei care s'au ocupat de ea. Unii, cu o exagerare vădită, regăsesc în diferitele sisteme grecești toate marile doctrine orientale, dela cele ale Egiptului, până la cele ale Indiei

¹⁾ Aristotel din Stagira s'a născut în anul 384 a. Chr. A fost educatorul lui Alexandru cel Mare.

²⁾ Cf. p. 355 și n. 7.

³⁾ *πρώτον κινούν*

⁴⁾ Croiset, IV, 721 sq.

și Chinei. Alții, dimpotrivă, susțin că Grecii n'au împrumutat nimic din afară. Părerea acestora din urmă, deși poate exagerată și ea, este mai aproape de adevăr.

Orientalul sfârșește prin a deveni, pentru Neo-Platonicieni, izvorul unic și sfânt al oricărei înțelepciuni.

Însă între aceste concepții pretinse orientale și învățăturile corespunzătoare ale filozofilor greci este o deosebire esențială: cele dintâi sunt mitologice și religioase, pe când celelalte sunt pur raționale.

Ceea ce caracterizează Grecia este că ea clădește un sistem al lumii nu în felul inconștient al teogoniilor, care sunt niște ecouri mitologice ale unei tradiții impersonale, ci cu afirmarea clară și calmă a unei științe care nu vrea să atârne decât de rațiune. Și această libertate îndrăznească a inteligenței n'a putut s'o învețe Grecia dela Orient.

Orice am gândi despre raporturile mai mult sau mai puțin problematice ale cutărui sau cutărui filozof cu Orientul, putem spune că filozofia greacă, considerată în spiritul ei, este originală; pentru că chiar și noțiunile pe care a putut să le împrumute din altă parte au devenit ale ei, prin valoarea cu totul nouă, pe care le-a dat-o ¹⁾ ».

Concluzia este justă. Cu toate acestea, cercetările făcute de savanți ca W. Monier, Max Müller, M. Winternitz ș. a. au stabilit în mod neîndoios asemănări izbitoare nu numai între gândirea indiană și cea greacă, dar și în literatura poveștilor și mai ales a fabulelor ²⁾; ceea ce dovedește că între Orient și Occident schimbul de civilizație a fost tot atât de activ în domeniul ideilor ca și în acela practic al comerțului.

TH. SIMENSCHY

¹⁾ Croiset, II, 485—487.

²⁾ Cf. Winternitz, III, 294 sq.

ÎMPĂRATUL IOSIF AL II-LEA ȘI RĂSCOALA LUI HORIA

Marea afecțiune cu care un popor întreg a închis în inima sa martiriul dela Alba-Iulia a creat în jurul acestui eveniment atât de însemnat o legendă care, acolo unde documentele istorice nu aruncau destulă lumină, îmbrăca în vălul povestirii istoria răscoalei lui *Horia*. Este un ciudat fenomen, caracteristic tuturor istoricilor care au încercat a descrie desfășurarea tragică a răscoalei țăranilor Ardeleni din 1784. Intr'adevăr, îndată ce ajung să pătrundă rostul acestei răzvrătiri adânc omenești, sunt cuprinși de o înduioșare care îi face să treacă peste adevărul ce se desprinde din documente și ca atare să accepte, cu toată obiectivitatea pe care se silesc a o păstra, și elemente din legenda lui Horia.

Astfel nu este de mirare că și în jurul atitudinii Impăratului Iosif al II-lea față de răscoala Moților s'a creat o taină, din care se desprind tălmăciri, uneori foarte interesante, însă alături de adevărul istoric.

Arhivele imperiale sunt azi larg deschise și documente care erau în trecut sever păzite au devenit cunoscute. Dosarul răscoalei era păstrat în trecut la Hofburg-ul din Viena, între documentele secrete, sub motivul de a evita ca prăpastia istorică care ne despărțea de maghiari să fie și mai mult adâncită de această amintire sângeroasă. În acest dosar voluminos se află și 14 scrisori personale ale Impăratului Iosif al II-lea către fratele său, Marele Duce Leopold de Toscana, și 88 scrisori oficiale privind răscoala lui Horia, adresate diferiților demnitari civili și militari ai Imperiului.

Din aceste scrisori autografe ale Impăratului reformator se poate vedea clar că răzvrătirea românească l-a preocupat în cea mai mare măsură, după cum reiese și dintr'o scrisoare adresată Baronului *Bruckenthal*, în care amintește că și-a luat pe inimă această chestiune. (Da mir diese Sache wie Sie leicht erachten können sehr am Herzen liegt). Domnitor muncitor, el n'a cruțat nici timp, nici osteneală pentru a înțelege substratul inițial al acestei răscoale care se producea într'un moment în care izbucnirea unui război cu Olanda părea iminentă.

Impăratul Iosif se consulta totdeauna asupra tuturor chestiunilor mai importante cu Marele Duce Leopold, fratele și succesorul său la Tron. Nu încapă deci mirare dacă îi trimetea toate rapoartele referitoare la răscoala din Ardeal. Observațiunile Marelui Duce n'au influențat numai odată instrucțiunile Impăratești trimise prin curier special în Ardeal. Hotărîrea Impăratului de a înăbuși cu forța armată și fără cruțare mișcarea maselor populare, fără a lua în considerare încercările de pașnică aplanare a răscoalei, se datorește în parte și îndemnului fratelui său care, din depărtare (se afla în Italia), insista ca răscoala să fie înăbușită fără multă pierdere de timp, pentru ca Imperiul să fie în măsură a dispune de armată în cazul unui conflict extern.

Schimbul de scrisori între Impăratul Iosif și fratele său dezvăluie întreg complexul gândurilor care îl preocupau pe acela, în legătură cu răscoala lui Horia. Fără a ne opri la amănunte, de altfel foarte interesante, ale acestei corespondențe pentru noi lămuritoare, vom desprinde totuși din mănunchiul ei unele părți mai caracteristice, din care se poate înțelege o atitudine plină de îndoieli, șovăiri și hotărîri care contraziceau intențiunile reformatoare de a asigura binele popoarelor pe care, prin dese călătorii, Impăratul a încercat să le cunoască de aproape, vrând să se convingă personal de schimbările unor stări anacronice, pe care nu le putea cunoaște numai din rapoartele demnitarilor țării, ci mai de grabă prin contactul direct cu poporul.

Iosif al II-lea a fost de trei ori în Ardeal. Prima dată la 1773, în timpul domniei Mariei Theresia. A doua oară, în primăvara anului 1783, adică un an și jumătate înainte de izbucnirea răscoalei lui Horia. A treia călătorie a făcut-o după răscoală, în anul 1786.

Este surprinzător din partea Impăratului că, cu toate că întreprinsese două călătorii în Ardeal și avea o bună cunoaștere a stărilor din acea provincie îndepărtată, cu câtă greutate și încetineală a înțeles totuși răzvrătirea țăranilor români împotriva clasei feudale maghiare asupra. Căci această răscoală n'a fost, cum s'ar putea crede, un război civil între țăranii maghiari și români, ci o luptă exclusiv împotriva stăpânirii clasei feudale maghiare. Pe insignele cu crucea triplică și inima străpunsă cu inscripțiunea « Horia rex Daciae », găsim și acel « Nos pro Cesare » care explică atitudinea țăranilor față de armată și ale acesteia față de răsculați. În tot decursul răscoalei n'au fost ciocniri mai însemnate între răsculați și armată; iar prinderea lui Horia și a lui Cloșca, conducătorii și animatorii acestei răzvrătiri, n'a fost meritul locotenent-colonelului Kray, cavalerul de mai târziu al Ordinului Maria Theresia, ci a însemnat o mișească trădare a unor țărani, ademeniți de premiul de 300 de galbeni, care se pusese pe capul răzvrătiților.

Acest premiu a fost instituit de Impăratul Iosif din cauza neputinței autorităților din Ardeal de a stăpâni și a se împotrivi avântului național al maselor românești. Comandantul militar dela Sibiu Generalul Preiss a fost înlocuit prin generalul Febris, om mai energic; într'adevăr, generalul Preiss nu înțelegea ce măsuri să ia față de răsculați, cunoscând prea bine înclinările democrate ale Impăratului, și nu fusese în stare să se hotărască a trimite armata împotriva poporului. Astfel se explică și tergiversările care s'au produs în luarea măsurilor militare împotriva răsculaților. Zile întregi, generalul Preiss corespundea cu Baronul Bruckenthal, guvernatorul Ardealului, dela un colț la celălalt al pieții din Sibiu, până ce intervenția energică a Impăratului a pus capăt acestei corespondențe, care a întârziat în mare măsură trimiterea unor informațiuni precise.

La 31 Octomvrie 1784, adică tocmai în ziua izbucnirii răscoalei, Impăratul Iosif scria Marelui Duce Leopold: « Contra Domnilor maghiari am încă mult fir de tors; ei se opun conscrierii militare cu impertinență și fără dreptate. S'ar putea ușor întâmpla să fiu obligat de a-i pedepsi în mod exemplar, ceea ce ar pune de sigur stavilă aroganței lor. Amân deocamdată acest gând pe cât va fi posibil ».

Aceste puține rânduri explică nu numai cunoscuta nemulțumire a Impăratului Iosif împotriva feudalității maghiare, care se opunea cu îndârjire reformelor împărătești, ci ne lămuresc și asupra unor rapoarte ale diplomaților acreditați la Curtea Imperială din Viena, care căutau a desprinde din evenimentele din Ardeal un amestec direct al Impăratului, o încurajare a răscoalei, pe care ar fi considerat-o și ca o disciplinare a împotrivirii feudalității maghiare față de intențiunile sale reformatoare.

D. A. Clemens, trimisul Saxoniei, raportează la 8 Decembrie 1784, ministrului Stutterheim, pe baza zvonurilor care circulau în cafenelele vieneze că « în cercurile nobililor s'a format opiniunea care se debitează în public că însuși Impăratul sprijinește în secret răscoala din Ardeal ». Și mai categoric este în rapoartele sale baronul Riedesel, diplomatul prusiac acreditat la Viena, care raportează regelui său la 12 Ianuarie 1785: « Ceea ce surprinde este că Impăratul a afirmat că are stimă și admirațiune pentru curajul și entuziasmul acestui om — este vorba de Horia — și că îl va chema să vină la Viena pentru a-l vedea și a-i vorbi ».

Mai precaut decât colegii săi germani, raportează Marchizului de Noailles, trimisul Franței la Curtea din Viena, care încă la 17 Noiembrie 1784 informase pe Ministrul Afacerilor Străine Vergennes că « se poate presupune că Impăratul nu consideră această stare de dezordine și confuziune ca dăunătoare autorității, pe care vrea s'o stabilească pe ruina nobililor ».

Astfel de zvonuri circulau și în presa din Bratislava și poate este un amănunt demn de reținut că, pentru a împiedica răspândirea unor asemenea zvonuri, Impăratul institue la 1 Ianuarie, printr'un ordin adresat Contelui Esterhazy, cancelarului său, nu numai censura ziarelor, dar le obligă să publice chiar și un comunicat de desmințire redactat de el însuși, ceea ce a făcut pe unii să atribute Impăratului Iosif calități de jurnalist.

La 15 Noiembrie Impăratul trimite Marelui Duce prima știre referitoare la răscoală: « Aici avem un eveniment foarte dezagreabil; țărani valahi răsculați de un ștregar (coquin) care poartă un ordin și o patentă pretinzând a fi trimis din partea mea, s'au adunat și au aprins casele stăpânilor omorînd câțiva dintre ei. Țărani cred că vor fi soldați și că maghiarii le sunt

dușmani. Totul se petrece la frontierele Transilvaniei, ale Banatului și ale Ungariei. Am dispus luarea unor severe măsuri pentru a reprima această frenezie ».

La 18 Noemvrie, în urma unor rapoarte, care evidențiază lipsa de informațiuni a baronului Samuel Bruckenthal și a generalului Francis Preiss, comandantul militar al Sibiului, Impăratul îi scrie Marelui Duce, amintind că « răscoala țăranilor s'a liniștit, totul fiind numai o încercare a 40 de ștregari care au hotărât să aprindă câteva case ale maghiarilor ».

La 25 Noemvrie, adică a 26-a zi după izbucnirea răscoalei, când aceasta era în toiul ei, Impăratul îi scrie fratelui său că « răzvrătirea țăranilor din Transilvania este ca și terminată; dacă s'ar fi luat dela început măsurile cuvenite, nu s'ar fi ajuns așa departe ».

Marele Duce răspunde Impăratului că este surprins că s'a găsit un om atât de îndrăzneț care a cutezat să răscoale pe țărani în numele Impăratului și speră că armata trimisă a împărșiat pe acești ștregari și a arestat pe șefii lor. « Indrăznesc totuși — scrie Ducele Leopold — a te ruga, afacerea fiind atât de stranie, de a-mi comunica cum s'a terminat răscoala și a-mi trimite amănunte despre începutul ei și privitor la persoana care pretindea a fi trimisul tău. Cu ce patentă (falsă) sau mijloace a răsculat pe țărani, care au fost ideile lor, ce excese au comis și cum s'a terminat această afacere. Te rog să nu consideri întrebările mele drept o indiscrețiune, ci atribute-le numai dorinței mele de a fi informat asupra unui lucru atât de ciudat și important ca consecință, evenimentele petrecute fiind prea asemănătoare acelor petrecute cu mai mulți ani înainte în Boemia ».

Scrisoarea aceasta este foarte însemnată; într'adevăr, Marele Duce Leopold atrage atențiunea Impăratului asupra adevăratului caracter al răscoalei. Nu mai era vorba de răzvrătirea unui mic grup de țărani împotriva stăpânilor maghiari, ci de o răscoală țărănească, care cuprindea masele Românilor din Ardeal.

Ca răspuns la această scrisoare plină de întrebări, Impăratul îi face Marelui Duce, la 3 Decemvrie, o lungă expunere asupra evenimentelor, comunicându-i următoarele: « Abuzuri comise de proprietari ani de-a-rândul fac obiectul unor plângeri generale ale întregii națiuni și în special ale celei valache ». Este de remarcant

că Impăratul întrebuițează totdeauna termenul « Națiunea Valahă », cu toate că atunci nu erau încă recunoscuți Românii din Ardeal ca națiune.

« Niciodată, continuă Impăratul, n'a fost mijloc de a remedia acestei situațiuni, nici cel puțin de a introduce un regulament. Impărăteasa Maria Theresia a făcut zadarnic încercări în această privință. Numai cu greu am reușit să impun Guvernului și Cancelariei să redacteze un asemenea Regulament, care însă până acum n'a fost trimis la destinație. Funcționarii Domeniului Zlatna au beneficiat de numeroase privilegii. Cu toate plângerile lor repetate și anchetele făcute de o comisiune, nu s'a ajuns la încetarea abuzurilor. Aflându-mă în anul trecut în țară — e vorba de a doua călătorie în Ardeal a Impăratului, din anul 1783 — am instituit o nouă comisiune căreia i-am ordonat să-mi raporteze direct. Deputațiunea de țărani trimisă la Viena a primit dela Cancelaria maghiară asigurări în scris și a fost invitată să se întoarcă acasă și să aștepte, în liniște și fără teamă, deciziunea ce se va lua. Totuși acești trimiși întorcându-se la Zlatna, au fost arestați și maltratați. Unul dintre ei, numit Horia, a reușit să scape și a adunat țăranii, răsculându-i împotriva stăpânilor, asigurându-i că procedura Domnilor este contrarie poruncii Impăratului.

« Guvernul a avut afară de aceasta și nefericita idee a insurrecțiunii nobililor, care împreună cu slugile lor maghiare au atacat pe românii răsculați. Prinzând 31 de țărani, nobilii au dispus tăierea capetelor lor fără a respecta vreo formă de procedură ».

Insurecțiunea nobilimii maghiare a provocat adâncă indignare a Impăratului Iosif. El ordonă Cancelarului său, contelui Esterhazy, încetarea imediată a insurrecțiunii, care ar putea să degenereze în răzbunare personală cu grave urmări, pentru viitor.

Incrucișarea instrucțiunilor împărătești cu rapoartele guvernatorului și ale comandantului militar precum și anevoioasa corespondență prin curier între Viena și Ardeal au contribuit mult la o prea târzie înțelegere din partea Impăratului Iosif a întregului complex de motive care au deslănțuit răscoala lui Horia. Insuși Impăratul, mâhnit de contrazicerile informațiilor ce îi veneau din Ardeal, se hotărăște a institui o comisiune specială sub președinția contelui Anton Jancovics.

Activitatea acestei comisiuni este îndeajuns cunoscută. Împăratul Iosef a dat contelui Jancovics cele mai amănunțite instrucțiuni asupra felului cum va trebui să procedeze, atrăgându-i atențiunea să nu se grăbească cu pedepsirea răsculaților, până când nu se va lămuri totul. Îl solicitase să-și îndrepte atențiunea nu numai pentru a ajunge la potolirea răscoalei, ci a încerca să împace pe feudali cu țărani pe care-i desparte o ură națională și religioasă, și să facă pe nobilii maghiari să înțeleagă că prin aplicarea unor pedepse severe, prin frângere pe roată, tragere în țeapă și bătăi, nu se vor potoli spiritele, ci se vor îndârji și mai mult.

În cea din urmă scrisoare adresată contelui Jancovics, la 28 Februarie, adică în ziua executării lui Horia și lui Cloșca la Alba-Iulia, Împăratul îi scrie că ar fi dorit să cunoască înainte de executarea lor, declarațiunile acestora, pentru a putea dispune să fie ascultați în ce privește unele chestiuni, despre care ar dori să aibă explicațiuni mai amănunțite. Deoarece însă, probabil, aceștia au fost deja executați, ar dori să fie informat și verbal din partea contelui Jancovics, pentru a cunoaște toate cauzele acestei răscoale.

Este poate o indicațiune a destinului, că o moarte subită l-a împiedicat pe contele Jancovics de a-i mai vorbi vreodată Împăratului său despre martiriul dela Alba-Iulia.

Cu ocazia procesului răscoalei, Horia și Cloșca, au refuzat a da vre-un răspuns contelui Jancovics. La cele mai insistente întrebări, ei cereau să fie duși în fața Împăratului, singurul dela care așteptau dreptate pentru națiunea română. Ei nu s'au răzvrătit împotriva feudalilor maghiari, pentru a se simți obligați a răspunde în fața unui reprezentant al lor. Drumul până la Viena la Împărat n'a fost prea greu, nici prea lung pentru Horia, de atâtea ori. Ultima sa dorință a fost a-l mai întreprinde încă odată, pentru a cere dela Împărat, ceea ce prin răscoală n'a reușit să obțină pentru Ardealul românesc.

După 150 de ani, împlinirea ultimului său gând e îmbrățișată de recunoștința unui neam întreg.

REFORMA ADMINISTRATIVĂ

I. INTRODUCERE

Reforma administrativă nu trebuie privită ca o modalitate de asanare a finanțelor publice, ci trebuie să fie traducerea juridică a unei ideologii politice și consecința principiilor constituționale consacrate.

Dacă se examinează problema administrativă exclusiv în funcțiunea efectelor ei financiare, nu se pot realiza decât reforme fragmentare, lipsite de unitate și efemere.

Sub presiunea necesităților financiare, s'a ajuns la mozaicul de texte care oglindesc intențiuni contradictorii și care pretind să reglementeze în momentul de față viața administrativă a țării.

Președintele Consiliului de Miniștri francez, într'un discurs ținut la 12 Octomvrie 1933, spunea că s'a creat în ultimul timp « o mistică a economiilor ».

În asemenea condițiuni, reforma administrativă devine o simplă modalitate de asanare a finanțelor publice, modalitate care s'a dovedit pretutindeni a fi ineficace singură. Atunci nu mai este vorba de reformă în deplin înțeles al cuvântului, ci, cum spune d. C. Rousseau, de « un pragmatism inorganic »¹⁾.

Pentru mulți publiciști, reforma administrativă este concretizată prin extinderea descentralizării administrative, pe care mulți o identifică greșit cu autonomia. Pentru alții, reforma se rezumă într'un cuvânt: regionalism.

¹⁾ Réforme administrative, în « Annales du Droit et des Sciences Sociales », Nr. 2-3/1934, pag. 123.

În realitate, reforma administrativă este astăzi impusă de trei fapte importante care au un caracter universal.

Primul, este progresul civilizației care creează o nouă textură a societății, o nouă mentalitate colectivă, profund influențată de tehnica modernă și inspirată de noi idealuri. Acest fapt pretinde o ridicare a standardului de viață colectivă și cere o reformă calitativă a tehnicii administrative.

Al doilea fapt este situația economică și financiară actuală care, dimpotrivă, impune o reducere a standardului de viață și cere o simplificare cantitativă a aparatului de Stat. Este adevărat că conjunctura financiară impune astăzi limite restrânse tendințelor pe perfecționare a vieții administrative, dar, înlăuntrul acestor limite, legiuitorul este dator să clădească o operă juridică armonioasă, care să fie fructul unei concepții unitare.

Al treilea fapt îl constituie presiunea evenimentelor politice externe și interne. În adevăr, alta trebuie să fie organizarea administrativă a țării în epocile de liniște socială și de pace, alta trebuie să fie această organizare în epocile turburi sau de consolidare internă.

Reforma administrativă poate fi concepută drept consecință a unei reforme mai profunde, în legătură cu reforma constituțională. Așa s'a întâmplat în Rusia, Germania, Italia, Spania, Jugoslavia și Polonia. Schimbarea temeliiilor organizării de Stat impune o nouă rânduială administrativă.

Reforma administrativă poate fi concepută în limitele constituției în vigoare. Greșit cred unii că, în acest caz, perspectivele sunt limitate; principiile constituționale sunt destul de generale ca să lase legiuitorului ordinar o largă inițiativă în materie de organizare administrativă. Astfel s'a procedat în Anglia, Belgia, Ungaria, Lituania, Cehoslovacia, Turcia și România.

În Franța, reforma administrativă a dat naștere unei literaturi bogate și variate, multe idei au fost vânturate și aproape nici una n'a fost tradusă în fapte. Au avut loc câteva declarații ministeriale ¹⁾ rămase fără efect. D. Louis Marin, deputat de dreapta, a prezentat

¹⁾ Discursul d-lui A. Tardieu, în calitate de președinte al Consiliului, la Dijon, la 1 Iunie 1930. — Declarația ministerială a cabinetului Boncour din 22 Decembrie 1932. — Discursul d-lui Daladier, în calitate de Președinte al Consiliului, la 12 Octombrie 1933.

succesiv trei amendamente prin care cerea o temeinică reorganizare a administrației. Toate trei amendamentele au fost respinse de Camera Deputaților cu o mare majoritate (394 voturi contra, 140 pentru reformă, la 8 Decembrie 1933).

Nu s'au realizat în Franța decât mici reforme parțiale în legătură cu economiile bugetare: reforma lui Poincaré în 1926, în bună parte anulată prin legile votate de cartel în 1929, legile din 15 Iulie 1932, 17 Octombrie 1933, privitoare la echilibrul bugetar, și legea din 2 Ianuarie 1933, prin care se suspendă recrutarea funcționarilor timp de un an.

În schimb, în restul Europei continentale, activitatea legislativă, privitoare la dreptul administrativ a fost intensă în ultimii zece ani.

Jugoslavia a procedat la o radicală reînnoire a așezămintelor constituționale și administrative. Prin legea asupra banovinelor din 3 Octombrie 1929, prin legea asupra procedurii administrative din 9 Noiembrie 1930 ale cărei dispoziții au devenit constituționale (art. 82 până la 90 din Constituția dela 3 Septembrie 1931) și prin legea asupra administrației comunale din 14 Martie 1933, regatul vecin este înzestrat cu un regim administrativ unitar și modern.

Ungaria, prin legea XXX din 28 Iunie 1929 asupra administrației comitatelor și comunelor, a renovat vechile legi organice din 1886.

Cehoslovacia și-a reorganizat administrația prin legi fundamentale în 1929. Polonia retușează neîncetat legile ei organice. Turcia, prin legea din 1929 asupra administrației vilayetelor (județe) a introdus dispoziții moderne în administrația ei locală. Această lege conține și un statut al funcționarilor administrativi. Până și Anglia a simplificat sistemul ei extrem de complicat, prin legea asupra administrației locale din 27 Martie 1927 (Local government Act).

În România, ultima lege de organizare administrativă, publicată la 3 August 1929, a suferit modificări succesive prin 14 legi votate în spațiul de 5 ani, astfel că regimul actualmente în vigoare nu mai are decât o foarte vagă înrudire cu legea primitivă ¹⁾.

1) LEGILE ADMINISTRATIVE VOTATE DELA 1925 PÂNĂ LA SFÂRȘITUL ANULUI 1934

1. Legea pentru unificarea administrativă (L.U.A.), publicată în Monitorul Oficial Nr. 128 din 14 Iunie 1925, aplicată cu începere dela 1 Ianuarie 1926.

Putem spune că pe cale de retuşări succesive s'a creat un regim administrativ nou, având un caracter empiric foarte pronunţat.

Conducătorii statului român, de toate nuanţele politice, au căzut de acord că se impune o reformă temeinică şi raţională.

Faptele fundamentale amintite mai sus determină şi mijloacele prin care se poate realiza un fericit compromis între atâtea cerinţe diverse.

Putem deosebi cinci mijloace şi anume:

1. Modificarea geografiei administrative, prin o nouă împărţire raţională a teritoriului ţării, adică crearea unei noi ierarhii de unităţi administrative şi modificarea organizării unităţilor păstrate. Acest mijloc realizează o reformă cantitativă care influenţează imediat situaţia financiară.

2. Raţionalizarea metodelor prin care acţiunea administrativă se manifestă; această raţionalizare constituie o reformă calitativă.

3. O judicioasă combinare a tendinţelor fundamentale, adică a descentralizării şi a desconcentrării, după natura unităţilor administrative create.

2. Legea pentru aplicarea unor dispoziţiuni din legea pentru unificarea administrativă, publicată în Monitorul Oficial Nr. 283 din 22 Decembrie 1925.

3. Legea pentru modificarea unor dispoziţiuni din legea pentru unificarea administrativă, publicată în Monitorul Oficial Nr. 22 din Decembrie 1925.

4. Decretul Nr. 287 din 23 Ianuarie 1926, publicat în Monitorul Oficial din 28 Ianuarie 1926, privitor la determinarea numărului consilierilor, cu 4 anexe.

5. Regulamentul pentru aplicarea art. 17-25 şi 101—107 din Legea unificării administrative, publicat în Monitorul Oficial Nr. 21 din 26 Ianuarie, cu rectificarea publicată în Monitorul Oficial Nr. 27 din 2 Februarie 1926.

6. Legea pentru organizarea administraţiei comunale a oraşului Bucureşti, publicată în Monitorul Oficial Nr. 31 din 7 Februarie 1926.

7. Legea pentru organizarea administraţiunii locale (L.O.A.L.), publicată în Monitorul Oficial Nr. 170 din 3 August 1929.

8. Legea pentru organizarea administraţiunii Municipiului Bucureşti (L.O.B.), publicată în Monitorul Oficial Nr. 202 din 11 Septembrie 1929.

9. Legea pentru modificarea art. 537 alin. 1, art. 367, alin. 2 şi 368 din L.O.A.L., publicată în Monitorul Oficial Nr. 291 din 31 Decembrie 1929.

10. Legea pentru organizarea Comitetului central şi Comitetelor locale de revizuire (L.C.R.), publicată în Monitorul Oficial Nr. 3 din 3 Ianuarie 1930.

11. Legea pentru modificarea art. 294, 297, 298, 299 din L.O.A.L., publicată în Monitorul Oficial Nr. 4 din 4 Ianuarie 1930.

4. Reorganizarea administrațiilor tuturor departamentelor conform noilor principii, ceea ce ar realiza coordonarea și armonizarea diverselor funcțiuni ale Statului. Numai reorganizarea administrațiilor locale și a administrației Ministerului de Interne nu realizează decât o reformă parțială, repede zădărnicită prin acțiunea discordantă a celorlalte departamente.

5. Intocmirea unui nou statut al funcționarilor publici, care să conțină și ierarhizarea tuturor funcțiilor publice precum și armonizarea salariilor.

II. TENDINȚELE FUNDAMENTALE

În legătură cu problema administrativă, se pot deosebi astăzi cinci mari curente de opinie :

- a) Reformismul propriu zis, în cadrul Constituției în vigoare;
- b) Regionalismul autonomist, în cadrul unei Constituții noi;
- c) Industrialismul;

12. Legea pentru completarea art. 247 din L.O.A.L., publicată în Monitorul Oficial Nr. 148 din 7 Iulie 1930.

13. Legea pentru modificarea art. 462 din L.O.A.L., publicată în Monitorul Oficial Nr. 148 din 7 Iulie 1930.

14. Legea pentru modificarea art. 44, 178, 429, 430, 432, 435, 437, 453 și 454 din L.O.A.L., publicată în Monitorul Oficial Nr. 23 din 29 Ianuarie 1931.

15. Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din L.O.A.L. și din Legea pentru organizarea Municipiului București (L. 1931), publicată în Monitorul Oficial Nr. 161 din 15 Iulie 1931.

16. Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din L.O.A.L., publicată în Monitorul Oficial Nr. 221 din 21 Septembrie 1932.

17. Legea pentru abrogarea unor dispozițiuni din Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din L.O.A.L. din 15 Iulie 1931, publicată în Monitorul Oficial Nr. 100 din 3 Mai 1933 (L. abrog.).

18. Legea pentru modificarea Legii de organizare a Comitetului central și a Comitetelor locale de revizuire (L. mod. C.R.), publicată în Monitorul Oficial Nr. 90 din 20 Aprilie 1933.

19. Legea pentru organizarea finanțelor locale (L.F.L.), publicată în Monitorul Oficial Nr. 88 din 14 Aprilie 1933.

20. Legea pentru modificarea unor articole din Legea pentru organizarea administrațiunii locale, publicată în Monitorul Oficial Nr. 65 din 18 Martie 1934.

21. Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din Legea finanțelor locale, publicată în Monitorul Oficial Nr. 68 din 21 Martie 1934.

- d) Sindicalismul pur;
- e) Corporatismul integrat.

Afară de cel dintâi, aceste curente sunt îndreptate împotriva concepției de stat liberal.

Sindicalismul pur este chiar adversar noțiunii de stat.

Regionalismul autonomist, industrialismul și sindicalismul tind a mări atribuțiunile și sarcinile statului, însă slăbesc mijloacele lui de acțiune, căci în realitate luptă contra conceptului de putere centrală.

Deci, prima problemă constă în a constitui o armătură centrală solidă în care se pot desvolta libertățile individuale, locale, regionale sau corporative, fără să primejduiască integritatea Statului național.

Înainte de a porni la reforma administrativă, trebuie deci fixate jaloanele unei ideologii politice; organizarea administrației este într'adevăr concretizarea acestei ideologii în domeniul activității statului și a subîmpărțirilor sale, și în relațiunile dintre indivizi și diversele colectivități de drept public.

Sociologia a dovedit existența unor scopuri supraindividuale, unei conștiințe a comunității, unei voințe generale deosebite de voința indivizilor componenți ¹⁾. Nu este locul aci să examinăm natura acestei voințe, ne vom mărgini să admitem existența unei voințe naționale, existența unei voințe colective locale sau regionale și existența voințelor individuale; nici nu se poate concepe noțiunea de democrație fără o prealabilă admitere a existenței unor voințe colective, deosebite de voința individuală.

Voința colectivă are conștiința unor scopuri comune supra-individuale, are simțul solidarității, care recunoaște și necesitatea unui comandament. Dela început deci, întâlnim două noțiuni

¹⁾ Chestiunea de a ști dacă existența unei voințe generale distincte de suma voințelor individuale este o realitate sau un concept, a dat loc la vii controverse care amintesc celebra dispută medievală între realiști și nominaliști. Universalia sunt realia, spune Academia; universalia sunt nomina, spun pozitivistii. Ne raliăm la conceptualismul lui Abailard care zice: *Universale neque ante rem, nec post rem sed in re*. Ideea de voința generală pusă în valoare de J. J. Rousseau este obiectul unei imense literaturi; deosebit de interesante sunt părerile profesorului Rudolf Laun dela Universitatea din Hamburg, expuse în cartea sa: « *La démocratie* », apărută în 1933 în Biblioteca Institutului internațional de drept public.

fundamentale în dreptul public: conștiința colectivă și constrângerea.

Sociologia modernă a mai demonstrat că Statul, guvernul sau, cum se spune în românește atât de plastic, «stăpânirea», precum și ierarhiile sociale nu sunt abstracțiuni, ci produse naturale oricărei societăți evolute ¹⁾.

Administrația, în sensul larg al cuvântului, este strâns legată de noțiunea de stăpânire, de comandament; administrația presupune o voință unitară și o constrângere.

Toate problemele pe care administrația trebuie să le rezolve nu privesc întreaga colectivitate, nu sunt toate naționale; multe privesc numai colectivitățile minore (regionale sau locale); deci este natural ca rezolvarea acestor probleme să fie lăsată în seama conducerii acestor colectivități.

Voința colectivităților minore intră atunci în concurență cu voința întregii colectivități. Delimitarea zonei de activitate a fiecărei colectivități, adică împărțirea competențelor între puterea centrală și autoritățile locale, este cea mai delicată problemă a dreptului administrativ.

Gradul de subordonare a voințelor locale față de voința centrală măsoară gradul de descentralizare a administrației.

Legiuitorul fixează și deplasează limitele competențelor acordate fiecărei autorități. Determinarea acestor limite rezultă din ideologia politică de care este inspirată legiuitorul.

Colectivitățile de drept public sunt organizate sub formă de persoane juridice politico-teritoriale ²⁾: Statul, provincia, județul, comuna.

Orice administrație presupune: o organizație ierarhizată și puteri, adică competențe acordate fiecărui eșalon.

Majoritatea autorilor disting patru sisteme de repartiție a competențelor între diversele persoane juridice politico-teritoriale și

¹⁾ La finele unei broșuri apărute în 1934: « Statul, autoritatea politică și ierarhiile sociale », am dat o bibliografie sumară a lucrărilor recente apărute în acest domeniu.

²⁾ Această expresiune atât de plastică este dată de d. profesor P. Negulescu și conține toate elementele care caracterizează acest soi de persoane morale. Prof. P. Negulescu: « Tratat de drept administrativ român », vol. I, ediția a IV-a, 1934, pag. 92.

anume: centralizarea, descentralizarea, autonomia și federalismul. Aceste patru sisteme schematice se deosebesc prin gradul de descentralizare ce le caracterizează.

În realitate, aceste sisteme sunt categorii teoretice create de rațiunea juridică, pentru a desemna diversele modalități prin care se realizează un echilibru între forța guvernamentală (voința centrală), cu tendințe centralizatoare și unificatoare, și voința colectivităților locale care tind la diversificare și la autonomie.

Nu găsim nicăieri realizat un sistem pur; pretutindeni găsim sisteme mixte, adică combinații cu care intră într'o proporție variabilă sistemele tip. Aceste combinații se deosebesc în realitatea vieții politice prin mii de nuanțe.

Nu se poate nici măcar afirma, cum fac unii autori, că cele patru sisteme teoretice, așa cum le-am enumerat mai sus, sunt așezate în ordinea unei democratizări crescânde.

Bunăoară în Franța, sub regimul monarhiei absolute, administrația regală centralizată era condusă în provincie de guvernatori sau intendenți care, în teorie, se bucurau de puterea discreționară de a decide în numele Regelui. Totuși exista o administrație locală autonomă, deoarece puterile guvernatorului erau limitate prin cutume respectate de ambele părți. Sub regimul republican democratic, reprezentantul puterii centrale, prefectul, se amestecă mult mai des și direct în treburile comunelor decât foștii guvernatori. Administrația republicană actuală este, în practică, mult mai puternică și mai centralistă decât vechea administrație regală zisă absolută.

Regimul sovietic este bazat în teorie pe federalizarea sovietelor de diferite categorii și pe sistemul reprezentativ; în fapt, există o putere centrală absolută care a absorbit toată activitatea administrativă și a realizat un centralism efectiv.

Regimul administrativ român este un amestec de centralizare moderată, de descentralizare limitată și de desconcentrare.

Trebue să renunțăm deci la clasificări prea absolute și să observăm, dincolo de definițiile juridice, jocul forțelor antagoniste, care, sub presiunea evenimentelor politice și sociale și sub impulsivitatea unor mistice schimbătoare, realizează un echilibru dinamic turnat de legiuitor în formule juridice.

III. AUTONOMIE

O colectivitate este autonomă când se guvernează prin propriile sale legi; această definiție este de acord cu etimologia cuvântului autonomie. Într-o lucrare apărută în volumul omagial dedicat d-lui profesor Paul Negulescu, am propus să se deosebească două feluri de autonomie. Vom rezuma aci argumentarea noastră. Aceste două feluri de autonomie sunt:

1. *Autonomia originară*, izvorită dintr'un fapt istoric medieval. Cu excepția câtorva centre importante care au avut « ab antiquo » statutul lor propriu, aglomerațiile urbane au cucerit autonomia lor prin luptă și au consolidat-o prin contracte, câtă vreme provinciile și comitatele derivă din fief. Această mișcare către libertățile locale rezultă din eforturi izolate și a avut un caracter de revendicare. Autonomia originară a fost generalizată și consacrată prin obicei și a devenit o instituție cutumieșă. Ideea generală abstractă de autonomie a izvorât dintr'o sumă de fapte locale. Mai târziu, legea a intervenit pentru a reglementa și a armoniza libertățile locale astfel cucerite cu interesele naționale. Astfel a fost în vechea Franță monarhică, în vechea Italie, în Germania până la constituția din Weimar; așa este și astăzi în Anglia și în Ungaria.

2. *Autonomia derivată* care este o instituție juridică legală, o creație a puterii centrale și are o îndoită origine.

Prima o constituie progresul ideilor democratice. Instituțiile liberale sunt mai mult realizarea unei mistici care a dominat întreaga societate a unei epoci, decât rezultatul unor lupte locale.

Animatorii acestei mistici au cucerit puterea politică în totalitatea ei, încă dela început. În acest caz, ideea generală a creat faptele locale.

Al doilea factor care a contribuit la crearea autonomiei derivate este progresul civilizației, complicarea crescândă a vieții sociale, ridicarea standardului de viață și triumful tehnice, care au impus puterii centrale, incapabilă să suporte o activitate atât de intensă și de diversă, o descongestionare a activității administrative în profitul colectivităților locale și al marilor servicii publice autonome cu caracter pur economic.

Această descentralizare teritorială și pe servicii este o concesiune acordată de puterea centrală și este limitată dela început printr'o lege organică, și nu prin cutumă.

Astfel s'au petrecut lucrurile în Franța și Italia modernă și în România. În România s'a petrecut un fenomen curios: sub inspirațiunea unei ideologii ultra-democratice, s'a alcătuit și votat legea pentru organizarea administrațiunii locale din August 1929, care lărgea într'atât noțiunea de descentralizare, încât litera acestei legi acorda administrațiilor locale o adevărată autonomie derivată. În practică însă, când legea s'a pus în aplicare, această autonomie sub influența puterii executive a fost repede redusă la dimensiunile unei descentralizări obișnuite.

Se poate observa un fenomen mai general, și anume, că cele două forme de autonomie, originară și derivată, deosebite ca origine și dezvoltare, tind a se contopi în legislațiile moderne cu noțiunea de descentralizare.

De altfel, nici democrația, nici Statul autoritar nu mai admit autonomia în sensul originar al cuvântului.

În adevăr, democrația autentică, bazată pe egalitatea riguroasă cetățenilor, pe drepturile individuale sacre și inalienabile, cere ca toate fracțiunile națiunii să fie supuse la același regim; fiecare om, fiecare colectivitate minoră are dreptul la aceeași cantitate de libertate, garantată de întreaga colectivitate.

Fiecare unitate politică teritorială este organizată după un model uniform și obligator impus de legile organice.

Puterile autorităților locale derivă din voința puterii legislative centrală. Democrația adevărată este raționalistă și, ca atare, tinde către uniformitate, către forme arhitectonice precise și bine determinate, către universal. Cel mai strălucit exemplu de realizare ni-l oferă administrația franceză, în care fantezia locală este cu desăvârșire exclusă.

Istoria instituțiilor politice franceze ne arată cum regalitatea a tins și ea, prin o îndelungată sforțare și prin perfecționarea administrației regale, mai întâi la reducerea, apoi la armonizarea autonomiilor locale cucerite sub regimul feudal.

În Austro-Ungaria, monarhia Habsburgilor printr'o seculară evoluție a transformat un conglomerat de state și de provincii cu mentalități și civilizații profund deosebite, într'un imperiu coerent, prin crearea unei administrații imperiale solide suprapuse administrațiilor locale. Printr'o abilitate politică de delimitare a competențelor, prin patente și decrete, s'a transformat autonomia în

descentralizare și s'a acoperit întreg imperiul cu rețeaua administrației imperială care a dat și instituțiilor locale o coloratură K.u.K. S'a creat astfel un patriotism imperial.

S'a făurit astfel o armătură atât de solidă, încât ea singură a permis unui imperiu polietnic, poliglot, policonfesional, în care mocneau tendințe divergente, să reziste timp de câteva secole cauzelor de destrămare. O bună administrație: iată secretul coeziunii imperiului Austro-Ungar.

În Italia, Germania, Portugalia, Turcia, unde partizanii statului autoritar și totalitar socot că statul este ființa supremă dela care derivă orice putere și față de care indivizii și colectivitățile interne n'au decât datorii, este evident că autonomia nu are sens, și descentralizarea se transformă în desconcentrare.

Din cele expuse mai sus, reiese că autonomia, în sensul literal al cuvântului, nu este o formă de administrație compatibilă cu textura statului modern, în structura lui evoluată. Autonomia, prin natura ei însăși, este o protestare împotriva statului unitar.

IV. DESCENTRALIZARE

Descentralizarea este compatibilă cu noțiunea de Stat unitar, căci descentralizarea administrativă, în înțelesul adevărat și juridic al cuvântului, nu are un conținut politic, ci este o *metodă* de administrație.

O administrație este centralizată când administrarea intereselor locale sau regionale este încredințată agenților numiți de puterea centrală, supuși ierarhiei generale și rigide a statului. Acest sistem exclude participarea directă a localnicilor la administrarea afacerilor publice locale.

Puterea centrală, în principiu, tinde la soluții comune, la uniformitate; inevitabil, agentul centrului care conduce o administrație locală ar fi inspirat de aceste tendințe și va nesocoti în bună parte problemele specifice ale localității. Chiar dacă aceste probleme nu sunt nesocotite, chiar dacă soluțiile guvernului sunt bune și aplicabile, din motive psihologice (rezistența pasivă a populației, indiferența ei din ce în ce mai pronunțată față de treburile obștești), împiedică administrația centralistă să obțină rezultatele așteptate.

De altfel sistemul pur centralist este caracteristic epocilor de schimbare de regim, de răsturnări de situații politice sau de apărarea statului împotriva pericolelor externe și interne. Indată ce liniștea se restabilește și regimul devine durabil, administrația tinde la descentralizare.

Descentralizarea administrativă nu presupune lupta împotriva puterii centrale, nici neîncredere față de dânsa, ceea ce este una din caracteristicile autonomiei adevărate; descentralizarea nu rupe unitatea dreptului național, ci este dimpotrivă bazată pe împărțirea competențelor între puterea centrală și autoritățile locale. Această împărțire de atribuții și competențe este hotărâtă de puterea legiuitoare centrală în numele națiunii, care decide care sunt chestiunile de interes local sau regional și care sunt acelea de interes general și național. Deci descentralizarea izvorăște dintr'un act de voință națională, iar autonomia dintr'o mișcare de revendicare locală.

Istoria instituțiilor politice ne arată că autonomia ca și centralizarea sunt forme care, în mod irezistibil, tind a evolua spre o forma mai stabilă, caracteristica vremurilor liniștite, care este descentralizarea administrativă.

Totuși, se poate observa o nuanță între descentralizarea de origine democratică și descentralizarea de origine autoritară. În primul caz, responsabilitatea pentru buna conducere a treburilor publice păstrează un caracter colectiv, difuz, datorită originii sale, astfel că în practică această responsabilitate este aproape inexistentă. În al doilea caz, responsabilitatea a păstrat un caracter personal, deci a rămas efectivă, căci în definitiv nu există responsabilitate reală decât aceea legată de o persoană.

Descentralizarea comportă în mod esențial aplicarea noțiunilor de alegeri locale (participarea localnicilor la conducerea afacerilor locale) și de libera deliberare asupra chestiunilor pe care legiuitorul le-a declarat de interes local sau regional. Relațiunile dintre administrația centrală și administrațiile locale sunt determinate prin felul cum s'a făcut împărțirea competențelor, adică prin gradul de descentralizare, deci prin gradul de libertate acordat autorităților locale.

Deși, din punctul de vedere strict tehnic, se poate admite că o administrație centralizată este mai ieftină, mai imparțială, mai

perfecționată, totuși aceste elemente materiale nu sunt suficiente; trebuie ținut socoteală de elementele psihologice și afective precum: nevoia imperioasă de o libertate compatibilă cu scopurile naționale, obiceiurile regionale și locale care determină un anumit fel de a trăi, raporturile de vecinătate care variază de la o regiune la alta și creează o mentalitate locală.

Dacă, în vremurile normale, descentralizarea pare a fi forma de administrație cea mai rațională, problema ce se pune este de a determina limitele și conținutul descentralizării.

Competența administrațiilor locale are două izvoare:

a) Tradiția, fapt social anterior legii și care este un produs al evoluției istorice; acest izvor determină aproape exclusiv competența administrațiilor autonome, în sensul originar al cuvântului, numai în urmă a venit contractul inspirat de cutume;

b) Legea de organizare, fapt politic modern. În unele țări (Anglia, Ungaria), legea a recunoscut și a organizat competențele moștenite din tradiție, adaptând unele la vremurile de astăzi. În cele mai multe țări, în special în România, legea de organizare a creat, de la început, în mod exclusiv competența autorităților locale. În Principatele române, ordonanțele voevozilor date în materie administrativă erau legi; ele nu aveau caracterul contractului feudal.

Oricare ar fi izvorul competenței, în măsura în care colectivitatea locală exercită funcțiuni de autoritate, relațiunile între autoritate și indivizi sunt reglementate prin dreptul public.

În dreptul public modern se deosebesc două sisteme de determinare a competențelor:

a) *Sistemul anglo-saxon*, în special practicat în Anglia și care a organizat o pluralitate de autorități locale. Fiecare nevoie locală este satisfăcută printr'un organ propriu; sunt astfel consiliile și comitetele pentru fiecare ramură de activitate administrativă: consiliul pentru asistență, consiliul pentru școală, consiliul pentru alimentarea cu apă, consiliul de igienă, pentru transportul în comun, etc., fiecare având o gestiune aparte și un buget separat.

Circumscripțiile în care acționează aceste organe nu se supra-pun. Avem astfel un complex de organe și de circumscripții, fiecare împlinind un scop special. Pe de altă parte, fiecare organ sau autoritate are exclusiv competența fixată de lege, nu există

un organ cu o competență generală, cum este de pildă la noi consiliul comunal. Când o activitate nu este prevăzută în textul legii și atribuită unui anumit organ, nici o autoritate nu are dreptul s'o organizeze.

Acest sistem, care este o moștenire a tradițiilor din trecut, a devenit incompatibil cu viața modernă și prezintă multiple inconveniente precum: alegeri multiple și prea dese, care provoacă indiferența generală, circumscripții încâlcite, lipsa unei priviri generale, în special în materie de finanțe. Inconveniente sunt de așa natură, încât de câțiva ani a început în Anglia o reacțiune care tinde să constituie un drept administrativ și servicii centrale și regionale ¹⁾.

b) *Sistemul continental*. Fiecare colectivitate locală este condusă de un corp electiv, având de la lege o competență generală pentru tot ceea ce legiuitorul a socotit că este de interes local. Tot ceea ce nu este rezervat administrației centrale, tot ceea ce nu este interzis de lege, este de competența acestui corp. Acest corp alege și organele executive locale. Circumscripția în care se exercită competența este unică și cuprinde întreg teritoriul comunei, al județului sau al regiunii, după felul autorității. Colectivitatea locală sau regională, astfel organizată, este dotată cu personalitatea juridică, are un patrimoniu, exercită drepturile și prerogativele unei autorități publice (constrângere), în limitele fixate de lege.

De altfel, noțiunile de corp deliberativ ales, de persoană juridică și de descentralizare sunt în acest domeniu inseparabile.

În sistemul anglo-saxon, administrația locală este înainte de toate administrația unui comitet de cetățeni aleși, în care funcționarul nu exercită puteri, ci este sau un sfătuitor al alesului omnipotent, sau un executor tehnic.

Italia, țările germane, Ungaria, Jugoslavia, Cehoslovacia au adoptat sistemul continental, însă funcționarul joacă un rol determinant, și colaborarea aleșilor cu funcționarii este mult mai strânsă. În aceste țări avem atât la centru, cât și la periferie guverne de experți.

¹⁾ În privința acestei mișcări, deosebit de interesant este articolul d-lui Ph. Develle din « *Revue politique et parlementaire* » din August 1933, unde se descrie amănunțit acest fenomen de modernizare. Vezi și critica d-lui Harold I. Laski: « *La Grammaire de la Politique* », cap. VII—X.

România a adoptat și ea sistemul continental, funcționarul însă, departe de a fi considerat ca un colaborator tehnic care asigură mersul continuu și normal al serviciilor publice, este terorizat de personalul politic în scopul de a-l obliga să slujească cu precădere interese politice înaintea intereselor legale.

V. DESCONCENTRAREA

Deseori desconcentrarea este confundată cu descentralizarea administrativă; am stabilit mai sus caracteristicile descentralizării. Desconcentrarea este un complex de *măsuri administrative* prin care puterea centrală își organizează exercițiul competenței. Avem desconcentrare când unele atribuții ale puterii centrale sunt exercitate de organe periferice ale statului, adică când unele organe centrale sunt deplasate spre periferie.

Baza juridică a desconcentrării este delegarea de puteri. Desconcentrarea administrației centrale se poate realiza prin trei metode:

a) Statul își creează la periferie cadre și organe proprii pentru serviciile sale; în acest caz, țara este împărțită în circumscripții conduse de agenți ierarhizați ai statului, care exercită puterile delegate de autoritatea centrală, și circumscripții dotate cu personalitatea morală, în care se exercită exclusiv administrația descentralizată prin organele ei proprii;

b) Statul întrebuițează cadrele și organele administrațiilor descentralizate sau autonome și le însărcinează prin delegație să îndeplinească unele atribuții de stat. În acest caz, țara este împărțită într'o singură rețea de circumscripții, și administrațiile locale au o îndoită calitate; prima ca reprezentante ale administrației de stat cu puteri delegate, și a doua ca reprezentatne ale intereselor locale, cu puteri proprii date de lege (Württemberg, Prusia, Baden, înainte de 1933);

c) Mai există un sistem mixt în care statul exercită unele atribuții prin organele sale periferice proprii și alte atribuții prin delegație date organelor administrației descentralizate. Acest sistem este cel mai răspândit și este adoptat de legiuitorul român.

În acest sistem găsim la periferie organele administrațiilor descentralizate și organele administrației centrale desconcentrate. În general, activitatea administrației centrale se exercită în cadrul

circumscripțiilor administrației descentralizate; totuși pot exista în plus alte circumscripții pentru administrația de stat.

În Italia, Jugoslavia, Franța, administrația centrală își exercită activitatea prin organe proprii pe eșalonul regional (provincie, banovine, departament) și prin organele administrației descentralizate pe eșalonul comunal.

În România sistemul este următor:

Cadrela în care activează administrația descentralizată sunt județul și comuna prin organele electivă proprii (consilii). Cadrela pentru desconcentrarea activității puterii centrale sunt actualmente: județul, plasa și comuna; la județ prin organe proprii, prefectul și serviciile județene de stat, la plasă prin primpretor și la comună prin notar, organ al puterii centrale și prin primar, organ al administrației locale. Legea din 1929 prevedea o unitate provincială de desconcentrare: directoratul, și ante-proiectul actual de lege administrativă prevedea o nouă circumscripție pentru desconcentrare: ținutul.

Dispozițiile art. 4 din Constituția dela 1923, care privesc împărțirea teritoriului țării din punct de vedere administrativ, se referă la unitățile teritoriale conduse prin administrația descentralizată, ele nu privesc circumscripțiile pentru desconcentrarea administrației centrale (plasă, directorat, ținut) care, neavând nici personalitate juridică, nici buget, nici adunare electivă, sunt simple organe ale puterii centrale, deci nu sunt contrare prevederilor Constituției.

Ca exemplu de țară care a întrebuițat prima metodă, putem da vechiul imperiu austriac. Administrația de stat era încredințată exclusiv agenților imperiali; legile, decretele și patentele imperiale au delimitat cu grijă zona de activitate a administrației autonome, care nu exercita atribuții de stat. Astfel, în ducatul Bucovina, administrația imperială se exercita prin guvernator cu serviciile centrale de stat și căpitanii de district (Bezirkshauptmann) toți numiți de puterea centrală, pe când administrația autonomă era încredințată Dietei, mareșalului țării, care prezida comitetul țării, și consiliilor comunale.

În cazurile când statul întrebuițează exclusiv (*b*) sa nu (*c*) cadrele administrației descentralizate, autoritățile locale au două feluri de atribuțiuni (Wirkungskreise).

1. Atribuțiuni proprii (eigener Wirkungskreis) în materie de administrație locală,

2. Atribuțiuni delegate (übertragener Wirkungskreis) în materie de administrație de stat.

Delegarea de atribuțiuni nu se poate da decât pe cale de lege, iar nu pe cale de deciziune unilaterală, căci executivul, având el însuși o putere delegată, nu o poate delega la rândul lui; a fortiori, delegarea nu se poate da pe cale de contract cum se făcea în vechiul drept, deoarece concepția patrimonială a suveranității nu mai este acceptată.

Delegarea de puteri creează în favoarea administrației locale astfel investită un drept la exercitarea puterilor delegate, drept ce nu poate fi revocat «ad nutum». Exerțarea acestor puteri prin esența lor trebuie să fie continuă și publică și membrii colectivității trebuie să fie în măsură să știe cui să se adreseze pentru a obține prestarea serviciului public.

Conținutul delegației este foarte variabil după țări și epoci. Delimitarea între atribuții ce pot fi delegate și cele ce nu pot fi delegate depinde de gradul de civilizație, de tradiții, de moravuri, de ideologia politică dominantă și de circumstanțele geografice; bunăoară, ar fi rațional ca într'o țară săracă în mijloace de comunicații, sau cu o populație rară, să se acorde cât mai multă putere organelor locale.

Delimitarea este hotărâtă de legiuitor. În țările germane din Reich (Prusia, Bavaria, Baden, Württemberg, etc.), însăși constituția determină partajul competențelor; în Franța și în România, competențele sunt determinate prin legile de organizare.

În Germania, în principiu, funcționarul care exercită puterea delegată rămâne funcționar comunal sau provincial; el este supus în ceea ce privește exercitarea acestor atribuții controlului statului, suprapus controlului șefilor locali.

Sistemul românesc prezintă o particularitate interesantă. Avem doi funcționari care, deși sunt agenți ai puterii centrale, deci supuși ierarhiei funcționarilor de stat, au totuși importante atribuții în conducerea administrației descentralizate: prefectul și notarul, primul cheia de boltă a administrației regionale, al doilea element primordial al administrației comunale, amândoi organe de legătură între puterea centrală și adunările deliberative locale.

Acest sistem s'a dovedit cel mai nimerit în țara noastră și, după felurite încercări (notar-funcționar comunal, prefect administrativ), s'a revenit la sistemul tradițional.

Organele investite cu atribuții de administrație de stat au dreptul de investigațiune și de informațiune, au rolul de organe de execuție a dispozițiilor puterii centrale și au o putere oarecare de deciziune.

Chestiunea cea mai importantă de care depinde eficacitatea desconcentrării este determinarea puterii de deciziune acordată organelor locale. Când această putere este prea limitată, atunci aceste organe nu mai sunt decât simple organe de control și de executare și avem a face cu un centralism real, iar nu cu o administrație desconcentrată. Este locul aci să deosebim aparența de realitate. Se pot acorda prin texte administrațiilor locale descentralizate puterea de deciziune; descentralizarea rămâne teoretică câtă vreme executarea acestor deciziuni este încredințată organelor puterii centrale fără garanții.

Se pot crea organe de desconcentrare a administrației centrale fără nici un folos pentru populație, câtă vreme aceste organe au fost create mai mult pentru comoditatea administrației, decât pentru folosul real al populației, cum a fost cazul directoratelor, care pe lângă aceasta au fost sabotate de administrația ministerelor.

Descentralizarea presupune încredere în națiune, desconcentrarea presupune încredere în funcționari; fără ele nu este posibilă o administrație rațională.

VI. INFLUENȚA MOMENTULUI ISTORIC

Influența momentului istoric asupra regimului administrativ este covârșitoare. Când evenimentele externe sau interne sunt de natură să neliniștească opinia publică, când se ivesc pasiuni periculoase, atunci în mod spontan puterea centrală devine mai autoritară, întinde prerogativele sale, strânge toate forțele națiunii și se observă un regres al autonomiei locale.

Când s'a restabilit liniștea, când a renăscut prosperitatea, atunci se deșteaptă și sentimentul de libertate și asistăm la o renaștere a autonomiilor locale.

Se observă astfel un sincronism natural între mersul evenimentelor politice și regimul administrativ. La depresiuni economice și politice corespunde o regresivitate a libertăților locale, la epoci de liniște și de prosperitate corespunde o înflorire a descentralizării.

La aceste fenomene generale, valabile pentru toate țările civilizate se adaugă fenomene specifice țărilor noi sau țărilor care, în urma tratatelor de pace, se găsesc în plină perioadă de consolidare. Provinciile alipite care au fost supuse timp de secole la dominațiunii străine au păstrat urme de tradiții, au păstrat întrucâtva un fel de a trăi și de a gândi, impus prin o seculară conviețuire cu ocupanții. În aceste state, se impune deci consolidarea unității politice prin crearea unei mentalități comune. Această operă nu se poate desăvârși păstrând autonomia provincială. Administrația în țările noi nu are numai sarcina de a administra interesele colective, mai are o misiune educatoare și creatoare care trebuie desăvârșită în cadrul tradițiilor naționale.

Publiciștii și criticii doctrinari din Europa occidentală care, judecând în absolut, pretind că regimul administrativ bazat pe cât o mai largă descentralizare la toate eșaloanele este valabil pentru toate popoarele și toate timpurile, uită prea des lungă serie de eforturi, de lupte, de revolte, de renunțări, pe care se întemeiază actuala soliditate a patriei lor.

România se găsește într'o perioadă de creațiune activă și de consolidare națională, deci nu poate fi vorba de aplicarea unui sistem abstract, ci mai de grabă de a realiza un regim administrativ mai mult empiric decât teoretic, care să fie un instrument de consolidare națională, iar nu o piedică în calea realizării unui stat național puternic care a avut și va avea de jucat, la porțile orientului un rol măreț, dar spinos.

VII. NOUL PROECT DE LEGE ADMINISTRATIVĂ

În momentul când studiul de față era cules, guvernul a depus pe biroul Senatului noul proiect de lege, de mult anunțat. Este locul aci să-l examinăm pe scurt, la lumina principiilor enunțate mai sus, lăsând la o parte detaliile tehnice.

Mai întâi trebuie să constatăm că cerințele impuse de momentul istoric actual și de poruncile ideii naționale sunt în bună parte împlinite.

Proiectul este un instrument de unificare națională, pe când legea dela 1929 favoriza prea mult tendințele autonomiste.

Proiectul actual este mai mult o consolidare a regimului administrativ empiric actualmente în vigoare, așa cum a ieșit din numeroasele modificări și rețușări survenite în ultimii 10 ani, decât o operă originală cum a fost legea din 1929. S'a acumulat în acest răstimp, un bogat material experimental pe care autorii proiectului l-au folosit cu multă circumspecțiune.

Utilizând materiale verificate de experiență, s'a construit un edificiu juridic în care se pot recunoaște urmele edificiilor anterioare armonizate și consolidate. Aceasta nu înseamnă că construcția propusă este cea mai elegantă sau cea mai logică; ea este însă, înainte de toate, practică.

Multe simplificări propuse au figurat în unele proiecte anterioare, depuse de guvernele precedente, altele au și intrat în practica administrativă, toate au fost admise de principalele partide întrucât erau fructul experienței.

Ni se pare că în momentul istoric actual, regimul administrativ cel mai nimerit pentru țara noastră este desconcentrarea activității statului pe unități puternice, pe județe mari în care și activitatea județeană propriu zisă va putea să se dezvolte mai cu folos, alături de o descentralizare comunală limitată la interesele pur locale, însă reală și efectivă.

Această desconcentrare se poate efectua pe regiuni sau pe județe. Astăzi, administrația de stat este în parte desconcentrată în cadrul județului, însă organele astfel desconcentrate au o putere de deciziune prea limitată și în realitate sunt mai degrabă simple organe de executare a deciziunilor administrației centrale.

Astfel randamentul acestor servicii este deplorabil în județele mici. Am găsit județe unde bunăoară la Serviciul Drumurilor nu s'au putut utiliza pentru lucrări efective decât 15% din sumele prevăzute, restul fiind absorbit de regie. Trebuie să recunoaștem că actualul cadru al județelor nu se pretează la o rațională desconcentrare a aparatului de stat; de aceea e nevoie

de circumscripții mai mari, cu mijloace financiare și economice corespunzătoare.

Se prezintă două soluții: sau se împarte teritoriul țării în județe mai mari (de exemplu 25 de județe de mărime aproape egală), și atunci în același cadru se poate desfășura administrația de stat desconcentrată și administrația județeană descentralizată, sau se lasă pentru administrația descentralizată cadrul județului actual, și se creează pentru administrația desconcentrată unități mai mari care să cuprindă mai multe județe. Am avea astfel două administrații separate: administrația județeană descentralizată cu organe electivă și administrația regională desconcentrată cu organe numite de puterea centrală.

Credem că aceleași motive care impun un cadru mai mare pentru administrația de stat militează în favoarea aceluiași cadru pentru administrația județeană, condițiile unui bun randament al aparatului administrativ, fie el de stat sau local, fiind aceleași. La acesta se adaugă și cerințele simplificării geografiei administrative și realizarea de economii.

În ceea ce privește administrația comunală, suntem convinși că se impune la noi, ca și în alte țări, un statut urban și altul rural. România și Franța sunt, cred, singurele țări care, de dragul unei simetrii raționaliste, impun, atât unei puternice aglomerații industriale și comerciale de câteva sute de mii de locuitori, cât și unui sat dela munte cu câteva sute de gospodării răzlețe, aceeași organizare. La noi viața urbană și cea rurală n'au aproape nimic comun. Masa rurală n'a pășit pe drumul progresului tehnic cu aceeași repeziciune ca orașenii care, în ultimii 15 ani, s'au apropiat foarte mult de mentalitatea orașenilor din marile aglomerații occidentale. Putem afirma chiar că năzuințele sunt la țară altele decât în oraș; în realitate avem a face cu două civilizații coexistente, dar distincte; deci problema administrativă trebuie să fie rezolvată altfel la țară și altfel la oraș sau la județ.

Mai mult, aplicarea dispozițiilor comune valabile pentru mai multe feluri de unități administrative foarte deosebite cere din partea agenților administrației rurale o efortare de interpretare care, având în vedere pregătirea lor intelectuală, riscă să introducă mai de grabă confuziunea decât simplitatea.

Pentru administrația rurală se cer dispoziții imperative simple, cu cât mai puține posibilități de interpretare.

Proiectul deus a realizat în parte acest deziderat, deoarece conține dispoziții deosebite pentru diversele categorii de comune; totuși credem că diferențierea între administrația rurală și cea urbană trebuia să fie mai tranșată și materia împărțită mai bine.

Din punctul de vedere al descentralizării, trebuie să constatăm că proiectul constituie un regres față de starea actuală. În adevăr, după o lungă evoluție, s'a ajuns astăzi ca deciziunile administrațiilor locale să fie realmente executorii prin ele însele afară numai de 5 acte (buget, regulament, împrumut, concesiune, înstrăinare) care, prin importanța lor, cer aprobarea organului tutelar. Celelalte acte erau supuse numai la controlul legalității pe cale contencioasă.

Afară de aceste acte, proiectul supune aprobării: deschiderile de credite, închirierile și arendările pe un timp mai mare de 5 ani, actele de dispoziție și licitațiile. Cum în principiu, nici o administrație publică nu poate contracta, peste o sumă mică, decât pe cale de licitație publică, urmează ca în realitate întreaga activitate gospodărească locală va fi din nou încâtușată.

Experiența a dovedit că o tutelă excesivă, departe de a fi educatoare, este demoralizantă și nici nu oferă garanțiile urmărite de legiuitor.

La noi se poate fără nici un inconvenient lăsa o cât mai mare libertate politică la sate; administrația însă trebuie să aibă un rol educativ în privința gospodăriei și finanțelor și chiar să exercite o tutelă chibzuită și autoritară asupra finanțelor locale.

Dimpotrivă, activitatea socială și politică a orașelor trebuie să fie un obiect de strânsă supraveghere din partea puterii centrale, căci orașele sunt centrele unde se nasc curente de opinii, dintre care unele sunt hotărât îndreptate împotriva rânduielii românești.

Activitatea economică și edilitară urbană însă nu trebuie stânjenită, ci lăsată să se dezvolte în voie.

Organizarea controlului ierarhic este neclară, ea apare numai în texte răzlețe și confuze.

Proiectul a menținut și reorganizat justiția administrativă și bine a făcut; experiența a dovedit utilitatea instituției. Totuși problema nu va fi soluționată definitiv decât prin reorganizarea

contenciosului administrativ general; soluția actuală îmbunătățită prin proiectul actual nu constituie decât o etapă, ce e drept importantă.

Trebue să relevăm în textul prezentat de guvern o contradicție esențială. În adevăr, art. 248 vorbește de administrațiile și particularii « lezați în drepturile lor prin acte administrative ilegale », iar art. 267 vorbește de « administrațiile publice sau particularii lezați într'un interes direct și personal ». Nu este îngăduit să se confunde în fața instanțelor judecătorești un drept cu un interes. Această contradicție a fost înlăturată de comisia administrativă a Senatului care, modificând redacția articolelor, a admis că atât drepturile călcate cât și interesele lezate vor fi ocrotite. Art. 269 fixează pentru introducerea acțiunii o taxă de 50 lei pentru săteni și 100 lei pentru ceilalți reclamânți și stabilește astfel o inegalitate între cetățeni în fața Justiției și creează un privilegiu inadmisibil.

Pe de altă parte, noțiunea de « sătean », prin impreciziunea ei, nu poate figura într'un text de lege pozitivă; în adevăr după care criteriu se va orienta Curtea pentru a decide dacă un reclamant este sătean sau nu?

Ne putem întreba de ce situația unui muncitor din fabricile urbane sau situația unui funcționar silit să trăiască în aglomerații mari cu o leafă de 2.300 lei este mai puțin interesantă decât situația săteanului.

Nu vedem care motive puternice au îndemnat pe autorii proiectului să schimbe tradiționala împărțire a materiei în titluri și capitole; împărțirea actuală, prin lungă ei durată, înlesnește mult cercetarea legii.

Proiectul prezintă trei inovații care rețin atențiunea.

Prima o constituie continuitatea în activitatea organelor administrațiilor locale.

Toată lumea este de acord că se impunea realizarea acestei continuități. Proiectul prezintă un mijloc original și îndrăzneț de realizare și anume: durata consiliilor este nelimitată și adunările se vor primi prin alegeri de preînnoire la fiecare 3 ani a câte o jumătate din numărul consilierilor aleși, astfel ca mandatul unui consilier să nu depășească 6 ani.

Numai experiența poate demonstra valoarea soluției; din nefericire, obiceiul pământului face ca la fiecare schimbare de regim

toate consiliile să fie dizolvate prin lege, astfel că această verificare experimentală probabil va lipsi. A doua inovație este încercarea de a introduce rânduiala în recrutarea și pregătirea funcționarilor administrativi. Afară de unele dispoziții, care vor rămânea platonice, credem că dispozițiile proiectului sunt bune.

În sfârșit, a treia inovație este organizarea recursului ierarhic; proiectul n'a creat recursul cum pretinde raportul comisiei, recursul a existat înainte; proiectul a reglementat exercițiul acestui recurs. Această reglementare era necesară; exprimăm nădejdea că va funcționa în adevăr în folosul publicului.

Astăzi administrația nu mai funcționează decât constrânsă de intervențiile de fiecare moment ale particularilor interesați. Aproape nici o chestiune nu se rezolvă în mod automatic înăuntrul unui termen rezonabil, ci numai la stăruințele repetate ale particularilor.

Trebue deci realizat un automatism cât mai desăvârșit în metodele administrative, stărpirea răspunderii colective care nu este niciodată efectivă și stabilirea răspunderii personale a agenților, fie electivi, fie de carieră, răspunderea legată de persoană fiind singura reală.

Ceea ce caracterizează administrația noastră este profunda deosebire între starea legală, teoretică, prevăzută de textele legilor și regulamentelor, și starea reală la fața locului.

Frenezia legislativă care caracterizează epoca postbelică a creat pe cale de reacțiune un drept cutumier, adeseori îndreptat în contra legii și care se aplică în realitatea zilnică.

Una din cele mai mari dificultăți ce o întâmpină legiuitorul în materie de drept public este realizarea unui echilibru satisfăcător între două principii care par inconciliabile: tehnica și popularitatea. Idealul ar fi o cât mai desăvârșită separațiune între domeniul politicii și cel al administrației; aceasta însă este o chestiune morală, care nu intră în cadrul juridic al expunerii noastre.

IULIAN M. PETER

JAMES JOYCE

Intâlnim opere care dezvăluie simetria ideală a unei realități imaginare, după cum altele revelează construcția intelectuală lucidă și abstractă.

Pe planuri variate, cu mijloace diferite, au construit, fiecare, o realitate nouă.

* * *

Când lumea revelată era prea personală, contrastând prea violent cu valorile comune aflate în circulație, expresia își schimba ritmul și tehnica obișnuită. Mijloacele curente nu se mai adaptau realității ce trebuia exprimată. Nu era numai insuficiență, dar decalaj, improprietate.

Revoluția tehnică apărea izvorită din necesitatea organică a creației. Pentru contemporani, noutatea aceasta avea ceva mistificator și ezoteric. Pentru inițiați, ea reprezenta o inovație ingenioasă, menită să prezerve sâmburele operei de contactul profan. Pentru artist ea devenea însă o necesitate stringentă, o elaborare autentică.

Această elaborare a fost totdeauna trudnică. Dacă viziunea realității se sedimenta inconștient, în aluviuni succesive, dar fără efort, expresia s'a integrat operei prin dibuiri și experiențe.

Biografia lui Wagner ne revelează, către începutul formației sale, un compozitor de melodrame scrise după rețetele curente genului.

Cunoaștem de asemenea evoluția scrisului mallarméan, devenirea lui Balzac, amplificarea tehnicii lui Joyce.

* * *

Revelându-ne o nouă lume, zona de articulare a organicului cu sufletescul, Joyce a creat o expresie adecuată unduirii flo-tante și vagi a vieții subliminare.

* * *

Opera lui James Joyce reprezintă cea mai remarcabilă experiență poetică a vremii.

* * *

Nu putem bănuî, după lectura *Oamenilor din Sublim* și chiar a *Portretului*, tehnica inedită, laborioasă, deconcertantă, realizată pe planuri variate, din *Ulysse*.

În primul volum, un scris rectilin, viguros, pregnant, plin de culoare, dar nedepășind canoanele scrisului obișnuit. Stil sobru de un romancier naturalist. Abia dacă în *Portret*, întrezărim o evadare, o încercare de a da o nouă suplețe expresiei și a sugera astfel ritmul subteran al vieții interioare.

Oameni din Dublin ¹⁾, viziune rece și analistă a străzii, a oamenilor, a lucrurilor. O viață în permanentă mișcare, redată cu relief și justete. Ochi scrutător și lucid. În jur dinamism și încordare. Competiții, apetituri, conflicte, fapte diverse. Pe ecranul cenușiu al viziunii apar siluete fin trasate, mișcătoare și vii. Oameni din Dublin.

Portretul artistului ²⁾ năzuește la o construcție interioară. Peisajul se interiorizează. Decorul e acut redat, dar deslușim, în același timp, ecourile interne ale evenimentelor, proiecția umbrelor exterioare în caverna sufletului.

Proces evident de reconstrucție autobiografică. Din timp în timp, depășind detaliul concret, se deschid perspective fugitive de adâncuri și de semnificații.

Carte de tranziție, unitară ca ținută și ritm.

Dar încercarea de monolog interior ne face să presimțim elaborarea unui alt sistem de expresie.

* * *

Anul 1914 va fi reprezentat pentru evoluția sufletească a lui Joyce o piatră de hotar. *Oameni din Dublin* apare. *Portretul*

¹⁾ Plon. Ed.

²⁾ Dedalus. Ed. dela Sirène Trad. Lavitzky.

e terminat. (Culegerea de poeme « Muzică de Cameră » ne e necunoscută.)

Poetul își lărgeste și intensifică viziunea, își amplifică resursele de expresie; dela cadrul fragmentar, trece la fresca largă și amănunțită; dela desenul liniar la construcția sufletească; dela întrezărirea fugitivă a aspectelor, la distilarea savantă a esențelor.

Ulysse e, independent de corespondențe și simboluri, epopeea omului modern, trepidant, hărțuit, contradictoriu. Cadrul exterior există, rigid și real, dar, în aceeași vreme, viața eroilor se desfășură frământată, amplă și biciuită. Planurile se întretae, apoi se îmbină. Expunerea trece brusc dela descrierea exterioară la monologul interior, dela aspectul străzii la asociația de gânduri a eroului, dela gândul acestuia la viziunea halucinatorie și grotescă pe care o îmbracă strada și orașul. Un permanent vârtej de asociații și imagini, de transpoziții și de salturi pe planuri opuse, dau pe alocuri cârții un aspect haotic, incoherent, asemănător delirului de confuzie mentală.

Ne înșelăm noi? dar am avut tot timpul lecturii impresia unei elaborări lucide, la rece, a tuturor procedeelelor întrebunțate. Totul concură la obținerea unui efect conștient urmărit, minuțios desfășurat într'o împletire încălțită de elemente disparate. Nimic nu e lăsat la voia întâmplării: totul are o semnificație. Acumularea bogată de detalii și amintiri, de senzații confuze sau de stări sufletești pure, fără tonalitate, redă ritmul capricios al trăirii interioare. Din această despicare și amănunțire expusă în succesie, pe sute de pagini, se ridică murmurul simfonic al existenței lăuntrice.

Datele sufletești își corespund la zeci de pagini interval, își întregesc nuanțele, își amplifică rezonanța. Fiecare rând e un acord, fiecare capitol o stare muzicală.

La o analiză amănunțită, totul se rezolvă în componente, în ruaje de complexitate crescândă, în îmbinări ingenioase de tehnici.

Involburarea flotantă se dezarticulează în mecanisme simple și explicite.

Rezultatul e surprinderea în procesul cel mai intim al actului de trăire al eroilor.

Simultan, avem descrierea ambianței — cafenea, redacție, colț de stradă, cameră de sanatoriu, cârciumă, cimitir sau cameră de

bordel — siluetele protagoniştilor, conversația lor și ecourile frânturilor de discuții în suflute, succesii de idei și imagini stârnite de asociații.

Joyce este poetul vieții interioare. Scrisul lui revelează primul grad al elaborării intelectuale, izvorită din tumultul organic, deabia diferențiată, invertebrată, prolixă, informă. Amestec de amintiri și senzații organice, de dorinți vagi și de obsesii, desfășurare deslănată, condusă de jocul pur al asociațiilor, de apropieri neașteptate, de corespondențe îndepărtate.

Limbaj fragmentar, întrerupt, sacadat și nervos. Construcție capricioasă și instabilă: nu există o logică rigidă, supra adăogată și lineară, ci o logică rudimentară bazată pe asociație. Totul e spontaneitate și mișcare liberă, nestingherită. Dar e o mișcare deordonată, amintind jocul unui animal tânăr lăsat în libertate.

Descătușat de norme și denudat, sufletul palpită: crâmpete de gând suspendate, incomplete, gângăviri, pauze. Frământare în adâncuri, obscură, zigzagată, incoerentă, dibuită. E însuși procesul de gândire surprins în momentul înjgheberii, înainte de a fi turnat în forme fixe și străine de substanța lui.

Expresia clară e străină lui Joyce, în Ulyse. Ea e rezultatul unui proces de eliminare și epurare a datelor sufletești primare, de arhitectonizare și eșalonare a ideilor, de îmbinare a lor în sisteme logice. Această formă, ultimă sublimare a gândirii, nu e poezie. Joyce o neglijează voit. El se oprește la limita zonei comunicabile. Fondul exprimabil al gândului e expus incidental în măsura în care asigură contactul cu viața socială, cu alte conștiințe.

Joyce e poetul vieții interioare.

* * *

Așa dar, clocot interior, vorbire cu sine însuși, ezitări, revolte brusce, fragmente de amintiri, îndoieli fugace. Vulgaritate de ton, vulgaritate de limbaj. Orice decență de expresie, orice convenție literară dispar. Toate acestea se întrebunțează când ești în lume, când vrei să apari în anume poziții, când menajezi persoane și respecti reguli. Dar față de tine însuși? Când ești gol și singur? Mai ai timp să cizelezi vorbirea, să observi reguli și îndiguiri?

Joyce ajunge până aci. Se crede deci dispensat de a se supune artificiilor scrisului, care trebuiesc respectate atâta vreme cât descrierea realităților se menține la suprafață sau se reduce la raporturi superficiale între oameni.

Oamenii lui Joyce, văzuți pe dinăuntru, sunt autentici și vii.

Caracterul lor? Vreți definiții și formule? Dacă în timpul lecturii cititorul s'ar gândi la aceste procedee superficiale și desuete, ar izbucni în râs. Joyce nu statornicește puncte de reper între acești oameni și mediu, nu face aprecieri convenționale după tabla de valori a conveniențelor curente. Prin jocul variat al procedeelelor sale el ne face să întrezărim însă șuvoiul turbure al vieții lor interioare, zonă profundă, aproape inaccesibilă.

* * *

După ce a dezvăluit aceste adâncuri, Joyce se aventurează mai departe. Fondul acesta de viață nu e unitar, identic cu sine însuși, ci variabil, proteic, inepuizabil. Imprejurările oferite de trepidanța vieții moderne dau alte valori și nuanțe mecanismului sufletesc.

Oboseala destramă. Sgomotul străzii mărește tensiunea nervoasă.

Insomnia prilejuește diformarea conturilor, alcoolul suscită halucinația, excitația sexuală biciuește și exaltă. Imaginea limpede a lucrurilor se cețuește, conturile se degradează, estompeate.

În crepusculul turbure al ochiului obosit, se agită dezordonat siluete cenușii.

E momentul în care nervii excedați pierd controlul mișcărilor și siguranța orientării. Gândul clar și logic se fragmentează dezarticulat și se rezolvă în imagine. Stare de amurg, incertă, preonirică.

Halucinația invadează viziunea. Lumea își schimbă tonalitatea și decorul.

* * *

Pentru a reda acest univers interior profund, autentic și în veșnică frământare, scrisul obișnuit e impropriu. Există un decalaj evident între expresia structurată și logică a expunerii literare și cadența surdă a scurgerii sufletești. Fraza scrisă comportând subiect și predicat, sintaxă și ritm, dezvăluie o armonie proprie, valabilă pentru ea însăși, pentru arta scrisului, dar nu în raport

necesar cu procesul intim pe care vrea să-l exprime. În ultimă analiză, scrisul e o convenție în care intră, în largă măsură, rețetă, obișnuință, trucaj.

Există o artă a scrisului. Aceea de a reface textul, de a combina perioadele, de a le modifica armonia și cadența, de a alterna ritmul și de a varia mișcarea. Totul e în funcție de efect pur formal, independent de conținut.

Simboliștii au reprezentat o reacție împotriva acestei tendințe de perfecție formală, năzuind către o expresie fluidă, polivalentă, adecvată ritmului sufletesc.

Joyce e și el un înnoitor de expresie, prin reacția împotriva artificialității tehnicii curente a scrisului.

* * *

Aceasta nu l-a împiedicat însă de a crea o tehnică tot atât de artificială.

* * *

Monologul interior aduce o primă inovație tehnică. Expresia e directă, imediată, dând impresia de a surprinde viața în momentul desfășurării. Memoriul, jurnalul sau expunerea la a treia persoană oferă expunerea unui fapt consumat, descris retrospectiv sau actualizat. Monologul interior se desfășură concomitent cu procesul de conștiință.

Sub această formă el a fost utilizat pentru prima dată, în formă rudimentară și mitijată, de Fedor Mihailovici Dostoievski.

În introducerea nuvelei *Krotkaia* (1876), autorul dă o explicație oarecum programatică procedurii ¹⁾.

Problema priorității metodei a fost dezbătută de Dujardin, care eliminând pe Dostoievski și Browning se consideră, de acord cu Lalou și Larbaud, întemeietorul genului. (*Les lauriers sont coupés*, 1887).

Joyce recunoaște proprietatea acestui fel de expresie și îl utilizează larg. Publicarea lui *Ulysse* a prilejuit o rapidă răspândire a tehnicii (Valéry Larbaud, Em. Berl, Dominique Braga,

¹⁾ « Journal d'un écrivain ». Trad. Chuzzeville, ed. Bossard. Vol. II, pag. 366.

Schlumberger, etc. Trebuie să menționăm însă că Schnitzler precedează pe Joyce).

* * *

În forma cea mai simplă, monologul interior ia la Joyce structura unei asociații de idei, fără soluții de continuitate. E o expunere rectilinie, ca în acest exemplu de analiză psihanalitică:

« Mes yeux se portent sur cette aquarelle de votre cabinet, Docteur. Que représente-t-elle ? Une mosquée ? Oui, une mosquée, cela me fait songer au Kremlin... Pourquoi ? Mon père fait aussi de l'aquarelle et il a peint des choses de ce genre durant ses voyages... »

Le Kremlin, Moscou, les Soviets, Sebastopol, les troubles révolutionnaires sur les bateaux, mon père y était, étant alors sur un transport... etc., etc....» (Régis et Hesnard).

La Joyce aceeași desfășurare. Ritmul e însă mai sacadat.

Bloom revine dela o înmormântare ¹⁾:

« Un cadavre c'est de la viande avariée. Bon, et qu'est-ce que c'est que le fromage ? Du cadavre de lait. J'ai lu dans ces *Voyages en Chine* que pour les Chinois un blanc ça sent le cadavre. Le crémation est préférable. Les prêtres sont enragés contre. Ils travaillent pour l'autre raison sociale. Brûleurs en gros et fours hollandais. En temps de peste. Fosses de chaux-vive pour les consumer. Chambre d'asphixie pour les animaux. Poussière en poussière.

Ou bien jeter à la mer. Où est-ce, la tour du silence des Parsis ? Mangés par les oiseaux. Terre, feu, eau. On dit que la noyade est plus agréable. On revoit toute sa vie dans un éclair. Mais pour être ramené à la vie autre histoire »... etc., etc.,... (Ulysse, pag. 127).

E starea de reculegere calmă și gravă a omului susținut de cadrul social în care se află integrat. Atitudinea e rigidă, gândul e încă încorsetat în normele logicii. Monologul nu e incoerent și dezorganizat, ci organic și încheșat. Pentru situare și comparație cităm monologul unui bolnav de confuzie mentală:

¹⁾ Traducerea franceză a lui Morel și Gilbert a fost revăzută de Valéry Larbaud cu colaborarea autorului. Participarea lui Joyce a fost hotărâtoare. Textul poate fi considerat ca original. Vom face deci citatele în limba franceză, după ediția 1930. (La maison des amis des livres).

« Zéro... estropié... Salut bon... Ah, je suis rasé. Oui, oui c'est ça.

Nous avons l'honneur. Veut-tu le savoir, il est bon le parapluie... Là, ou demain matin après l'aiguille pas de piqûre, attends... cassez le bout... battu, content, ficelle, épatant la mère Durand c'quelle l'avait grand... Turlututu chapeau pointu, coton écru... Henri quatre... » (Chaslin, citat de Sèglas).

Opoziția e evidentă.

Monologul lui Bloom e prima adâncire a ritmului său lăuntric.

* * *

Dela această înseilare rectilinie, Joyce trece succesiv la asociație neprevăzută și grotescă, la onomatopoeie, calambur, creație sau diformare verbală, după climatul sufletesc schimbător al eroilor și după cadrul larg al simbolicii sale.

« Leux Bloom, hui leux blomm lisait ces dernières paroles. En sourdine.

Quand mon pays prendra sa place parmi.

Prrrr.

Doit être le bour.

Fff. Oo. Rrpr.

Les nations de la terre. Personne derrière. Elle est passée. *Alors mais alors seulement.* Un tram. Kran. Kran. Kran. Bonne occas. Attention. Krandlkran Kran. Je suis sûr que c'est le bourgogne. Oui. Un. deux. *Que mon épitaphe soit, Kraaaaaaaa. Ecrire.*

J'ai.

Prrrpfrrppfff.

Fini » (pag. 330—331).

Haotic și pueril la prima vedere, pasajul acesta e într'adevăr prestigios prin condensare, semnificație și bogăție.

Bloom citește (textul subliniat). În același timp sgomotul străzii, mișcarea din jur, reflecții fugitive. Totul se întretaie, coexistă, se îmbină și redă cu maximum de veridic și concentrare un moment unic și complet din existența lui Bloom.

* * *

Fiecare capitol sau pasaj are o corespondență cu anume momente ale epopeei homerice. Fiecare capitol reprezintă un

moment diferit al zilei, o anume armonie cromatică, un anume regim sufletesc.

* * *

Sală de redacție. Ritm rapid. Dialog nervos.

Salade russe

— Justement nous cherchions le moyen, dit Stephen.

— Réunion de tous les talents, dit Miles Crawford. Le barreau, l'enseignement.

— Le turf, avança Lenehau.

— La littérature, la presse.

— Et si Bloom était là, dit le professeur l'art aimable de la publicité.

— Et Madame Bloom, ajoute M. O'Madden Burke, muse du chant.

L'idole de Dublin. Lenehau toussa très fort.

— Hemhem ! fit-il encore à mi-voix.

J'ai une gorge dans le chat. J'ai pris froid dans le parc.

La grille était restée ouverte (pag. 151—2).

Titluri mari întrerup textul. Fragment de gazetă, sugerând febra vieții de metropolă.

* * *

Stilul devine apoi relaxat, încărcat de digresii, cu progresiune lentă, dificilă. Solicitat de impresii multiple, spiritul rătăcește în monolog confuz. Irupție de expresii vulgare, stil de argot, ecou al străzii (un sacré con de ramoneur, un nom de Dieu de ramoneur, que dit Joe . . . , etc. . . . , pag. 332 ș. u.).

Apoi recâștigă ținută și gravitate. O gravitate bizară, amestec de humour, solemnitate și tristețe.

E presentimentul eternului ce brăzdează în răstimpuri cotidianul ?

« C'est pourquoi, qui que tu sois, ô homme, considère ta fin qui est la mort, laquelle a prise sur tout homme né de femme, car de même qu'il sort nu du ventre de sa mère ainsi s'en retournera-t-il nu à son heure dernière, afin de partir comme il est venu » (pag. 439).

Stilul devine arhaizant, necesitând pentru lectorul comun un glosar rabelaisian:

« Et sire Léopold qui était le plus digne compaing qui jamais se assit à la table des escoliers et le plus doux homme et benoît qui onques mit main ménagère sous géline et du monde le plus féal chevalier qui onques servit gente dame, lui fit courtoisement raison de sa coupe », etc. (pag. 442).

* * *

Ne aflăm într'o maternitate. Reculegerea degenerază repede în conversație obscenă. Limbajul redevine actual, apoi, odată cu intrarea în sală a unui nou vizitator (Mulligan), tehnic și pedant (monstres multigéminaux, bispermatiques, etc., p. 467, agnathies, aprosopie, pag. 466, etc., etc.).

O tristețe invadează pe Bloom. Muzică, incantație:

« Les voix se marient et se fondent en un silence nébuleux: un silence, qui est l'infini de l'espace; et vite, en silence, l'âme aspirée-plane au dessus de régions de cycles des cycles de générations qui furent. Une région où le gris crépuscule descend toujours sans jamais tomber sur de vastes pâturages vert amande, versant sa cendre, éparpillant sa perpétuelle rosée d'établis. Elle suit sa mère à pas empruntés, une jumet qui guide sa pouliche. Fantômes crépusculaires cependant pétris d'une grâce prophétique, svelte, croupe en amphore, col souple et tendineux, douce tête craintive. Ils s'évanouissent, tristes fantômes: plus rien » (pag. 470).

* * *

Schimbarea permanentă de tehnică, de vocabular, de ritm, de ton: monolog obscur și grav și stil convențional de roman foileton; termeni de argot și stil arhaizant; humor lucid și pasaj sirupos, leșinat, onomatopoe și reculegere, artificiu și vulgaritate. Fiecărei unduiri interioare îi corespunde o nouă expresie.

* * *

Când oboseala învinge, continuitatea monologului se disociază.

Joyce recurge la monologul teatral, întrerupt frecvent de imagini și evocări. Protagonistiții nu sunt decât pretexte pentru suscitarea halucinațiilor ce izvorăsc neconținut, închegând o nouă lume.

Ca în perioada dinaintea somnului, viziunile se ivesc turburi și schimbătoare. Spiritul pierde concentrarea și tensiunea: ideia se rezolvă în imagine. O simplă comparație, un cuvânt evocă un întreg tablou:

Bloom

(Le délaissé). Je n'ai jamais aimé une tendre gazelle sans la vouer au trépas... *Des gazelles bondissent et pâturent sur les montagnes. Des lacs proches. Au bord des lacs, les ombres noires à la file des plantations des cèdres. Un arôme s'exhale, une véhémence chevelure de résine. L'orient se consume, le ciel de saphire est barré par le vol de bronze des aigles. Sous lui s'étend la femmecité, nudité, blancheur, luxe, fraîcheur, calme et volupté. Une fontaine murmure parmi les roses de Damas. Des roses géantes murmurent de vignes pourpres. Un vin de honte, de luxure et de sang filtre avec un murmure étrange* (pag. 537).

Clopotele de miezul nopții evocă lui Bloom pe demnitarii municipalității. Bloom își apare sie-și, deghizat în primar, purtând roba municipală, și începe un discurs către electori.

Tabloul se încheagă, se complică, se întregește: electori, purtători de torțe, consilieri, Lordul Primar, Bloom. Totul se lărgește într'o halucinație complicată și susținută (pag. 540 ș. u.), viziunile se succed bogate, neprevăzute. Logica se relaxează, se încălcește. Crâmpeele de halucinații își pierd coerența. Prin neverosimil și illogică, substituții, deplasări de planuri și arbitrar, aceste viziuni îmbracă forma visului și a delirului.

Pe alocuri, Joyce le redă cu pregnanță și humor, ce contrastează ciudat cu fondul « en grisaille » al tabloului:

M-me Thornton

(*En blouse d'infirmière*). Serrez-moi fort ma chérie. Ça sera bientôt fini. Fort, ma chérie. (*Bloom la serre bien fort et met au monde huit enfants mâles de race jaune et de race blanche. On les voit le long d'un escalier au tapis rouge et décoré de plantes rares. Tous sont beaux, visages métalliques, articles soignés, bien bâtis, décentement habillés, bien élevés, parlent couramment cinq langues modernes et cultivent des arts et sciences variés*), etc., etc., pag. 555.

Aerul rece al nopții are efect salutar. Inerția organică, automatismul, plumbul oboselii lasă loc lucidității. Dedalus și Bloom părăsesc Beresford Place și urmează, pare-se, un itinerar întorchiat. Joyce descrie drumul în urma unei întrebări puse. Capitolul se urmează în același ritm de întrebare și răspuns, ca un catehism. E o descindere în timp, o actualizare a straturilor sufletești din adolescență, când unul din eroi era elev la iezuiți. Intuiție psihologică pătrunzătoare și sigură: arpentarea sufletului pe dimensia timpului.

Volumul se încheie cu lungul monolog interior al soției lui Bloom. Linie sinuoasă, incoerentă, crâmpesă vagi, amintiri, stări cinestezice, dorinți confuze, langoare animalică somnolentă și voluptuoasă. Sfârșitul: abandonarea femeii, consimțindă și caldă... « quand j'étais jeune fille et une Fleur de la montagne oui quand j'ai mis la rose dans mes cheveux comme les filles Andalouses ou en mettrai-je une rouge oui et comme il m'a embrassé sous le mur mauresque je me suis dit après tout aussi bien lui qu'un autre et alors je lui ai demandé avec les yeux de demander encore oui et alors il m'a demandé si je voulais oui dire oui ma fleur de la montagne et d'abord je lui ai mis mes bras autour de lui oui et je l'ai attiré sur moi pour qu'il sente mes seins tout parfumés oui et son coeur battait comme fou et oui j'ai dit oui je veux bien oui » (pag. 870).

* * *

Prin această varietate de mijloace și prin reacția viguroasă împotriva tuturor convențiilor literare curente, Joyce este creatorul unui nou alfabet poetic.

* * *

Dacă în *Ulysse*, Joyce țintește crearea unei expresii mlădioase prin dislocarea sintaxei și emanciparea de sub rigiditatea formei, în noua lucrare în pregătire « *Work in progress* » autorul pare a încerca o revoluție tehnică mai profundă, vizând însuși materialul prim al expresiei: cuvântul. Încă în *Ulysse* am remarcat încercări în acest sens: onomatopeea, creația verbală prin fuziune de cuvinte, ritmul imitativ, aliterția.

« *Work in progress* », « *O operă în mers* » (din care nu cunoaștem decât traducerea în colaborare din numărul din Mai 1931

din N.R.F. și clișeu unei corecturi din revista « Bifur », Mai 1929. Editions du carrefour) pare a aduce această limbă personală, nouă, adecuată cerințelor poetului. Vehiculul expresiei e supus unei noi elaborări, cuvântul își pierde rezonanța cotidiană, accepția chiar, se întregește prin fuziuni noi, prin valorile nebănuite atribuite de context, printr'o întreagă alchimie de refontă și creație « J'ai pu le (Joyce) voir sous mes yeux créer des mots neufs et à peine étaient-ils nés, qu'ils perdaient leur apparence de nouveauté. Ils faisaient immédiatement partie du vocabulaire » (Philippe Soupault). « Work in progress » iluminează procesul de naștere al limbajului, după cum Ulysse sondează adâncurile virtuale și regiunile informabile ale sufletului. Spontaneitatea procesului natural e însă înlocuită cu creația conștientă, voită. Joyce reușește să redea aceeași instabilitate și efervescență, aceeași pipăire nesigură a posibilităților. El recunoaște că, în prezent, limbajul a intrat într'o fază de relativă fixitate, fiind îndiguit în anumite limite de evoluție.

Joyce sparge cadrele de cristalizare ale cuvântului și încearcă să-i libereze tot sucul primitiv, toate resursele de frăgezime și culoare, de sugestie și incantație. El reîntronează epoca de primitivism spontan, de țâșnire proaspătă și nesecată a vorbirii articulate, înainte de a se fi statornicit în forma actuală.

* * *

Invenția verbală a lui Joyce, cu tot neprevăzutul și bogăția ei, se reduce în esență, credem, la creația de expresii noi, prin fuziunea a două sau mai multe cuvinte dispartate. (Joyce creează și cuvinte noi « de toutes pièces », vezi exemplul dat de Gillet în « Revue des deux mondes » 15 Août 1931. Procedul ni se pare însă mai puțin frecvent.) Rezultatul, deși aparent paradoxal, are o vână de autenticitate și de țâșnire spontană din creuzetul creației populare.

Sensul cuvintelor își lărgeste forța prin anexarea de asociații îndepărtate. Astfel cuvântul « déperissaient » devine « dépyrrhis-saient », înglobând prin numele lui Pyrrhus o întreagă cohortă de imagini și amintiri, ce particularizează și nuanțează sensul cuvântului.

Cu această metodă, Joyce a scris cel mai turburător poem în proză al timpului. E vorba de Anna Livie Plurabelle.

Două femei pe malul râului Liffey pâlăvrăgesc spălând rufe. In vorbirea lor cuvintele se diformează. (Unde sfârșește deformarea vorbirii omului incult și unde începe decantarea de esențe a poetului?) Asociațiile variate cu apa, marea și numele apelor curgătoare de pe întreg globul dau poemului un caracter de universalitate. Râul Liffey se încarcă simbolic cu toate fluviile lumii și își umflă alvia. In ciocnirea surdă a frazelor, în evocarea tuturor râurilor, clipește însăși scurgerea neîncetată a apelor. Cuvintele izvorăsc neprevăzute și noi. Astfel « gangerène » reprezintă fuziunea a două cuvinte: Gange și gangrène; « saônege » e creat din Saône și savonage (creație îndreptățită de accentul popular care pronunță: sa'ônege).

Expresia « maréage mixte ou amour en thémise » trădează succesiv două sugestii relative la apă: marée și Tamise (thémise = Tamise și chemise).

Și apele curg în sonoritatea numelor evocatoare: « meusique » (Meuse și musique), « nil part » (în loc de nulle part), « escaule » (école, escale, Escaut), « grevant » (crevant și grève), « eaurage » (eau și orage), « pommes d'Oder » (pommes de terre), « neckarkaison » (Necker și cargaison), « rideaucul » (ride, eau, c...), etc., etc., calambur: « La calunnia e un vernicelli », etc.

Totul e încărcat de sugestii și asociații:

« Anne Livie que Gieu me juge ! Et ne s'est-elle pas insorguée et mise à descendre à golo, puis à se tenir sur sa portenza tirant sur sa vieille boufarde et toutes les servantes à tête de linottes, toutes les garcieuses fermierrettes qui cheminaient sur les radesroutes de l'île, Savoy, etc., etc. ».

Să descifrăm: « insorguée » (Sorgue, râu provençal și insurgée) « à golo » (à gogo și l'eau), « garcieuse » (garce și gracieuse), « portenza » (porte și partenza). Dar de unde Gieu, diformarea lui Dieu? Și ce explicare are diformarea cuvântului bouffarde?

Cititorul e edificat: textul Joyce se descifrează pe alocuri ca un rebus sau ca un joc de cuvinte încrucișate. Expresia prea alambicată și personală devine obscuritate și confuzie.

* * *

Dar ce forță, ce îndrăzneală și ce noutate ! Negurile învăluiesc apele și cele două femei, într'o absorbție panteistă, își pierd

conturul și devin, respectiv, piatră și trunchi de arbore. Și ritmul se continuă, în murmur de tăcere, în corespondențe mute dintre lucruri: « . . .Nuit. Nuit. Ma taute tête tombe. Je me sens lourde comme ma pierre-stone. Conte moi de John ou Shaun (doi copii).

Qui furent Shem et Shaun en vie les fils ou filles de. La dessus nuit. Dis-mor, dis-mor, dis-mor, orme. Nuit, nuit ! Contemmoi-conte soit tronc ou pierre. Tout rivièrantes ondes, couret cou-rantes de. Nuit ».

Dar intriga texturii complicate și savante a corespondențelor sugerate de text se degajă a temă firavă și pură, în primitivitatea ei. E legenda râului, poetizată în irizări candido de mitul popular, evocarea unui trecut fabulos.

* * *

Grandios, dar ermetic. Cu tot geniul lui verbal, Joyce nu dă totdeauna impresia prospecțiunii de sursă, și plămădirea lui conștientă se resimte de artificiu. Textul își pierde valoarea circulantă, devenind notație abstrusă, greu descifrabilă.

* * *

Elaborarea textului a necesitat o muncă titanică. (Pentru redactarea a 25 de pagini Joyce a lucrat 1600 ore, în total).

* * *

Reacția criticii franceze n'a întârziat (Artel-Polbert, Henri Ghéon, etc.). Un asemenea text nu putea fi publicat fără rezistență, în patria lui Descartes și a lui Racine.

Discuția rămâne însă deschisă. Nici apariția volumului, nici traducerea lui nu vor aduce o soluție definitivă. Intinderea uni-ver-Joyce-au, noutatea de expresie, îndrăzneala și autenticitatea creației sale nu pot fi apreciate fără o îndestulătoare perspectivă în timp.

* * *

Opera lui James Joyce reprezintă cea mai remarcabilă experiență poetică a vremii.

ION BIBERI

CORESPONDENȚA

DINTRE I. L. CARAGIALE ȘI

PAUL ZARIFOPOL (1905—1912)

III

La începutul prieteniei lor, Zarifopol obișnuia să redacteze minuta confesiunilor lui Caragiale, ce i se păreau vrednice de a fi consemnate. Fie că n'a păstrat rânduiala, fie că notele, ținute la zi, s'au risipit, — probabil că prima ipoteză e cea dreaptă, — fapt e că nu au rămas decât prea puține însemnări de acest fel.

Le reproducem pe toate, integral.

1. «*Leipzig* 7 mai 1905.

Caragiale a venit aici dela Berlin pentru câteva ceasuri. — Ieste în vervă mare și foarte preocupat de piesa pe care o pregătește. Se apropie furia scrisului. Nu mai poate dormi. Imi spune că zilele aceste i-a reușit o scenă de mare însemnătate, — un *truc* de teatru strașnic, — care va fi chiar la începutul piesei. — Piesa are două acțiuni ».

2. «*10—20 mai* (stil nou) — (1905, anul e scris ulterior, N. R).

Caragiale a lucrat (notițe) la noua lui comedie. — Chiriac a ruinat pe nenea Dumitrache și a ajuns senator conservator. In schimb iel ie acum, le cocu de la pièce. Cațavencu deputat, — aspiră la minister. Farfuridi senator. Venturianu avocat și foarte bogat. Revoluție. Răsturnare de minister. Intrigi grozave de redacție. Ironie multă la adresa antisemiților ».

3. (Fără dată; formatul și culoarea hârtiei, cerneala și scrisul, identice cu cele din notele precedente, permit datarea învecinată: mai 1905).

« Caragiale povestește că Alexandri nu-l putea mistui, nici pe țel nici pe Eminescu. La Junimea, Caragiale a zis odată tare, în prezența lui Alexandri, la cetirea unor versuri din Eminescu: zeci de mii de galbeni să fi dat, nu ai fi găsit în literatura românească înainte de Eminescu versuri așa de frumoase. (Căci un altul zisese mai înainte: sute de galbeni s'ar fi plătit în literatura românească mai veche asemenea versuri. Alexandri zâmbise semnificativ la vorbele aceste. Atunci Caragiale făcu cu glas tare replica de mai sus).

Dintre toți junimiștii numai Pogor, zice Caragiale, avea curajul să exclame (adeseori) când să citeau poezii de Alexandri:

Inspirație burgheză !

Goût d'épicier !

Alexandri a și atacat prin aluzie pe Caragiale în Coresp. lui cu I. Ghica: « scena română a încăput pe mâna unor *soitarii*, unor *foști sufleori* ». Caragiale îmi spune că vrea să publice între scrierile lui acest loc din Alexandri, cu observația, că a vrut să scape de uitarea la care acest memorabil pasaj ar fi fost condamnat să zacă în sînul cărților lui Alexandri.

Cînd l'a întîlnit pe Caragiale la Regina, Alexandri s'ar fi schimbat la față de năcaz și de surprindere ».

4. (Fără dată, scrisul mai recent, refacerea unei note mai vechi, aproape indescifrabile, ce s'a păstrat de asemenea).

« *Caragiale* (căt're mine): Aventura lui Rică V(enturiano) i s'a întîmplat lui Caragiale însuși. (« Mă, Rică sunt eu . . . ! ») A fost bătut grozav de mitocan, și-a pierdut ochelarii. A făcut apoi cunoștință cu mitocanul; s'a împrietenit cu el. Cumnata mitocanului și un sergent, care trăia cu ea, îi mijloceau întîlnirile cu nevasta mitocanului ».

« *Caragiale* (căt're mine): — Fiul lui Trachanache din *Scrisoarea pierdută* — trebuie să apară în noua piesă ».

« C(aragiale). nu s'a preocupat să dovedească nimic. Pe toți îi iubește ».

« De *Momente* n'a spus nimeni un cuvînt, deși e o carte europeană ».

Câteva lămuriri sunt de sigur necesare.

Piesa dela Notele 1 și 2 este « Titircă, Sotirescu & Cie », care a rămas până la moartea lui Caragiale în stare de proiect. Nu știu să fi redactat o singură scenă în întregime. Caragiale a lucrat la scenariu, la unele replici, etc., dar n'a trecut dela preliminariile concepției la realizarea ei dramatică. Referințe despre aceeași piesă se găsesc în partea precedentă a cercetării noastre. Ele datează din Octombrie 1906, Februarie și Septembrie 1907. Dacă notele sunt datate fără eroare 1905, atunci febra lui Caragiale din vizitele la Lipsca se poate pune în legătură cu intențiile de lucru din c. p. dela 15 Mai și 22 și 27 Iunie 1905, spicuite. De fapt, Caragiale n'a renunțat niciodată la acest proiect, în linia « Noptii furtunoase » și a « Scrisorii pierdute ». A povestit (printre alții) lui Em. Gârleanu, scenariul și i-a dictat personajele.

Nu e de mirare că Alecsandri a fost însuflețit de sentimente puțin generoase față de mai tinerii Eminescu și Caragiale, în care a presimțit două spirite superioare. Un contemporan și bun prieten al meșterului prozator, d. I. Suchianu, confirmă starea de spirit destul de meschină a olimpienului (*Universul*, 3.X.1932: « Alecsandri și generația nouă »).

Ieșirea lui Caragiale contra lui Alecsandri e profund semnificativă, ca o manifestație de solidarizare în sânul generației tinere.

Printre hârtiile lui Zarifopol am întâlnit o copie din jurnalul lui Titu Maiorescu (inedit) relativ la Caragiale, trimisă celui dintâi de fiica lui Maiorescu (domiciliată în Lituania; — plicul cu stampila: Onuskis Rokiskio, 24.VIII.32). Incidentul poate fi fixat, după aceste note, la data de Sâmbătă 17/29 Martie 1884. Maiorescu a însemnat în acea zi:

« Junimea, cu mare discuție literară, *Caragiale agresiv și nepoliticos* cu Alexandri ».

Aprecierile lui Maiorescu reflectă o sensibilitate perfectă de gazdă, prevenitoare față de un oaspe așa de distins, firește, care nu se cuvenea cât de puțin indispus.

Noi judecăm altfel atitudinea lui Caragiale. În ea salutăm reacțiunea curajoasă contra oropsirii unui poet de valoarea lui Eminescu; — era la mai puțin de un an dela întunecarea minții acestuia.

Despre impresia pe care i-a făcut-o prăbușirea prietenului său nu avem alt document mai vorbitor, decât jurnalul lui Maiorescu, încă odată:

«Dum. 26 Iunie st. v. 1883. Inebunește Eminescu, vine la D-nul Maiorescu. A binecuvântat cu ochii ațintiți în zid pe D-na M. și pe D-ra Livia, iar pe D. M. l'a strâns în brațe, tremurând în toată firea... Veni apoi Caragiale la dejun la noi, aflând toate despre Eminescu, început să plângă».

E o confirmare mai mult a adevăratelor sentimente ce îl legau pe Caragiale de Eminescu.

Cât despre celelalte note, semnificația lor e în afară de orice discuție. Se va regreta, dimpreună cu noi, raritatea acestor însemnări, atât de revelatoare asupra genezei și modalității operei carageliene.

Dacă s'ar fi ținut într'adevăr la zi și s'ar fi păstrat, notele lui Zarifopol ar fi dat un «pendant» de cea mai mare însemnătate corespondenței lui Caragiale. Am fi încadrat acel «intermezzo» epistolar de care vorbeam la început, între minutele unor într'adevăr simfonice întrevederi.

A venit însă rândul de a cerceta misivele lui Zarifopol către Caragiale.

Așa, puține, câte ne-au parvenit, ele ne redau un Zarifopol spontan, mobil, impresionabil, guraliv, prins în hora deprinderilor lui Caragiale, mlădiindu-se gusturilor și preferințelor ilustrului său amic. Inițiativa îi aparține, de bună seamă, în domeniul muzicii, unde aduce un alt rafinament și o altă cultură. La finele lunii Mai 1905, înapoindu-se singur din Franța, se întâlnește cu Caragiale pe liziera Rinului, pentru o raită comună, al cărei punct ceresc este pelerinajul la Bonn. Beethovenieni fervenți, ei se reculeg pios în casa, transformată în muzeu, care a dat lumii pe genialul compozitor.

Peste un an, Zarifopol își reamintește cu emoție de eveniment: «Zilele aceste s'a împlinit un an dela pelerinajul nostru la Vitilemul de pe malul Rinului.

Să aducem încă odată fierbinți mulțumiri cerului pentru minunea care ni s'a născut acolo și să-l rugăm ca, și în viitor, să ne acorde favoarea de a vedea acel locaș sfânt» (c. p. datată «Leipzig, 15 Mai 1906»).

(Caragiale se gândește să repete cucernica plimbare:

« In primul loc al programului nostru stă un pelerinaj la Bethleemul de pe Rin. D'abia aștept să mă 'nchin ! » Scris. 1.7.06).

Dacă interesează geneza unui puțin pretențios « Cântec studențesc » al lui Caragiale, publicat în foiletonul « Tribunei » dela Arad, să se știe că Zarifopol i-a comunicat cu puține zile înainte o mică poezie foarte sugestivă :

Graues Wetter, Feuchtigkeit,
Schwarzsinn und Trübseligkeit —
Sagt, wie rett 'ich mich? —
— Rheinlands rotes Rebenblut
Teurer Freund, macht Alles gut:
Schaue nicht nach Barometer,
Lasse sein das trübe Wetter,
Wärm' dich innerlich!
Anacreon Lipsiensis
Auerbachs Keller

(c. p. datată * 1.XII.06. *)

Poezia lui Caragiale e o replică a precedentei.

Am menționat, în prima parte, descoperirea unei simfonii atribuite lui Beethoven și comunicate lui Zarifopol, precum și informarea sa despre paternitatea unei bucăți muzicale, în care Caragiale recunoaște maniera lui Haendel. Am mai arătat frecvența întâlnirilor melomane dela Gewandhaus din Lipsca și rolul activ al lui Zarifopol în sporirea pasiunii muzicale a prietenului său.

(Caragiale se caracterizase de altfel, într'un autoportret din « Moftul Român », Nr. 8, dela 21 Febr. 1893, astfel :

« Particularități : « Meloman ! ureche, memorie și gust muzical bine dezvoltate »...)

Oricât era de veche înclinarea lui Caragiale către muzică, nu e mai puțin adevărat că Zarifopol i-a călăuzit bine gustul și cultura sa de autodidact muzical.

Unde, dimpotrivă, inițiativa nu va mai fi a lui Zarifopol, e în direcția spicuirilor din câmpul difuz al prostiei, de orice natură. Caragiale era, cum s'a văzut, un pescuitor de mărgăritare, care își făcea delectația zilnică din denunțarea prostiei universale. Cum cea « daco-română » îi era mai la îndemână, corespondența sa e dela un capăt la altul presărată cu asemenea fine vânături.

Zarifopol află o mare plăcere în această malițioasă îndeletnicire a intelectului; este pe măsura minții sale, deosebit de agere, cu rezerve nebănuite de umor. Își însușește voluptatea maestrului; își face din ea un vițiu de acum înainte personal. Incepe a rivaliza cu Caragiale în zel investigator, și are ambiția să-l handicapeze. E o cursă de viteză, în care vârsta se unește cu mobilitatea și rezistența, spre a rămâne pe-un vechi alergător. Am putea cita numeroase pasaje, corespunzătoare celor caragelești, spre a ilustra pasiunea cea nouă a lui Zarifopol (pe lângă prefața la discursurile Nababului, descoperită de dânsul). Nu vom trece mai departe fără să o facem.

Pus pe ghimpi de versul lui Vlahuță, pe care i l-a servit Caragiale pe nerăsuflăte în trei rânduri, Zarifopol descoperă asemenea « bunătăți » și în scrisul franțuzesc:

« Dă-mi voie să-ți comunic două vlahutzisme gallo-romane, peste care dădui zilele aceste:

1. Quand la borne est franchise, il n'est plus de limites.

Fr. Ponsard

2. La richesse d'un pays dépend de la prospérité générale.

Prince Louis Napoléon

(c. p. 28.2.09).

Zarifopol e de pe acum un interpret al voluptății, care nu se linge pe buze, după « zahăr, miere, bomboane » (c. p. 5.3.09), fără să-și explice și să-și motiveze plăcerea.

Iată bunăoară cum se ridică dela un amănunt, în aparență banal, la semnificații subtile:

«...eu sunt particularist și inima-mi rămâne tot la *Opinia*: « Suzanne Desprès în *teribilul* rol din *Electra* ». Așa e la noi la Iași, vezi d-ta: în cel mai obscur reporter, să ascunde un literat. Cine nu e dela Iași, trece peste aceste lucruri fără a le lua în seamă, — nu simte profund aceste delicatissime detalii, cari, ca niște gingașe viorele, să ascund în vegetația neutră a textelor de gazete... Aud?!? Hoch Daco-Romania! Dreimal Hoch Municipium Iassiorum!!! » (c. p. 4.5.09).

De bună seamă, e neregionalist, ca orice inteligență autonomă. De aceea descoperă, cu delicii, « un importantissim studiu asupra originii Iașilor », al unui oarecare V. Cocuz; el ia cu acest prilej apărarea filologiei contra lui Caragiale, spre a lua apoi în primire

pe falsul și ilariantul filolog, care dă și numele originare ale străzilor ieșene ! Astfel, strada Sf. Vineri, în care s'a născut Zarifopol, s'ar fi numit, în timpul Romanilor, Hanum Veneris ! (ciornă fără dată, nesemnată, a unei scrisori de 5 pagini, databilă 1911, după ziarul « Românu » care apare în acel an și anume în vară, deoarece e vorba și de locuința estivală a lui Caragiale, la Travemünde).

Un important pedagog ieșan e spicuit de asemenea fără cruțare. Zarifopol se învesește de final: un « cu care trăiam sufletește în cele mai strînse relații de idei », — și întreabă: « Ce zici; e cantabilă întorsătura din urmă, ori ba?... mă persecută ca o melodie clasică » (c. p. 17.2.08).

Soțul Ririei, istoricul A. D. Xenopol, intervenise pe lângă Caragiale spre a recensa ultima operă a fecunde scriitoare.

Reproducem « documentul »:

Iași 6/19 oct. 1909

Iubite Caragiale,

Îți trimit volumul de poezii al Ririei, pe care dacă-l vei ceti, cred că te vei convinge că este productul unui mare talent. Ca toate talentele, Riria însă întâlnește o opoziție înverșunată mai ales între piticii care nu pot îngădui ca mărimile să le arunce umbră. Oamenii de valoare ca Gion (cel mort prea timpuriu), Rădulescu-Motru, G. Panu, deși din taberile cele mai deosebite, recunosc întâietatea minții Ririei. Te-aș ruga și pe tine să-ți spui cuvântul care va cădea ca o bombă pe capetele pigmeilor.

Amic

A. D. Xenopol ».

Zarifopol se preface a-l muștra pe Caragiale că nu se înduplecă a-și spune cuvântul, care avea să cadă « ca o bombă », după asigurările filozofului istoric.

« Drept să-ți spun, îmi pare rău că nu ai mai multă bunăvoință pentru literatura noastră moldovenească actuală — căci de ce altă are nevoie un critic daco-roman decât de bunăvoință, spune și D-ta? Câtă plăcere ne-ai face nouă, Moldovenilor, în general, și, în deosebi lui Conu Alecu, bunului meu profesor și dulcelui bărbat, care, până la o așa venerabilă vârstă, a păstrat atâta foc tineresc și entuziasm, pentru artă...! — Uite, asta ie cusurul

matale: n'ai entuziasm — de mult ți-au spus-o aceasta criticii nazionali și democraci...!» (c. p. 11.11.09).

Iată-l pe Zarifopol, turnat pe tiparul lui Caragiale, flămând de «dulciuri», giumbușar, stâlcitor de cuvinte, bârfitor fără răutate al compatrioților săi care păcătuiesc întru Sfântul Duh, cu o notă mai ascuțită de intelectualitate. Ca și marele său prieten, el se deprinde a sări într'o singură epistolă dela un subiet la altul, sprinten și firesc, după modul conversativ.

O asemenea lungă scrisoare, variată în conținut și în ton, va fi reproducă în întregime. Ea se sfârșește cu cuvenitul pasaj de «sottisier», aproape nelipsit; începe cu relatări private, de ordin economic — iar bucata de rezistență e un portret moral, denotând aptitudinile scriitoricești ale lui Zarifopol, înainte de orice publicație (primele articole ale sale în țară sunt din timpul neutralității, când s'a stabilit definitiv aci, — și anume în *Cronica* de sub direcția d-lui Tudor Arghezi).

Cîrligi, Sept. 1910.

'Ăracan' di mini, coani, de-ai și mata ci colbaraie și ci vîntaraie o fost pi-aici pân' acu, ș'amù o plouat și s'o făcut o glodaraie di mergi roata pân' în butuc!...

De patru săptămîni aproape, stimate domnule Director, devotatul D-tale prieten gustă melancolia plaiurilor moldovene. Cu toată dragostea animalicească de locurile copilăriei și ale juneții, dragoste a cărei îndărătnicie și absurditate te umple uneori de mare mirare, grozav m'aș repezi acum spre apus. Și cu atît mai tare mă arde dorul de împărăție, cu cît văd, cu spaimă, că acu mi s'a împlinit cu totul. De ce m'am temut n'am scăpat. Fiscul român a hotărît să-mi ia bir îndoit dela primăvară încolo, pentrucă a băgat de seamă că am locuința în străinătate. Am făcut, firește, apel în contra acestei așa de neplăcute hotărîri a comisiunii finanțiare, dar, pe cît îmi spune avocatul, n'am de așteptat mare bucurie în predmetul acesta. Astfel ie probabil că, dela primăvară, nu voiu mai mânca pînea neagră a străinătății, ci jimblă de Ploiești ori de București. Ca om deprins a ceti în sufletul semenilor D-tale, n'ai trebuință să ți să spună expres în ce chef l'a adus pe subscrisul această schimbare de capitol în cartea vieții sale.

Pentru ca să-mi iau din vreme iuțea potrivită carierii de adevărat cetățean român, am făcut acest stagiu de 22 de zile în Moldova. Am stat mai mult la țară, dar am fost și pe la Roman și pe la Bacău.

În aceste locuri am priceput ieu, în toată adîncimea îei, vorba veche creștinească, că viața trebuie să fie meditația morții. Să prea poate ca aceasta să fie numai o închipuire a mea: mi s'o fi năzărind de spaimă. Căci, dacă iau seama bine, văd că oamenii depe locurile aceste sînt foarte vioi. Iată-l, de pildă, pe Moșul Ștefan Nei! Il aud plimbându-să în odaia de alături, cu pași mărunți și foarte delicați, — a împlinit acum două săptămîni 80 (zi: optzeci). Așa slăbuș cum arată, nu-ți închipui ce pasionat ie de politică. Cînd vorbești cu dînsul de Tache Ionescu, să cutremură ca de necuratul și trîntește furios batista pe masă; bucăți l'ar face pe diavolul, de l'ar avea înainte. Și D-ta probabil nu bănuiești cu ce l'a supărat, mai ales, șeful D-tale pe veneratul meu moș. D-ta nu poți bănui nimic, pentru că nu știi ce le-a spus Moșul Nei « Dumnealor, la toți », de atîte și atîte ori, în împrejurări solemne ca și în cele de toate zilele. Dumnealui le-a spus acest mare adevăr: în țara noastră, tot răul vine de acolo, că avem mai multe partide politice, pe cîtă vreme e așa de clar că în această țară nu încap, după rațiune, decît « *un singur partid*, partidul liberal-național-puritan », potrivit spiritului constituției noastre, care ie « liberală, națională și puritană ». Le-a spus de atîtea ori, dar Dumnealor, nu numai că nu l'au ascultat, ci chiar au mai făcut, acum de curînd, încă un partid, în fruntea căruia stă cel mai primejdios om din Romînia, Tache Ionescu. Ei bine, unde mergem și la ce vom ajunge, dacă lucrurile stau așa, — la ce alta decît la pieire?... Ca să fiu drept, trebuie să adaog numai decît, că, pe cît ie de înverșunat puritanul național-liberal, pe atît ie de strictă disciplina partidului conservator-democrat. Ștefanucă nu numai că nu vrea să discute deloc politică cu moșul, dar chiar să duce cît se poate de rar să-l viziteze în odaia lui. Dacă se întîlnesc pe balcon ori în vestibul (casa noastră dela țară e imensă, așa că cei doi adversari să pot vedea cît vor de rar), Ștefanucă îl întrebă pe moșul de sănătate și-i vorbește de vreme ori de alte lucruri, care nu turbură temperamentul; asupra politicii însă păstrează cea mai strictă și mai demnă rezervă.

Acum în urmă moșul a dat de o altă amărăciune,—aceasta în sfera politicii evropenești. Grozav ar vrea să se bucure din tot sufletul de nașterea fragedei republici portugheze, — dar nu poate. I să oprește ca un nod în gît, cînd își amintește la ce destrăbălare a dus republica pe Franțezi: — stai să zici că ie mai rău decît pe sub vechiul regim... ! Vezi D-ta ce ie: dacă Bonaparte nu s'ar fi lăsat orbit de strălucirile cesarismului, dacă ar fi rămas reprezentantul pur al marilor adevăruri revoluționare, dacă, în loc să așeze dinastii nouă, ar fi întemeiat republice, — și republicele n'ar fi trebuit să le impună, ca dinastiile, pentru iele ar fi ajuns o vorbă, o singură vorbă: vrea poporul ! —, ei ! dacă ar fi făcut așa, apoi atunci....

O iarnă mai am, iubite domnule Director, una singură am de trăit în lume, și apoi mă afund în Daco-România, pentru totdeauna. Păcat că, din pricina luptei cu fiscul, n'am să pot veni la Lipsca decît pe la sfîrșitul lui Noemvrie nemțesc. Dar, cît de scurtă vreme ne-o fi lăsat să petrecem anul ăsta împreună, să căutăm să-l petrecem cît mai bine. Am pierdut mult că n'am apucat prima seară de Kammermusik din Gewandhaus: Haydn-Händel-Bach ! ! ! Nu mai vreau să mă gîndesc că mi se rupe pieptul de oftat.

Pe conul Ghiță Panu, a 2-a serie de Amintiri dela Junimea, îl aduc negreșit; îl aduc și pe Șerbănescu, liricul cel așa de mult admirat de susnumitul bărbat de litere, — să vezi D-ta numai probă de sorbeturi și zaharicale lirice. Poate să aduc și Cursul de Drept constituțional al distinsului nostru bărbat de Stat și juriconsult C. Dissesco. Cartea merită atenția oricărui iubitor de bunătați științifico-literare. Dă-mi voie, te rog, iubite D-le Director, să-ți citez ceva, de probă, din partea filosofică a frumoasei lucrări:

« Ținem să declarăm din capul locului, că, în căutarea principiilor de filosofie a dreptului, noi vom fi *eclectici* (subliniat în text); vom lua din fiecare sistemă numai aceia ce iește bun în ea, lăsînd totdeauna la o parte greșelile și exagerările... Dacă cercetăm sistemele de filosofia dreptului care s'au produs în România, trebuie să constatăm, cu oare care părere de rău, că nu avem nici unul... ».

Nu-i așa, că-i grațios, aș putea zice chiar zgłobiu? Ieste, cum ar fi zis Gion, ușurința în profunditate, seriozitatea în eleganță, ie stilul unui dans religios și săltăreț totodată, dacă totuși această comparație nu vă pare prea îndrăzneată. —

Aștept cu dor mare să ne întâlrim, iar, pînă atunci, vești cît de bune și de amărute dela Dv. toți

Seien Sie mir alle herzlichst gegrüsst Ihr

P. Zarifopol ».

În această scrisoare oarecum literară, demnă bucată de antologie, se presimte întâi scriitorul de moravuri, subiacent în Zarifopol și apoi criticul, partizan al pozițiilor limpezi și adversar al învălmășirii punctelor de vedere.

Tip total nepolitic, cum a rămas pînă la capăt, Zarifopol nu atacă probleme de această natură și nu e poftitor de trufandale politicești. Stă însă oricând la îndemâna lui Caragiale, spre a-l informa, ca pe timpul răscoalelor țărănești sau cu ocazia vizitei Arhiducelui Franz-Ferdinand la Sinaia, când se zvonise la Berlin că au fost insultate culorile austro-maghiare.

« . . . Spre marea bucurie a tuturor Daco-Romînilor cu mintea întregă, nu s'a întîmplat, cu prilejul vizitei lui Franz-Ferdinand la Sinaia, nici cea mai mică neorînduială. Istoria cu insultarea culorilor maghiare (și tot ce s'a brodat pe ea) ieste o pură fabulă. Presa germană a fost cu deosebire bogată în legende pe tema aceasta: să zicea, că o duzină de Unguri s'ar fi postat pe peronul gării dela Sinaia în vederea arhiducelui și ar fi stat țanțoși cu pălăriile pe cap, că Români le-ar fi descoperit capetele cu forța și că i-ar fi dat afară din gară, — aber das Alles ist, Gott sei Dank, Mythologie. A venit, ce-i dreptul, o ceată de studenți bucureșteni, ca să ceară primarului socoteală pentru arborarea de steaguri ungurești, probabil, ca să-și organizeze scandalul obligatoriu; dar n'au isprăvit nimic înfocații naționaliști, căci au fost, din vreme, ținuți foarte de aproape.

Astfel, Altețele lor, au petrecut neturburați pe pămîntul frumoasei noastre patrii, și îndrăznesc a crede, că n'au petrecut rău. Orice ar zice neamurile dușmane, Romînul știe să primească musafiri . . . ». (scris. Sinaia, 21.VII.09).

Caragiale, când istovea materialul politico-literar de spicuiți și cancanuri, era bucuros să servească amicului său specimenul unui fapt divers de resortul poliției de moravuri. O asemenea tăietură de jurnal, o dă cu titlul: *Chronique mondaine*. Cum se pitrece la noi (c. p. 27.2.08).

Zarifopol răspunde în ziua primirii:

« Zis'a domnul: Vai vouă, cărturarilor și fariseilor fățarnici! — Vorbiți de ai din Duisburg, Essen și Bonn, ai? Par'c'ar fi uitat lumea, că, în Berlin, aveți peste două duzini de localuri, în care să întîlnesc regulat bărbați cu — bărbați îmbrăcați în dame, și petrec cu — «capele muzicale», întocmai ca la Duisburg. Adecă cum, numai în capitală să fie permise jocurile inocente? » (c. p. 28.2.08).

Și, spre a nu se lăsa mai prejos, îi expediază o contra-informație — Cum să pitreci pi la D-voastre: B. B. *In Adamskostüm* (scris. fără dată, iarna 1908—1909).

Sau, i se întâmplă lui Caragiale să surprindă în presa românească un caz de invertire între minori și să-l expedieze, cu mențiunea: « Vântul iresistibil al civilizației occidentale a trecut la popoarele balcanice » (c. p. 23.6.08).

Zarifopol răspunde cu o ascuțită disociere: nu e un fenomen de influență apuseană, ci o simplă continuitate de moravuri balcanice.

« Ba nu, domnule Director! În chestia tinerilor dela Filaret e mai drept, cred, să vorbim de influență orientală. Este vorba de o tradiție care se urcă la originile culturii daco-romîne, cultură, după cum știi, de origine orientală. Această venerabilă tradiție a fost oarecum aruncată în întuneric de modê nouă, apusene; acum, filonul oriental iese din nou la suprafață. Mă bucur foarte; aceasta arată că civilizația romînă intră în echilibriu »... (c. p. 25.6.08).

Paragraful e firește dela periferia interesului, dar denotă că Zarifopol pune un simț personal de despicare a fenomenului, în serviciul considerațiilor sale.

Astfel, cu prilejul expedierii de către Caragiale a modelului de care s'a folosit pentru a scrie *Kir Ianulea* (Machiavel, în text francez: *le Diable marié*), Zarifopol răspunde:

« Am poruncit să-mi aducă și textul italianesc; peste 8—10 zile îl vom avea aici. Poate să ne fie de ceva folos: Francezii sunt foarte infideli! » (c. p. 24.1.09).

Observația e extrem de justă: Francezii au, sau aveau, tendința mai curând de a adapta, decât de a traduce.

Altădată Zarifopol se informează pe lângă Caragiale de « înțelesul următoarelor cuvinte bătrânești: *isnaf*, *calevri*, *trivoga* » (c. p. 21.7.11).

Caragiale își plasează o vorbă de mare circulație orală, a cărei variantă scrisă ne grăbim s'o înregistrăm:

«...Eu am un proverg, mă 'nțelegi: măgarul, să-l potcovești cu aur și să-i pui samar cu diamante, armăsar arăbesc nu se face; el, tot el rămâne și din ce în ce tot mai el». . . Apoi, dă o consultație filologică, de resortul său, balcanic:

« *Calevru*, *i* (grecesc) = papuc de strapaț, pantof de casă, grosolan, făcut dintr'o cismă sau gheată, căreia i se taie cît mai jos căputa fără multă grijă de simetrie sau de estetică.

Isnaf, *i* (turcesc) = petit bourgeois, negustoraș de mahală, meseriaș.

Trivoga, *e* (rusesc, probabil) = semnalul de alarmă al trompetei».

Și nu pierde prilejul să pastîșeze:

« Exemplu (ca dintr'o novelă poporanistă):

« Cum a auzit trivoga pojarnicilor, și-a vîrît isnaful labelle 'n calevri și a dat fuga să vază unde e foc » (scris. 9/22/VII/911).

Zarifopol el însuși se distra pe seama școalei literare din Iașii săi: « Incă odată și din adîncul sufletului vă mulțumesc, D-tale și onoratei Dv. consoarte, pentru ceasurile atît de frumoase petrecute la vatra (mă dau la stil boboranist !) Dv. » (c. p. 14.12.09).

Nu ne-a rămas scrisoarea prin care Zarifopol expediază lui Caragiale cartea fostului său profesor, celebrul ateu, doctorul Thiron: « Libera Cugetare ». Fapt e însă că Zarifopol era indiferentist în materie religioasă, cîtă vreme autorul « Făcliei de Paști » își păstrase credința părinților săi.

Răspunsul lui Caragiale merită să fie păstrat:

«...Foarte mulțumesc pentru « Libera Cugetare » a d-rului Thiron. Știi că nu sunt liber-cugetător; totuși nu-l pot îndeajuns admiră pe acest mare-om; și o fac asta cu oarecare mândrie, fiindcă — deși, ca om vechiu, cred că efect fără cauză nu se poate, și că acelaș *ce* nu poate fi, în același timp, și efectul lui propriu și cauza lui însuși (aud?) și astfel, cu părere de rău, nu pot fi monist-haeckelian — fiindcă, zic, văd că într'o privință ilustrul d-tale

profesor e de aceeași părere cu mine: « Prin libera cugetare se cere revizuirea Constituției române » (pag. 7). Tocmai acumă îmi explic eu solidele baze științifice ale culturii dumitale. Se vede că ai avut, din tinerețe fragedă, de unde să sugi laptele științii. Fii mândru de profesorul d-tale, precum și el e mândru de d. Prof. Haeckel ! » (scris. 1 Sept. 1910).

Ar fi fost de mare interes ideologic răspunsul *pro domo* al lui Zarifopol la această ușoară șfichiuire, în care maestrul atacă și subtilitățile dialecticei filozofice. Chiar dacă s'a produs, nu ne-a parvenit.

O prezumție se ridică, la sfârșitul capitolului rezervat agerului corespondent al lui Caragiale, — sau mai bine zis o intuiție se iscă, timidă.

În nesfârșitele ceasuri de taifas, în iernile lungi când umblau după « soitarii » (vezi P. Zarifopol, « Publicul și arta lui Caragiale », în « Viața Românească », Iunie 1922: « Caragiale iubea adînc farsa și paiateria tradițională »), în orele consacrate schimburilor de impresii scrise, Zarifopol nu era numai sub farmecul « demonului veseliei », — partenerul furat de verva ne mai pomenită a noului Nastratin. El nu juca un rol pasiv, ca acela al numeroșilor gură-cască din galeria obișnuită a lui Caragiale.

Zarifopol participa intens, dar lucid. Prima critică aplicată la operele românești, el o cunoștea « jucată », el o trăia ca spectator al unui joc fără precedent și probabil pe vecie unic. În răsunetul hohotirilor de genial măscărici, ale lui Caragiale, *se forma pe nesimțite criticul nuanțelor înfinitesimale*, meșterul ironiei ascuțite și al sarcasmului rece. Din interferența unui spirit buf, de tiplă universală și a recii, prudentei filologii, se zămislea dispoziția cea mai vioaie și totodată mai strictă, pentru critică.

Impulsul inițial critic, voluptatea nobilă a spiritului de a distruge din fașă ceea ce nu e viabil, i s'a imprimat ca o cută ante-profesională din timpul prieteniei cu Caragiale. Nu avem abundente mărturii în această corespondență decimată a lui Zarifopol. Atâtea câte sunt, ne ajung. Spre deosebire de Caragiale care « se tăvăleşte » de rîs, de pe urma unei inadvertențe sau a unei greșeli contra gustului, dar fără să știe motiva reacțiunea sa, Zarifopol simultaneizează excitația nervoasă cu explicarea ei rațională. Aci e diferența între rîsul pur, care nu este al criticului, și rîsul reflectat în

conștiință, al inteligenței critice. Prietenia Caragiale-Zarifopol are semnificația unei camaraderii axate pe umor. Un formidabil instinct călăuzise pe cel dintâi, amplificat ereditar, din generație în generație, de actori și autori dramatici. Secretele eredității rămân nedivulgate la Zarifopol, în care instinctul se strămută întreg în act de conștiință, până aproape de dezumanizare, dacă n'ar persista vitalitatea vervei dialectice. În zodia carageliană, se deșteaptă demonul critic, cu o primăvăratecă verdeață crudă: acesta este Zarifopol cel *avant la lettre*, a cărui delicioasă eclosiune apare aci, spre desfătarea acelor ce l-au cunoscut.

ȘERBAN CIOCULESCU

« HERR DOKTOR »

Lui Paul Zarifopol îi plăceau foarte poveștile despre oameni, amintirile cu cortegiul lor de anecdote hăzoase și bârfeala inteligentă făcută fără răutate la un pahar cu ceai. Cred că dacă printr'o minune s'ar reîntoarce astăzi în mijlocul nostru, ar citi și s'ar desfăta cu lacoma lui curiozitate de copil bătrân, pe seama noastră, a aceluia care, înduioșăți, cinstim amintirea cu o lacrimă și cu admirația subită a cioclilor literari care îi descopăr valoarea în clipa când el nu mai e decât o mână de cenușă într'o urnă. Sigur că și-ar arunca privirea și asupra acestor amintiri și ar strâmba din nas cu modestia lui atât de autentică, întrebându-mă: « Ți se par într'adevăr interesante amintirile acestea despre mine? »

Zarifopol a fost un om atât de puțin subiectiv în manifestările sale și atât de discret și rezervat în gesturi, încât ar fi socotit o evocare a propriei sale vieți ca un gest lipsit de pudoare și puțin cam vulgar. Nu s'a strecurat el oare pe nesimțite în viață? Nu ne-am trezit oare deodată cu el în mijlocul lumii neastâmpărate a scriitorilor care l-au privit multă vreme pieziș și cu neli-niște, tocmai fiindcă el nu supăra pe nimeni, nu râvnea locul nimănui și se mulțumea doar să întâmpine cu surâsu-i afectuos și rece zumzetul frivol al lumii literare românești? Fără să dorească a juca un rol hotărâtor în viața noastră intelectuală și mulțumindu-se cu rolul mult mai inofensiv al spectatorului, pe care-l bucura la culme prostia contemporană, precum îl încânta jocul deșertăciunilor românești, Zarifopol devenise cu timpul arbitru distant, dar totdeauna stimat al scrisului românesc.

Prea puțini însă l-au apropiat cu adevărat și și-au putut da seama ce sensibilitate fină și ce inimă caldă se ascundea sub masca atât de calmă și distrată a acestui gentleman autentic. Poate fiindcă ura orice exteriorizare zgomotoasă a propriei sale vieți afective, Zarifopol era în realitate un om care simțea mai adânc și mai puternic decât contemporanii săi. A avut cultul prieteniei ca nimeni altul, fiindcă era în fundul sufletului său

un mare iubitor de oameni. Aș spune că iubea oamenii cu acea curiozitate plină de milă cu care unii iubesc animalele. Lumea era pentru dânsul o grădină zoologică prin care îi plăcea să treacă nevăzut, pentru a putea vedea el însuși cât mai mult. În prietenia ce ți-o dăruia era totdeauna prezentă această curiozitate de colecționar, care te iubea ca pe o piesă rară, ca pe reprezentantul unei specii, poate chiar ca pe o carte, ale cărei file îi plăcea să le răsfoiască din când în când. Și cine știe dacă în prietenia pe care mi-a dăruit-o el în timpul celor douăzeci de ani ai cunoașterii noastre, nu era alături de camaraderia cărturarului bătrân, ceva din acea curiozitate a strângătorului de documente omenești.

* * *

Toamna anului 1912 la Leipzig. Pășeam ca simplu absolvent de liceu în liniștea largă și monotonă a acestui oraș, care pe vremea aceea încetase de a mai avea faima unui « klein Paris », cum îl numise odinioară, poate pe bună dreptate, studentul Goethe. Leipzig-ul avea totuși o faimă: Universitatea. Facultatea de filozofie avea pe atunci un renume mondial. Wundt, Lamprecht, Sievers, Köster, Volkelt, Spranger, Stieda, iată doar câteva din numele învățaților care atrăgeau la cursurile și seminarele lor studenți din toate unghiurile pământului. Românii nu erau prea numeroși, dar erau toți oameni pe pragul maturității care pregăteau un doctorat ce trebuia să le deschidă drumul spre cariera universitară. Voi pomeni doar pe Romulus Cândea, astăzi profesor la Universitatea din Cernăuți, pe Em. Panaitescu, astăzi profesor la Universitatea din Cluj, și pe poetul Panait Cerna, care era pe pragul doctoratului său în filozofie.

Leipzig-ul mai era însă pe atunci și un centru muzical foarte reputat. Gewandhaus-ul, cu renumita lui orchestră condusă de dirijorul Nikisch, un conservator care era socotit ca cel dintâi în Germania, Opera, concertele religioase dela Thomaskirche și toate celelalte concerte instrumentale ale celebrităților mondiale, transformaseră pe intelectualii din Leipzig într-o societate entuziastă și chiar competentă de melomani. Era deci foarte firesc ca tineretul muzical românesc să-și îndrepte pașii spre acest mare oraș al muzicii. Am găsit atunci la Leipzig pe Florica Muzicescu, Muza Ghermani-Ciomac, Em. Ciomac, Mihail Jora, Filip Lazăr și alții, care astăzi se găsesc în fruntea mișcării muzicale românești.

Românii erau grupați în jurul unei societăți românești care își ținea ședințele în fiecare sâmbătă seara. Mai ales studenții în litere și filozofie și cei dela conservator făceau un fel de grupare aparte. Arbitrul acestei libere asociații de tineri literați și

muzicanți era Paul Zarifopol. Locuința lui din Kaiserin Auguste-strasse — un apartament discret și elegant, dominat de o uriașă bibliotecă — era locul de întâlnire, de sfat și de spovedanii al acestui tineret entuziasat și zgomotos, pe care-l domina cu surăsu-i ironic și prietenesc Paul Zarifopol.

Ii spuneam cu toții « Herr Doktor ». Nu fiindcă înfățișarea lui ar fi avut ceva solemn și doctoral. Dimpotrivă, Zarifopol nu era nici un pedant, nici un pretențios. Rareori un om mai simplu în gesturi, mai discret în manifestările sale exterioare, mai lipsit de mofturile și pedanteriile savanților de ocazie. Nu știu deci, pentru ce îi spuneam cu toții « Herr Doktor ». Poate fiindcă Zarifopol, după terminarea studiilor sale universitare, utiliza din comoditate și după obiceiul german, un titlu, pe care cunoștințele din lumea nemțească i-l dădeau cu politeță exagerată. Așa i-am spus timp de douăzeci de ani, până în pragul morții. Și titlul pe care i-l dădeam cu aceeași admirație stăpânită a fost de sigur ceea ce a pus între mine și el o oarecare distanță, depărtarea dela elev la dascăl. Fiindcă pentru tineretul universitar de acum două decenii care îl apropiase, Zarifopol fusese un îndrumător și un dascăl. Veneam cu toții la el să ne sfătuim asupra studiilor și încercărilor noastre literare. Zarifopol era în această privință un minunat prieten. Fără asprime, dar și fără falsă amabilitate, el ne asculta cu o îngerească atenție și participa la toate visurile noastre înflăcărâte, la nădejtile și trecătoarele noastre deziluzii. Iubea învățătura și studiul universitar peste măsură de mult. Deși cu studiile încheiate, el rămăsese încă un student, un învățat în formație care cutreera bibliotecile și librăriile, spre a-și strânge informațiile și a-și completa fișele necesare cercetărilor sale critice și literare.

Zarifopol n'a urmărit niciodată un scop practic. Om bogat înainte de război, el trăia din veniturile unei moșii, iar după vânzarea moșiei, din renta banilor astfel dobândiți. Originar din acea mândră și dezinteresată boierime moldovenească, Zarifopol trăia pentru știință și artă, așa cum alți boieri își iroseau averea în politică pentru o credință. Având deci o viață materială independentă și perfect organizată, Zarifopol n'a fost niciodată un vânător de funcții și de lefuri. De aceea, când după război deprecierea generală a averilor a făcut din Zarifopol un om sărac, el a preferat să îndure cu răbdare unică și seninătate de martir o viață materială submediocră, decât să bată la porțile prietenilor ajunși miniștri, care vedeau în el o ființă curioasă, incapabilă să se adapteze vulgarului și gălăgiosului parvenitism românesc.

Cred că în toată intelectualitatea românească nu a existat un om de distincția sufletească și spirituală a lui Zarifopol. A fost

cea ce numesc Francezii: un vrai *clerc*. A studiat filologia și filozofia din dragoste pentru specialitate, fără gândul la o carieră universitară. Elev al lui Philippide — pentru care a păstrat toată viața o admirație adâncă și o afecțiune plină de duioșie — Zarifopol s'a dus să studieze filologia romanică în Germania, la Halle, unde și-a trecut doctoratul cu o teză asupra unui trubadur francez. Și-a încheiat așa dar studiile cu o lucrare de filologie și literatură, în același timp, însușindu-și metoda de lucru meticuloasă a profesorului său Suchier. Zarifopol a studiat și filologia germană, cel de al doilea obiect de doctorat fiind limba și literatura germană. Abia în al treilea rând preocupările sale de student s'au îndreptat spre filozofie, disciplina din care și-a ales, ca ramură mai apropiată de sine, estetica. Zarifopol a trecut repede după doctorat, la studii de literatură franceză contemporană și de estetică literară.

L-am găsit astfel în toamna lui 1912 lucrând de zor la studiul său despre Anatole France. Cel despre Maupassant apăruse cu un an înainte în revista « *Süddeutsche Monatshefte* ». Au urmat apoi pe rând eseurile despre « arta literară » și despre Molière, care toate au fost redactate întâi în limba germană. Zarifopol poseda într'adevăr limba franceză și germană la perfecție. Germana o scria însă cu deosebită plăcere. Imi spunea adesea că nici una din limbile pe care le scria nu-i dădea atâtea posibilități de expresie, ca germana. Mai ales problemele estetice și nuanțele de exprimare ale judecăților critice găseau în vocabularul atât de bogat al limbii germane mijloace neașteptate de realizare. Puțini cunosc versiunea germană a unora dintre eseurile lui Zarifopol. Ele sunt de o frumusețe și perfecțiune formală, care au atras îndată atenția cercurilor literare germane. Mărginindu-și activitatea în cadrul revistei « *Süddeutsche Monatshefte* », Zarifopol a rămas pentru lumea din țară un necunoscut.

* * *

Și totuși nu era atât de necunoscut, încât să nu fie prețuit de Caragiale, Vlahuță și Delavrancea. Ginerele lui Dobrogeanu-Gherea, putuse intra repede în intimitatea acelor care erau colaboratorii și prietenii socrului său. Afară de aceasta, aristocratul prin naștere și temperament care era Zarifopol, lua contact cu acea frământare socialistă, care prin personalitățile ei conducătoare puneă pe Zarifopol, criticul și umanistul, în contact cu tot pitorescul politicii românești. Casa lui din Leipzig oferea adesea ospitalitate fruntașilor scrisului românesc și șefilor socialiști. Mai avea oare nevoie Zarifopol să vină în țară, când Leipzigul devenise locul de atracție a celor mai originale și mai valoroase personalități românești? Și apoi prietenia sa cu Caragiale

nu-l despăgubea oare de tot ce pierdea stând departe de țară? Zarifopol n'a făcut politică, n'avea ambiții și nu avea nici interese materiale în țară. Un mare oraș universitar cu o bibliotecă enormă și cu cele mai bune librării din lume era pentru Zarifopol reședința ideală. Aci putea trăi numai pentru carte, numai pentru cugetare, numai pentru cercetările sale literare și mai ales numai pentru sine, în izolarea voită a omului timid și delicat care-și găsisese un cuib autentic de cărturar. Nu a fost însă o expatriare. Toată lumea românească care trecea prin Leipzig aducea în casa « doctorului » ceva din viața tumultuoasă, și totuși sprintenă și inofensivă, a societății românești din țară. România pitorească, a lui Cațavencu și Conu Leonida, a lui Titircă-Inimă-Rea și a tuturor moftangiilor din București, i-o aducea verva îndrăcită și inepuizabilă a lui Caragiale. Când Zarifopol, ostent de bibliotecă și de fișe voia să respire, lua trenul spre Berlin și găsea în anecdotele, imprecategoriile și bârfelile lui Caragiale, toată România.

Prietenia lui Zarifopol cu Caragiale a fost pagina cea mai plină din viața sa. Iar când în 1912 Caragiale închise ochii, fulgerat de același destin care avea să-l doboare și pe el mai târziu, Zarifopol și-a dat jumătate din viață familiei marelui său prieten. Pentru Zarifopol copiii lui Caragiale deveniseră copiii săi de suflet. Luca Ion Caragiale, fiul mai mic al scriitorului, luă locul tatălui. Și într'adevăr Luky — cum îi spuneam cu toții — a fost una din problemele pasionate ale lui Zarifopol. Găsea la băiatul acesta genial nu numai acea dumnezeiască veselie pe care o întâlnise la tată, dar și o patimă de cultură și de literatură, pe care doctorul o îndruma și o stimula. Il amuzau la culme pe Zarifopol versificările românești, franțuzești și nemțești ale lui Luky și aștepta parcă dela acest tânăr o operă de maturitate care să umple golul literar lăsat de Caragiale. O boală scurtă și crâncenă a sfârșit viața lui Luky și astfel Zarifopol a pierdut pe cel mai bun și mai drag dintre discipolii săi.

Zarifopol a iubit tineretul cu acea vie curiozitate cu care se apropia de oricine era în stare să înțeleagă gândurile sale pure și preocupările sale obiective. Ii plăcea să dascălească și să îndrumeze. Il interesau lucrările noastre studențești și se bucura când îi vesteam apariția unei cărți sau a unui articol care intrau în cercul cercetărilor sale obișnuite. Iubitor de mărunțișuri sentimentale și de întâmplări hazlii, ne urmărea ca un detectiv în toate mișcărilor noastre și se bucura când se putea desfăta cu spovedaniile noastre, pe care le asculta cu un aer înțelegător de camarad mai bătrân. Abia târziu mi-am dat seama că cu toată afecțiunea sa caldă pe care o dăruia prietenilor tineri și bătrâni, aceștia erau pentru dânsul ătorii amuzanți ai unor

comedioare intime, pe care el le regisa cu sânge rece, oferind victimelor demascate o excelentă țigaretă englezească sau o ceașcă parfumată de ceai.

Așa se și explică prieteniiile sale cu scriitorii care contraziceau prin opera lor crezul său estetic. Și Vlahuță era un prieten iubit și stimat de Zarifopol. Fiindcă « doctorul » făcea o radicală deosebire între prietenia pe care o oferea omului și între prețuirea estetică pe care o dădea artistului. Cum l-a prețuit pe Vlahuță ca poet ne-a spus-o în eseuul său despre arta literară. Căuta în prietenie pe omul onest sufletește și oarecum civilizată. Cred însă că tocmai depărtarea care exista între felul cum concepea Zarifopol literatura și între felul cum o practicau atâtea dintre cunoștințele sale, îl făcea să se apropie de acestea cu atenția unui detectiv care își completează informațiile curat literare cu cele de ordin personal. Nu știai niciodată bine dacă te bucurai de prețuirea estetică a lui Zarifopol. Buna lui creștere nu-i îngăduia să jignească susceptibilitatea atât de iritabilă a scriitorilor. De aceea și un Vlahuță și un Delavrancea s'au simțit totdeauna bine în intimitatea lui Zarifopol, și cred că nu și-au dat niciodată seama că el făcea pur și simplu estetică aplicată grație afectuoasei ospitalități ce le-o oferea.

În această privință prietenia sa cu Cerna a fost cea mai ciudată legătură din câte a avut el în Germania. Pe Cerna, Zarifopol l-a cunoscut la Berlin, în casa lui Caragiale. Prea puțini știu că poetul nu era numai un poet, dar și un bun matematician. Zarifopol afirma uneori sarcastic că era mai bun matematician decât poet. Spunea că aceasta era și părerea lui Caragiale, care făcuse din Cerna preparatorul pentru partea științifică al fiului său Luky. Cerna era însă convins că avea în Caragiale un mare admirator literar. Mi-aduc aminte că, în primele zile ale cunoștinței noastre, ne-a vorbit cu emoție și cu o nestăpânită mândrie de admirația lui Caragiale pentru versurile sale. Parcă-l aud spunându-mi: « Când i-am citit poesia « Mamă » a nceput să plângă cu hohote și m'a îmbrățișat ». Povestindu-i mai târziu lui Zarifopol scena, el a făcut un haz nespus. Pretindea că aprecierile lui Caragiale erau totdeauna farse făcute autorilor și că în ce privește literatura lui Cerna, entuziasmul lui Caragiale nu putea fi decât o farsă sau o exagerare trecătoare. Caragiale se entuziasma repede când era vorba de țară și de literatura cu tendințe naționaliste. Putea chiar să verse lacrimi adevărate dacă poetul cu pricina îl găsea într'o anumită dispoziție sufletească. În realitate, atât Caragiale cât și Zarifopol au prețuit mai mult pe omul de cultură, decât pe poetul Cerna. Zarifopol făcea adesea haz de poesia cu tendințe didactice și cu sentințe filozofice a lui Cerna. « Doctorul » n'a dat niciodată mare lucru

pe locul comun filozofic versificat. Se mira chiar că un om de inteligență și cultura lui Cerna nu-și dădea seama cât de ușor putea o poezie sentimentală, vag filozofică și declamatorie ca a sa, să alunece alături cu arta. Cerna era însă în această privință un încăpățânat. De aceea și-a ales ca subiect de teză « Lirica filozofică ». Teza aceasta nu e ceea ce se chiamă o lucrare științifică, ci mai mult o apologie a poeziei filozofice, o lucrare « pro-domo ». Zarifopol a apreciat de aceea în deosebi această lucrare, în care scânteia inteligența poetului și în care vibra ambiția sa de a-și justifica opera. Am avut totdeauna impresia că poetul își dădea seama de rezervele pe care Zarifopol le-a avut față de poezia sa. Cred chiar că această rezervă îl chinuia, fiindcă nu odată l-am auzit vorbind lui Zarifopol cu elan despre aprecierile lui Maiorescu și ale lui Caragiale... Destinul a vrut ca poetul Cerna să moară în brațele lui Zarifopol. Iși terminase tocmai doctoratul și, stăpânit de cele mai aurite planuri de viitor, aștepta apariția tezei de doctorat spre a se reîntoarce în țară, unde Maiorescu îi pregătise o catedră de estetică. O răceală îi stârni vechea boală de piept și-l trânti la pat. Câteva zile de luptă cu viața și cu moartea, în odăița mizerabilă în care locuia, și Cerna intră în agonie. Zarifopol a fost singurul care a luat parte la ultimile clipe ale poetului. S'a petrecut atunci o dramă în doi, care l-a îngrozit pe Zarifopol. Cerna în delir refuza moartea. Țipa din toate puterile că nu vrea să moară, că vrea să trăiască și că e cel mai mare poet al României. Avea clipe de luciditate când îl zguduia pe Zarifopol și-i cerea să-i confirme că e un mare poet și că niciodată, nici el, nici Caragiale nu au gândit altfel. În această luptă corp la corp, între poetul care-și apăra mai mult opera decât viața și între estetul care în fața nenorocirii trebuia să mintă, s'a stins Panait Cerna, fără să ducă dincolo asigurarea deplină și sinceră a lui Zarifopol că poezia sa filozofică este adevărată artă literară.

* * *

Războiul ne-a împrăștiat pe toți, pentru a ne aduna într'un târziu la Iași. Zarifopol a venit târziu, în urma noastră, după ce petrecuse un timp în Italia și după ce fusese, mi se pare, oaspele lui Korolenko — prieten de-al lui Gherea și Racovski — la Kerson. Zarifopol spera poate pe atunci să se reîntoarcă la Leipzig unde-l aștepta biblioteca. Rămăsese doar în țara dușmanului jumătate din ființa sa spirituală. Războiul a distrus însă averea doctorului. La încheierea păcii, « doctorul » era un om sărac. Viitorul i se înfățișa pentru întâia oară ca o problemă. Lupta pentru existență începea acum și pentru dânsul. Și începea în pragul bătrâneții. Omul care muncise din voluptate intelectuală

trebuia să scrie pentru pâinea zilnică. Se putea oare o mai crudă ironie a destinului? Zarifopol ar fi putut, dacă ar fi voit, să ocupe un loc în învățământul superior. Cultura lui vastă și temeinică și lucrările sale privitoare la literatura franceză îl indicau pentru o catedră. Plecarea lui Charles Drouhet la București lăsase neocupată catedra de franceză dela Iași. O parte din profesorii Facultății de Litere din Iași îi oferiră catedra vacantă. Dar Zarifopol refuză. Să fi fost de vină timiditatea sau extrema sa scrupulozitate științifică? Poate că și una și alta. Zarifopol n'a fost niciodată vorbitor, ci un causeur. N'a fost nici un om care poate crea intelectualicește la ore fixe și pentru un anume public. A fi profesor înseamnă nu numai a înălța pe învățăcel până la spiritualitatea ta, dar și a te coborî până la dânsul. Cariera didactică ar fi însemnat pentru un om timid și bolnăvicios — mai mult ipohondru decât bolnăvicios — ca Zarifopol, o complicație alarmantă. Mai târziu când i-am amintit de catedra dela Iași, el nu regreta refuzul său. Fiindcă Zarifopol a fost ceea ce numesc Nemții « ein freier Schriftsteller ». Ținea mai mult ca la orice la libertatea sa. Ii plăcea să fie slobod de orice obligații. Nu fiindcă n'ar fi vrut să pună umărul la o treabă serioasă, ci fiindcă îi era teamă că nu va putea răspunde așteptărilor.

De aceea, când după încheierea păcii Zarifopol s'a așezat în București, viața și-a început-o dela capăt. Avea să fie însă o viață de mari privațiuni, de modestă strecurare prin gălăgia parvenitilor și ambițioșilor, de treptată ascensiune spre recunoașterea caldă și unică pe care trebuia să i-o dea, în sfârșit, contemporaneitatea. Nu-mi place să pomenesc de necazurile și privațiunile sale. La ce aș smulge vălul de pe anii de muncă prost răsplătită a ziaristului Zarifopol? Odată ce el însuși a știut să ascundă cu atâta noblețe, mediocritatea vieții sale materiale, de ce-am evoca noi astăzi altceva decât imaginea sa pură de intelectual care n'a cunoscut ghimpele invidiei sau al revoltei?

Lui Zarifopol i-a plăcut ziaristica. Mai întâi fiindcă îi dădea prilejul să scrie în stilul săltăreț de conversație și apoi fiindcă se simțea la el acasă în scurtul eseu în care se poate dezbate orice chestiune, chiar și cele mai dificile, fără a ținea seamă de acel simț al răspunderii ce ți-l trezește o operă de longue haleine.

El a socotit însă scrisul zilnic ca o necesitate pentru scriitor. Arta scrisului era după dânsul, o deprindere, ca și exercițiile de vioară, sau schițele pictorului. Imi spunea odată: « Ce bine ar face dascălii noștri să scrie la gazete. Le-ar fi stilul mai puțin anchilozat și constipat. Și s'ar certa mai puțin cu gramatica. La Motru, la Iorga și la voi cei tineri, se vede că ați făcut și faceți nițică gazetărie ». Pentru Zarifopol ziaristica a fost mai întâi mijlocul de a se împăca cu limba noastră literară. Scriitor

de limbă germană, care devenise pentru dânsul a doua limbă maternă, s'a simțit foarte stânjenit când a început să facă publicistică. Nu se simțea de loc la îndemână. A fost de aceea pentru el o lungă luptă cu vocabularul, cu sintaxa, cu stilul în general, până ce, în cele din urmă, a izbutit să scrie zglobiu și ușor. Și-a tradus eseurile din nemțește în românește, lăsându-ne adevărate mostre de talmăciri. Poate că și ediția critică a operelor lui Caragiale nu a fost numai un duios act de prietenie postumă, ci și o pasionată cercetare a scriitorului, pe care Zarifopol l-a socotit cel mai mare stilist al nostru. Iar când în sfârșit a reușit să-și găsească drumul său sigur în limba literară românească, ne-a dat ani de-a rândul acele minunate pagini de critică și de analiză psihologică, al căror farmec l-au gustat nu numai intelectualii autentici, dar și cititorii de rând.

Și astfel, cu modestie, fără să dea din coate, fără să uzurpe locul nimănui, Zarifopol s'a impus în chip hotărîtor. Scrisul său zilnic l-a făcut simpatic proletariatului scriitoricesc; iar eleganța distrată cu care-și purta necazul unei vieți chinuite l-a făcut stimat mai ales în acea lume a politicianilor, parvențiilor și bancherilor, care credeau că-și răscumpără zădărniciile, dacă acordă lui Zarifopol atenția unei invitații sau a unei preumblări. Prea puțini i-au cunoscut calvarul. Prea puțini au știut că acum câțiva ani, un prieten i-a cumpărat biblioteca, spre a o dăruia Fundației Universitare Carol I. Zarifopol a avut pudoarea unică a sărăciei lui aristocratice. Intelectualul care ani de zile nu și-a putut cumpăra o carte și era fericit când putea să-și refugieze spleenul livresc în biblioteca Fundației, n'a avut îndrăzneala să ceară favoarea unui prieten sau protecția unui stăpân al zilei. Mândria boierească nu-i îngăduia o capitulare, iar demnitatea cărturarului nu-l lăsa să trădeze sacrificiul pe care acest învățat senin și rece îl făcea pentru a fi până la urmă un om al ideii pure și al scrisului autentic. Mi-aduc aminte că odată d. N. Iorga, cu ostilitatea sa caracteristică pentru cei ce privesc literatura numai ca o artă, a rupt câteva săgeți împotriva unui articol de critică literară al lui Zarifopol. Când i-am spus însă că Zarifopol își poate permite luxul de a face artă pentru artă fiindcă morală i-a fost viața o linie dreaptă, fără nici o cotitură sau frântură, o jertfă voită pentru adevăr și frumos, a înțeles că Zarifopol era tăiat din lutul rar și scump al intelectualilor de rasă, al marilor anahoreți ai ideii și slujitori ai cuvântului.

Târziu de tot, Zarifopol a fost chemat la conducerea Revistei Fundațiilor Regale. O viață nouă se deschidea pentru cărturarul care nu se putuse realiza pe deplin, fiindcă nu avusese încă prilejul unui rol de frunte. Abia la șaiszeci de ani, Zarifopol a avut norocul să găsească un câmp de activitate demn de

priceperea, gustul, talentul și cultura sa. Cred că însărcinarea ce i s'a dat era singura care se potrivea cu temperamentul și vocația sa. Putea în sfârșit din maldărul de manuscrise să aleagă tot ce era autentic în scrisul românesc contemporan. Putea să descopere și să îndrume talente, să strângă în jurul lui învățăcei și cărturari, poeți și esești, critici și cercetători și să deschidă în sfârșit publicității românești drumul scrisului european.

ION SÂN-GIORGIU

UN BELFER

« *Insemnările unui belfer* » ¹⁾ desfid rigiditatea genurilor literare. Ce sunt aceste pagini? Eseu? Pamflet? Memoriu? Jurnal intim? Articol de ziar?

Câte puțin din toate. Dar mai ales altceva: o carte de admirabilă proză românească.

Nu știu dacă autorul și-a propus într'adevăr să « atace » anumite probleme școlare. Nu știu dacă intenția sa a fost să discute organizarea învățământului, să-i indice păcatele și să propună remedii. Cred însă că acest lucru este cel mai puțin important în cartea sa, care nu e un referat asupra problemelor pedagogice, ci mai de grabă memorialul unei vieți.

« *Insemnările* » d-lui Ioachim Botez trec cu mult dincolo de obiectivul lor didactic și moral — dacă cumva un asemenea obiectiv există. Nu dezideratele scriitorului, nu critica sa, nu propunerile sale fac substanța cărții. D. Botez scrie despre nivelul scăzut al bacalaureatului, despre proasta pregătire a profesorilor, despre « plaga politicianismului în școală » — cum se zice — și despre nenumăratele alte chestiuni dăscălești, regretabile sau excelente, dar cititorul nu va face greșala enormă de a-l socoti pe autor drept un militant și un polemist. Nu politica școlară îl preocupă pe scriitorul acestor însemnări, ci viața școlai, aspectele ei, umanitatea ei, dramele și comediile acestei umanități.

Școala este un vechi câmp de experiențe morale.

« Clasa » și « cancelaria » ridică față în față două ireductibile lumi, între care punte de înțelegere nu există. Deopotrivă de opace una față de alta, « clasa » și « cancelaria » se terorizează cât pot. Copilul și omul mare confrunțați zilnic într'o luptă surdă — iată cumplita dramă a pedagogiei. Nu e vorba nici de belferii-funcționari, prinși în mecanismul mort al orariului, unde își aduc

¹⁾ Ioachim Botez, *Insemnările unui belfer*, București 1935, editura Fundației pentru literatură și artă « Regele Carol II ».

plictiseala lor, desgustul înăcrit de viață, maniile lor groaznice, ucigătoarea lor lipsă de imaginație. Nu e vorba nici de stupiditatea elevului pușlama, chiulangiu și șmecher. Și unii și alții se simt destul de bine între zidurile școalei. Dar aceste ziduri îl închide în același timp pe belferul poet și pe copilul sensibil. Unul căutând în clasa cu « *atâtea canalii mititele* » lăcașul de inteligență ce trebuie surprins și ajutat; celălalt așteptând dinspre cancelaria feroce un semn de prietenie, un cuvânt de stimă. Pierduți deopotrivă în acest pustiu cu bănci, manuale, trimestre, note, corijențe, belferul și copilul suferă într'o singură stare fără scăpare.

« Părerea mea de belfer necăjit și sceptic e că întreg meșteșugul pedagogic dela descălecătoarea lui Pestalozzi până la Marius Chicoș Rostoganul și ultimele teorii de pedologie infantilă, suferă de un mare și ireparabil cusur: e născocit și aplicat de oameni care nu mai sunt și nu mai pot fi copii (pag. 57).

Diagnosticul este pe cât de precis, pe atât de delicat.

El rezumă una din cele mai suave dureri, din câte ne este dat să trăim, căci probabil nimic nu egalează în finețe și în nuanțe un suflet de copil, terorizat de neînțelegerea omului mare.

Belfer, d. Botez se silește să-și priceapă « *canaliile mititele* », ce-i stau înaintea catedrei, înșiruite în bănci. Autoritatea sa de dascăl n'o întrebuițează pentru a ucide misterul copilăriei și al adolescenței. Ii lasă acestei copilării și acestei adolescențe, întreaga libertate intimă, întreaga autonomie, încercând doar cu foarte subțiri degete să desprindă din impulsurile, tăcerile și misterele lor, puțină muncă, puțină atenție. « *Belferia* » aceasta e o vocație, o artă, un exercițiu de suplețe morală.

* * *

Școala îi furnizează d-lui Botez o serie de tipuri variate și pitorești, pe care le evocă în aceste însemnări, când cu melancolie, când cu violență, când cu emoție, când cu asprime. Scrisul său are o pregnanță plastică și o putere vizuală, care nu sunt ale unui eseist, ci ale unui romancier. Fiecare din personajele cărții prinde viață din două trăsături, dintr'o notație, dintr'un epitet. « *Filistinul* », « *Păianjenul* », « *Limbricul* », « *Pupăza* », nu sunt simple pomele și nici abstracte categorisirii morale, ci adevărați eroi vii, surprinși într'un moment grotesc sau patetic din trista lor viață.

Iată-o pe « *Pupăza* »:

« Dar într'o noapte, când la răsăpântia dela Poștă carul mare clipea așa de languros, când gângăniile jucau nebune în jurul lămpii singuratică, când mirosul teilor înfloriți pe sub care mergeam îți pătrundea în suflet, luând-o sfios de braț, i-am șoptit: « Ce frumoasă trebuie să fi fost în rochia aceea cu volane la logodna Lalei!... ».

Și ea, plecând repede capul: « Ei hai, d-le Botez, nu mă mai lua așa în bătălău ».

Carul mare nu mai clipea. Teii și-au oprit răsufierea. Gângăniile lămpii au încremenit o clipă » (pag. 102).

Iată-l pe « Filistin »:

« Era un om înamorat de economie și precizie, un drămuitor al necunoscutului. Intr'o noapte cu lună plină, plutind visătoare printre norii fugari ca fulgii de păpădie, el îmi zise: « Cu ce viteză o fi mergând? . . . ». Iar când ajunserăm în dreptul uzinei electrice, o biată maghernită bocănind ca o moară stricată, se opri deodată locului ascultând ca o moașă bătăile pruncului din pântecul mamei: în hurea de noapte al motoarelor el auzea ceva smintit . . . Am intrat amândoi înăuntru, s'a oprit, a mai ascultat câteva clipe, și s'a dus drept la piesa cu beteușug (pag. 86).

Uneori, condeiul d-lui Botez nu se mulțumește să evoce, ci atacă, lovește și investivează. Scrisul său adaugă atunci unui delicat simț de poezie, neașteptate accente de luptă. Ele sunt poate, artisticește, mai puțin valabile.

« Acesta-i . . . Limbricul . . . Acesta-i viermele . . . Acesta-i dascălul care murdărește breasla și școala . . . L-ați privit vreodată țintă în ochii rătăciți care cată spre pământ? . . . I-ați urmărit slova care se întinde moale, fetidă, ca zeama de varză trezită aruncată la canal? » (pag. 125).

D. Ioachim Botez întrunește în scrisul său suave nuanțe și investive tari, o melancolie intimă dispusă spre pace și un simț de revoltă morocânoasă, ce nu cunoaște iertare. Visător și acid, blajin și virulent, aruncă asupra vieții o privire ce îmbrățișează și respinge cu egală pasiune. « Un scai țepos lângă o dalie târzie . . . » (pag. 118).

* * *

Valoarea primă a « Insemnărilor unui belfer » nu este însă nici în materialul lor, nici în temele abordate, nici poate în incontestabila viață ce le însuflețește. Aceste însemnări revelează, înainte de orice, un prozator de mari posibilități, o proză bogată, cu un ritm ce leagă și rotunjește fraza, dându-i mișcare, densitate, putința de a se ridica fără efort și de a cădea fără oboseală. Vocabularul îi este colorat, sinteza firească. Ceva solemn și familiar în același timp, stăpânește fără vigoare acest scris. E o proză pe care o hrănește un dublu curent de vorbire arhaică și de lectură umanistă. Impreunarea dă o savoare nouă, o strălucire care ar fi factice, dacă nu știu ce simț sigur n'ar păzi aliajul de excese sau descompuneri. Belfer, d. Ioachim Botez nu este, în scris cel puțin, livresc.

Aș vrea să transcriu cât mai mult pentru edificarea lectorului. Dar nu vreau să rup din întregul paginilor, o frază pe care n'aș

putea-o reproduce decât sărăcind-o. Citiți prima pagină a cărții : este o mică și completă minune. Nu-i lipsește nici culoarea vie a peisajului evocat, nici imaginea jumătate funebă, jumătate grotescă a omului învins, nici vocativul puțin retoric al scriitorului ce meditează la vanitatea lucrurilor, nici ironia înfiorată în fața morții, nici invocarea versurilor de demult... E o pagină tristă și împăcată, gravă și surâzătoare, dureroasă și senină. Intreaga artă a d-lui Botez e rezumată aici.

Nu voi consimți să pun în primejdie această pagină fragmentând-o. Dar voi transcrie cu orice risc din alt capitol al cărții, un scurt pasaj :

« A, ce biserică smerită, mărunță ca o băbuță, prididită de ani, de pomi încărcăți cu roadă, de seninul dimineții de toamnă cu ciripit de lăstuni, cu o horă de morminte împrejur, năpădite de buruiană și de melci, cu băieți și fete de școală înghesuți până în tindă, ascultând distrați cazania din altarul pierdut în fumul iute al lumânărilor... Atâta tinerețe fragedă în ceața asta vânăată de fum înăbușitor, când sus în jurul turlor se zbeguesc în voie lăstunii, iar melcii își fac plimbarea de dimineață în frunza cu lacrimi de rouă, pe lespezi cu povești de moarte, din care n'a fugit încă răcoarea nopții... De aș fi fost eu preot, ieșeam cu darurile sfinte afară, sub bolta albastră a templului pe care Dumnezeu l-a zidit înainte de toți vecii și i-a aprins pentru totdeauna o candelă cu care parcliserii n'au a se mai necăji potrivindu-și mucle ».

O gravitate bucolică, nu lipsită de anumit suflu retoric, străbate acest fragment.

* * *

Cu asemenea strălucite calități, ce drum va lua în literatură d. Ioachim Botez, în momentul în care va fi terminat capitolul școlar ?

Bun povestitor, drumeț atent, privitor sensibil ar putea să ne dea un nou itinerar geografic și psihologic asemeni unui nou Calistrat Hogaș, al cărui discipol pare a fi bucurossă se numească. Iată de sigur o bună cunoaștere de sine însuși.

Sunt însă anumite elemente în cartea aceasta primă, care indică pentru viitor posibilități cu totul speciale. Mă gândesc la paginile propriu zise de memorii. Aflăm cu surprindere că belferul a fost pe vremuri boem și că, dincolo de zidurile școlii, el a cunoscut o junețe agitată, prin redacții, prin cercuri scriitoricești. Silueta lui Bogdan-Pitești, portretul lui Nae D. Țăranu țin de acest capitol de memorii, deocamdată abia în treacăt deschis. D. Botez nu se va opri mai mult în acest despărțământ al amintirilor sale ? Noi îl socotim deocamdată un memorialist.

MIHAIL SEBASTIAN

CRITICA ȘI POEZIA ¹⁾

Despre cercetarea critică a d-lui Tudor Vianu asupra poetului cu șapte lacăte Ion Barbu, ca despre orice altă lucrare de aceeași natură, am dorit să scriu dintr'un sentiment de veche și nesatisfăcută pândă vânătorească în ceea ce privește făptura sălbatică a poeziei. O experiență personală, a cărei întărâtare singur o cunosc, m'a făcut să desnădăjduesc de a putea vreodată privi poezia în marii ochi limpezi de căprioară a înălțimilor. Când o presimțeam, totdeauna neîmblânzită, înarmându-mă cu cele mai complicate prevederi, căutam să-i astup fugile cu ochuri, ale căror lungimi de cerc le reduceam riguros până ce vânatul, fie că fulgera prin tufărișul inextricabil, fie că, în centrul calculat al trudnicelor încercuiri, constatam că lăsase lăcomiei omenești — cum, nu știu — culcușul cald, cu mirosul tare al trupului dispărut. Poezia este o sălbătăciune care nu doarme. Vânătorii consumați ajung însă la dulci perversiuni fără nocivitate, la salvatoare substituiți de scop, ascultând cu plăcere, în recompensa țintei irealizabile, cornul pădurilor, sarabanda de hăituieli și ecouri ale acestui *hallali*, întârziind cu privirea pe tufișul vibrător în care veșnic se disimulează vânatul. Aceasta este aventura poeziei și despre ea nu-mi simt aptitudinea de a vorbi în alți termeni. De aceea comentariul d-lui Vianu, ca orice încercare de cuprindere explicativă sau teoretică a fenomenului poetic, mă interesează prin ceea ce bănuiesc că va putea adăuga la aproximările nevredniciei personale.

D. Tudor Vianu a avut o tinerețe lirică, din care, exprimând cu strălucire antologică strofele intitulate *In Vie (Se vede că ne tragem din neam de podgoreni...)*, de accent pre-pillatesc, era sortit să iasă, prin înălțare către muchiile ninse ale inteligenței, semnalul acestei evoluții putând fi considerat un scurt poem meditativ, *In Turn* — mi se pare — (*Privesc dela fereastra cea mai naltă...*), publicat în *Sburătorul*. Au urmat popasuri provizorii în câmpul criticii literare militante, încredințându-i-se chiar un foileton de ziar repede părăsit, pentru ca d. Vianu de atunci și până azi, atras de cugetarea pură — inactuală, să devină autorul numeroaselor cărți de idei, dintre care cea mai recentă este *Estetica*, vol. I. Un destin cerebral se împlinea așa dar sorbit, din regiunile speculative, de o vocație precisă ca o maree de puterile cerești. Și astfel se face că subțirele silf de fum al poeziei din tinerețe, ridicându-se din căminul actualității imediate, s'a risipit ca să nutrească azi înalte abstracțiuni, reci transparente, de unde filozoful dacă mai coboară câteodată — e spre a se ocupa

¹⁾ Tudor Vianu: Ion Barbu, Ed. «Cultura Națională», 1935.

de d-nii Lucian Blaga și Ion Barbu, poeți ai unui transcendentalism diferit, dar transcendenți amândoi și deci familiari oarecum comentatorului; sau, mai probabil, nu coboară de loc, ci aceștia îl ajung — socotește criticul — cu piscurile lor. În sprijinul acestui mod de a vedea conștiința de sine a d-lui Vianu, îmi vine chiar studiul său *Ion Barbu*, în care toată bibliografia critică despre poetul studiat se află sub interdicția unei suverane ignorări. Nu știu dacă aceasta este, și în ce măsură, metoda cea mai nimerită. Asupra poeziei, ce se refuză sieși, a d-lui I. Barbu au scris eseuri remarcabile până azi d-nii E. Lovinescu, Șerban Cioculescu, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, I. I. Cantacuzino etc.... A nu ține nici o socoteală de vederile acestora însemnează în mod fatal a-i repeta fără nevoie. Faptul, care putea fi înconjurat se întâmplă d-lui Vianu. « Am nesocoti un aspect esențial al poeziei lui Barbu, scrie d-sa, dacă n'am ținea seamă de acel fel al său de a considera înfățișările lumii în dependență de arătările cerului ». Și urmează caracterizări ca « expresia sentimentului de relație cu cerul și stelele », « un svon de influențe misterioase circulă neconținut între pământ și cer », « ancorări în astral », « viziune cosmică ». Cu mai mulți ani înainte, d. G. Călinescu fixa cu privire la poezia d-lui Barbu aceleași valori: « sentimentul dependenței de astre », « lirism astronomic », « fior astral », « sens al lumii, privit din infinitul firmamentului, legat de fenomenalitatea noastră prin fluxuri astrale », « misticism theurgic », « chemări din Cosmos ». Dar mai întâi de a-mi formula nedumeririle, datorz conștiinței mele și d-lui Vianu o precizare. D-sa pune în circulație sau, mai exact, propulsează alături de alții în atenția publică pe un poet obscur, cu mijloace de exprimare însă a căror limpezime se recomandă în sine peste valoarea judecăților critice. Metodica dificultății, aplicată de d. Barbu poeziei sale, punct interesant al unei estetice mai generale, se desfoaie în plină lumină sub puterea stilului, remarcabil prin lipsa de pretenție neologistică, al d-lui T. Vianu. În altă împrejurare, m'am exprimat destul de categoric în contra unei critice, ruptă dela îndatoririle ei de oficiu public, pe care am numit-o oraculară. Așa încât mă bucur de a nu fi pierdut prilejul, elogiind însușirea de claritate ca pe un principiu de desfătare autonom la criticul de azi al d-lui Barbu, să ridic încă odată, oricât de fugar, chestiunea aceasta, în care se pot desluși rosturile mai adânci ale criticii literare. Cum caută a cuprinde cartea care ne interesează: pe poetul Ion Barbu? Un prim capitol, *Ion Barbu și obscuritatea în poezie*, desvoltă deosebirea, poate arbitrară, dintre obscuritate — considerată « efectul unei caducități » — și ermetism — privit ca « stil ». Ermetismul ar fi astfel, la autorul *jocului secund*, o stare complexă de suflet, în care « ideea... figurează... ca o posibilitate a poeziei »; ar fi apoi dificultatea

spulberată prin lectura activă, colaborantă; ar mai fi înzestrarea limbajului cu noi și nebănuite latențe de natură matematică ori astronomică și, în sfârșit, ar consta de asemeni în violente contracțiuni stilistice. Cel de al doilea capitol, *Etapele poeziei lui Ion Barbu*, afirmând o « structură polivalentă » de « ritm bruscat », se împarte în *Ion Barbu și Parnasienui, Ciclul baladic și oriental, Ciclul ermetic*, acesta din urmă despletindu-se metodic în *Mitul oglindei, Spiritualism, Treptele viziunii, Joc și Limbaj*. După d. Vianu, în gust parnasian, « Ion Barbu evocă Grecia misterelor eleusine și a culturilor orgiastice ale lui Dionysos » spre deosebire de Lecomte de Lisle și Hérédia cu Grecia lor « mitologică ». Ca mod de a trata un astfel de material i se alătură poetului nostru alegoriștii Sully Prudhomme și J. M. Guyau. Din *Ciclul baladic și oriental* criticul pune în vedere un naturism fraged, în care descifrează nu înțeleg ce « dionisianism mai însumat » pentru a stabili legătura de substanță cu maniera dintâi; sprijină pe teoretizări discutabile în jurul unor subrealități orientalo-balcanice ale sufletului românesc, ca și poetul însuși de altfel, bucățile de pitoresc turc, iar ca modalitate a expresiei relevază foarte concludente apropieri folklorice. *Ciclul ermetic* comentează după grupările arătate acel *Joc Secund*, care reprezintă, în cel mai energic moment, sfortșarea involutivă a poeticeii d-lui Barbu; două poezii, una menționând puritatea imaginilor reflectate în oglindă — iar cealaltă figurând categoric confruntarea conștiinței cu ea însăși, conțin pentru d. Vianu material suficient pentru a edifica « mitul oglindei », formulă fără cuprins verificabil. Aspirația poetului de a se contopi în « principiul suprem al lumii » este interpretată însă convingător drept un act spiritualist de abandonare a creațiunii imperfecte. Peisajele matinale, serale — în orice caz pământești, apoi astrale și în sfârșit simpla funcțiune a vizualității sunt socotite ca urcări progresive ale viziunii poetice. Toată această încordare către valorile ideale se exprimă însă prin jocul de rime interioare, asonanțe generoase (*mugur — bucur*), aliterații, clocote silabice, cuvinte inventate și chiar prin forțarea raporturilor limbii, concluzia studiului d-lui Vianu rezumându-se în ultimul capitol, *Perspectivă*, la faptul că, alături de d. Lucian Blaga, d. Ion Barbu este un « poet metafizician ». Și autorul nu se înșeală asupra aparatului poetului.

Dar mai mult decât îndreptățirea afirmărilor critice ale d-lui Tudor Vianu, mă interesează pentru un moment modul general al criticii sale. D-sa, așa cum precizează crocian în recenta *Estetică*, recomandă o critică « descriptivă și explicativă ». Cartea rezumată mai sus îi ilustrează teoria cu îndestulare. Numai că ascuțimile analitice, cu al căror complement necesar aplecările descriptive și explicative devin operante, nu trebuie împrumutate

dela poezii înfățișate, deoarece informațiile lor constituiesc un material critic dacă mai întâi realizările poetice singure le implică și pun în nediscuțată evidență, deși chiar în această împrejurare se dovedesc de prisos. D. Vianu află astfel dela d. Barbu însuși că, în versul *Atâtea clăile de fire stângi*, cuvântul «stângi» este atributul care în geometrie desemnează curbele spațiale», pentru ca în alt vers, *Stângi cuburi șubrede intrate...*, același cuvânt să înlocuiască pe *stângaci*. Aceasta nu poate fi explicație mulțumitoare. Cât privește analiza poeziei, de toată limpezimea, *Ritmuri pentru sunțile necesare*, criticul transcrie de-a-dreptul interpretarea încredințată lui de însuși poetul: «...Mercur, în interpretarea lui Barbu: duh al inteligenței...» Puterile analizei înțeleg să se informeze de vigoare dela poezia realizată și nu dela poet, cu atât mai mult cu cât d. Barbu are un savuros gust al mistificării criticilor. D. E. Lovinescu deasemeni, întemeindu-se odată pe conversația cu poetul, scria cu privire la caracterul producției sale că este vorba de «revărsarea visului în viața reală» (formulă pe care în aceeași termeni cititorul o poate găsi în *Aurélia* lui Gérard de Nerval), pentru ca mai târziu d. Barbu să protesteze în contra esteticei supra-realiste a onyrismului. Așa dar a recurge la destăinuirile poezilor asupra operei proprii este când inutil, când primejdios: inutil, când opera le cuprinde vădit sau când nearătându-le ea nu se poate valorifica printr'o intenție rămasă extrinsecă, și primejdios, când poetul consultat dispune de o fantezie bogată în resurse bufe.

Critica explicativă, așa cum B. Croce a circumstanțiat-o, presupune teoretic anexarea unui minim de istorism probant, care în practicarea criticei de artă impune la rândul său cunoașterea și cercetarea *izvoarelor*. D. T. Vianu cunoaște și semnalează punctele de obârșie ale poeziei d-lui Barbu. (Poate estetica poetului nu o identifică îndestulător, cititorul putând să creadă că versurile formând două sau trei catrene de fiecare poezie, s'ar grupa «după modelul «Stanțelor» lui Moréas», ceea ce nu este decât o asemănare de suprafețe. Dimensionalitatea minimală, redusă cu strictețe la *momentele* într'adevăr comburative ale emoției estetice, provine dela un patron, Edgar Poe, nedreptățit de critic). Adâncirea însă a izvoarelor, lărgind cunoștința despre artist, ferește de rătăcirii regretabile. După ce, în subcapitolul *Țoc*, d. Vianu enumără procedeele formale ca monorima, rima interioară, asonanța rarisimă, jongleria silabelor, adaugă: «Este de prisos să spunem că poezia lui Barbu nu se rezolvă într'un astfel de joc, cum era cazul pentru Parnasieni sau chiar pentru un Mallarmé, de vreme ce a trebuit să-i recunoaștem un conținut de intuiții spirituale.» Să fie vorba de acel Mallarmé, care a pus în circulația poetică a lumii moderne valorile virginale ale increatului? Aceasta este cea mai

gravă afirmație a d-lui Vianu, depănată din faptul de a ocoli tratarea în adâncime a izvoarelor d-lui Barbu. Din refuzuri de creație, semnificând o direcție a spiritului către puritățile pre-creative ale universului, Mallarmé a edificat schelele acelor străvezii « absențe », pe care a urcat Valéry (... *l'univers n'est qu'un défaut Dans la pureté du Non-Être*, admirabile versuri proaste) și urcă de asemeni și poetul nostru (*Oul dogmatic*). Dar conținutul acesta de « intuiții spirituale », împrumutat în întregime dela Mallarmé, nu formează nicidecum realitatea organică a structurii d-lui Barbu; ci este, ca să-i zic așa, o aluviune culturală. Mă întăresc asupra acestui punct de vedere printr'un citat din d. Tudor Vianu: « Nu cunoaștem în întreaga literatură un alt poet care să fi îndrăznit a-și propune dificila temă a trecerii dela neființă la viață, vraja magică a desfacerii din adâncurile mobile ale posibilului ». Criticul afirmă ca pe un miracol de dificultate această temă a *creativității* și o susține în repetate rânduri ca fiind punctul de generație al celei mai prețioase frumuseți barbiene. Mallarmé condamnă creațiunea în toate posibilitățile ei; d. Ion Barbu o poate și exila și preamări? Aceste două atitudini (creație imperfectă și non-creație ideală) arată însă o împletitură arbitrară de incompatibilități, care trădează oarecum zădărnicia acelei critici explicative, neprevăzută îndeajuns cu oțeliri analitice.

Totuși, lucrarea d-lui Vianu, în asociații intelectuale precise, stăruind mai mult asupra grupului de « idei nereprezentabile » din *Ńoc secund* decât asupra sensurilor emoționale, schițează direcția generală a unui spirit, care reface în parte pentru literatura noastră experiența poetică Mallarmé; cartea se dezvoltă, după o luminoasă arborescență miniaturală, într'un stil purificat, lăsând în liberă evidență chiar lipsurile critice; și dacă valoarea specifică a poeziei d-lui Barbu nu o constrânge să se exprime, aproximarea ei se face totdeauna instructiv și delectabil.

Precum am căutat să arăt la început, destinul criticii literare pare a fi ca din evoluțiile prin pădurea misterelor poeziei să se aleagă cu o cunoaștere metodică a tuturor esențelor de lemn, niciodată însă cu nuditatea palpitantă, în mâini, a vânatului. Poate că aceasta este însăși condiția poeziei, de a scăpa ca un iepure printre picioarele vânătorului.

VLADIMIR STREINU

« DUSTY ANSWER »

Rosamond Lehmann ne introduce în lumea atât de bogată în simțire și fantastic a adolescenților, mai precis a adolescentelor. Sufletul de subtil psiholog al acestei scriitoare s'a aventurat în

lumea atât de fragilă, atât de tainică a fetelor unui pension britanic ca să ne aducă din mijlocul lor acest mare coș de flori încă învăluite de roua și mireasma întâmplărilor care se succed între copilele acestea de bună familie englezească.

E inutil să povestim subiectul acestui roman. El s'ar putea numi cartea acelor care iubesc și au tristul destin de a nu fi și ei la rândul lor iubiți. Astfel se încep întâile acorduri ale acestui roman. Judith Earle face, la Cambridge, cunoștința lui Jennifer Baird. Între cele două fete se încheagă o prietenie care se transformă curând într'o dragoste arzătoare cum sunt foarte multe între adolescente.

Prezidate de o subconștientă puritate inițială, dragostele dintre fete urmează totuși legea oricărei dragoste. Ele se supun aceluiași canoane de acaparare și gelozie, de abandonare benevolă în mâinile celui pe care îl iubești, — de toate aceste canoane pe care le cunoaște și dragostea dintre bărbat și femeie.

Din clipa când își dau seama că se iubesc reciproc, cele două fete vor trăi exclusiv una pentru cealaltă, cultivând micile atenții pe care le cultivă orice îndrăgostite, trăind într'o fățișă izolare de ceilalți, fericite de a se putea izola și a-și trăi numai și numai dragostea lor.

Dar ca și între bărbat și femeie, într'o bună zi atitudinea lui Jennifer se schimbă brusc. Altă față a luat locul Iudithei în inima ei. Dragostea arzătoare a lui Jennifer nu-și mai găsea rezonanță egală în Judith. Aceasta păstra prietenei sale aceeași dragoste de gingașe atenții și de subtilă adorare, același devotament și aceeași alăturare. Însă la Jennifer dragostea ce i-o nutrea prietenei sale atinsese un stadiu de exasperare, de exasperare fizică, vai!

Nevoind să altereze puritatea sentimentelor pe care i le nutrea Judith, Jennifer preferă să se abandoneze în brațele altei prietene, Geraldine, o făptură ardentă, cu un cap oarecum masculin, care satisface deplin nevoile de dragoste fizică ale lui Jennifer.

Firește, Judith află imediat și decepția ei este mortală. Ca în adevăratele drame erotice dintre bărbat și femeie, Geraldine pune stăpânire totală pe Jennifer reușind s'o scoată definitiv din viața acesteia pe Judith.

E primul eșec dureros din viața Iudithei. Și ca și cum ar urma fatalitatea unui destin ineluctabil, Judith se înamorează de tânărul Roddy pe care îl iubea încă din copilărie. Amor nefericit, deoarece, cu totul deosebit de Judith, Roddy este un tânăr rece, lucid, cinic, nepăsător. Atenția afectuoasă pe care i-o acordă Judith îl lasă rece; suferința fetei, semnificația pe care aceasta o dă apropiării lor și oricărui gest întâmplat între ei, nu-l interesează. Tip de snob, de cuceritor ieftin, peste farmecul fizic Roddy nu mai posedă nimic.

Spre deosebire însă de el, verii săi, Martin și Julian o iubesc pe Iudith și drama de neînțelegere și dragoste neîmpărtășită care se petrece între Iudith și Roddy, se petrece pe de altă parte și între Julian și Iudith pe de o parte, ca și între Martin și Iudith pe de altă parte. Tot astfel cum Marietta, vară a lui Julian îl iubește pe acesta, fără să fie la rândul ei iubită.

Așa dar Iudith îl iubește pe Roddy. Ani de zile în lungile-i meditații și peregrinări, visează să poată fi împreună cu cel pe care îl iubește, să-i poată smulge și lui un cuvânt de dragoste, de asigurare că și el o iubește. Momentul acesta sosește, întâlnirea decisivă între ei are loc și Iudith crede că trăiește într'adevăr revelația supremă a dragostei cu Roddy. Intr'un elan admirabil de naivitate și feciorie sufletească, i se dă...

... Ca să-și dea a doua zi seama că Roddy n'a fost decât un banal și cinic curtezan de duzină care a profitat de ea ca de ori și care fată care i-ar fi căzut în mână. Nimic din împlinirea florală a visurilor și năzuințelor cu care ea a însoțit totdeauna dragostea cu acest băiat, nimic din adâncă semnificație cu care ea a acoperit orice atingere dintre ei. Ci pur și simplu o nudă și brutală posesiune fizică.

Acesta e eșafodajul scheletic al dramei, banalul ei fundal: incompatibilitatea fizică dintre doi adolescenți, eternul conflict dintre cele două sexe. Iudith Earle aduce în dragostea ei, toată zestrea de poezie și năzuință, de subtilă elevație și de stelară evadare a oricărei fete de vârsta ei. Pentru ea întâlnirea de suflet cu Roddy are o valoare originară de destin, în această apropiere de suflete pune tot ce are mai pur mai curat, mai adânc.

De cealaltă parte însă o așteaptă dorința cinică a unui mascul care nu cunoaște legile tainice care dirijează grădina sufletească a unei fete și care calcă în picioare, nepăsător și cinic, răzoarele gingașe de flori și iluzii.

Drama ar părea banală ca orice dramă de iubire; aici însă începe marea, unica măiestrie a scriitoarei engleze.

Pe acest fond liniar și comun, ea altoiește o vastă peluză de subtilități și notații psihologice. Nimic nu este facil și spus de circumstanță, totul își găsește o justificare psihologică unică, definitiv convingătoare. Și ceea ce face ca «Dusty Answer» să fie una din cele două, trei cărți mari ale literaturii universale, este că, dela primele douăzeci de pagini, — datorită acestui fluid autentic, acestui principiu vital și inexorabil, — te asimilezi cu eroii cărții și suferi cu ei laolaltă. Cred că numai cărțile mari, de calitate unică și care taie în noi o brazdă esențială și definitivă au însușirea să te facă să aderi dela început cu eroii cărții, să-ți însușești suferințele lor, să te zbuciumi și să te frământă cu ei laolaltă.

Și aceasta se întâmplă nu numai fiindcă « Dusty Answer » este o carte a inimii, dar și fiindcă ea stă sub semnul pur și minunat al inteligenței, al unei inteligențe feminine care prinde cu antene de vis atâtea imponderabile și transparente care scapă bărbatului.

Vreau să insist asupra însușirii acesteia a scriitoarei engleze. Peste toată drama acestui grup care trăiește în același climat spiritual, stăruie o atmosferă de elevată suprarealitate. Eșafodajul epic al cărții este nins de pulberea aceasta de poezie, o poezie care crește organic și firesc, nu una facilă și de circumstanță; tot astfel cum firesc se integrează și natura în drama acestei familii de adolescenți.

În această privință Rosamond Lehmann, ca și D. H. Lawrence de altfel, ca toți scriitorii și scriitoarele engleze, beneficiază de o însușire de mare naturistă. Natura se întrețese cu faptele mărunte ale oamenilor, le e fundal și aureolă, refugiu de vis și suită senină. Între pauzele întâmplărilor prozaice sau idilice, se aude corul amplu, celest al naturii. El punctează cu un zumzet de vis și o atmosferă paradisiacă, dramele ineluctabil triste și tragice ale oamenilor, zădărnicia iubirii dintre ei.

CAMIL BALTAZAR

DIVERSIUNI PLASTICE

O VIZITĂ LA MATISSE

Sunt unele opere de artă, în fața cărora ne oprim cu toții, le privim și le admirăm, fără să ne putem ridica întotdeauna cu înțelegerea, până la frumusețea lor desăvârșită.

De astădată păraseam Veneția, cu satisfacția emoțiunilor coaleșitoare, pe care mi le-au dat panourile lui Jacopo Robusti zis și Tintoretto, aflate în sala de așteptare a Ambasadorilor din Palatul Dogilor.

Rare ori a fost atins un mai perfect echilibru între compoziție, formă și culoare, rare ori aceste elemente s'au împletit mai fericit, ca în acele trei pânze murale ale lui Tintoretto: Bachus oferind inelul Arianei, Mercur între Grații, și Venus între Pallas și Marte.

Mărturisesc că pentru a păstra cât de pură această impresie, m'am ferit câteva zile să mă ocup de altă picturi.

Părăsind Veneția, cu toată ceața ce se lăsase în tot timpul călătoriei, cu toată tristețea unui cer învăluit, nu vedeam decât aur și lumină.

Trebuia să mă opresc în sudul Franței, pentru a mă întâlni cu Matisse, căruia îi fusesem recomandat de un camarad al său. Cu amintirea Venetienilor încă proaspătă, odată intrat în atelierul lui Matisse, m'am simțit întrucâtva dezorientat.

Recules însă, după un timp, am început a privi lucrările de pe pereți, cu un interes mult mai viu decât acela pe care obișnuința operelor contemporane mi-l da în alte împrejurări. În acea zi, Matisse lucra la marele panou decorativ, destinat Muzeului din Merion, Fundația de Artă a miliardarului Barnes. Pictura reprezintă perechi de nuduri înlănțuite în ritm, pe un fond simplu de gri și violet ce alternează. Un desen larg, de cea mai caracteristică viziune matissiană, forme ample, pictură simplă, decorativă, luminoasă, fără urmă de modelaj, ca aceea de pe vasele antice grecești. Panoul era astfel conceput ca să completeze spațiile dintre cele trei arcade ale mării galerii a Muzeului. Matisse lucra de doi ani la acest panou.

După focul purificator prin care trecusem la Venetia, contrastul era izbitor; totuși, judecând bine, considerând și cerințele arhitecturii actuale, nu ar mai fi fost de loc interesant, pentru epoca noastră, ca după patru secole, pictorii noștri contemporani să se adape la aceleași izvoare și să întrebuițeze aceleași metode de exprimare ca meșterii Renașterii, pentru că de fapt tocmai ponciful clasicismului determinase decadența artei academice.

Și cred că e potrivit prilejul să amintesc butada lui Degas, care, vizitând unul din saloanele pariziene și oprindu-se în fața unei pânze, pe cât de pretențioasă pe atât de lipsită de viață (pictura unui ilustru membru al Institutului), spunea însoțitorilor săi: «dacă Rafael ar fi înviat, cu siguranță că s'ar fi recunoscut vinovat de această decădere a epigonilor clasicismului». Pășind mai departe prin expoziție și privind o pânză modernistă, pictată de un artist mai independent, ce manifesta o personalitate mai vie și mai liberă, Degas afirma că Rafael n'ar fi ezitat să exclame: «e totuși mai interesant!».

Intrebându-mă Matisse de impresia ce-mi făcuse panoul său decorativ, răspunsei că lucrarea îmi reamintea o pânză mai veche, «La Danse», aflată la Moscova, în colecția Ivan Șciuchin, colecție astăzi naționalizată de statul sovietic

Pasiunea și interesul ce-l manifestam pentru opera sa îmi asigurară o bunăvoință a meșterului, care mă invită pentru după amiază, în locuința sa particulară, unde avea să-mi arate alte lucrări și colecția.

După prânz, acasă la dânsul, ne găseam într'o cameră pe ai cărei pereți străluceau câteva tablouri de Cézanne: un peisaj cu stânci și arbori, un tablou cu nuduri la scăldat, un portret

al d-nei Cézanne și o mică natură moartă, o cracă cu frunze și caise, apoi trei tablouri mai mici, dar frumoase de Renoir (nuduri și un peisaj), iar ca opere personale, o odaliscă culcată, denumită: « Odalisque aux magnolias », din 1925, o femeie arabă într'un interior oriental, din 1928, și un mic peisaj din sudul Franței.

Trecurăm apoi în altă odaie, unde erau biroul și biblioteca meșterului. Pe pereți, trei din cele mai importante pânze de Courbet: nudul cunoscut sub denumirea de « La femme endormie », apoi un frumos tablou « La demoiselle de la Seine », în genul celui din Muzeul Petit Palais din Paris, care însă are două personaje, și al treilea tablou, un grandios peisaj de pădure și izvoare.

Ca opere personale, câteva splendide studii, pline de exuberanță cromatică, în special un interior cu paravan mauresc, care a servit ca fond pentru diferite tablouri mai mari, ca « La leçon de piano », « Intérieur oriental et nature morte », etc. și, în fine, un admirabil nud, culcat pe divan, lângă o consolă cu ornamente aurite, nud de un desen impecabil ca stil, caracteristic matissian, de un rafinat modelaj în tonuri sidefale, tablou de modeste dimensiuni, însă de mare calitate picturală.

Cum, în convorbirea noastră, arătam un interes mai pronunțat pentru Renoir (doar veneam din Veneția, patria coloriştilor), întrebam pe Matisse, dacă și el împărtășește aceleași sentimente.

Matisse îmi răspunse: « L-am cunoscut bine pe Renoir, îl admir ca și d-ta, probă că am pânze de ale lui pe pereți, dar pentru mine Manet și, mai cu seamă Cézanne, rămân cei mai interesați îndrumători ».

Mi-am explicat răspunsul; Renoir deținea o tradiție moștenită dela Venețieni, prin Rubens, Watteau, Delacroix, pe când reacțiunea lui Cézanne fusese mai largă și mai profundă; într'adevăr, Cézanne descoperise orizonturi noi.

Intervin: totuși, după rătăcirea cubistă și haosul supra-realismului, *revirimentul pentru Renoir* pare evident la toată generația nouă, care e în căutarea unui humanism, unui nou clasicism.

« Poate », îmi răspunse, cam vag, Matisse.

Am căutat să ies din impasul acestei discuțiuni; de altfel sentimentele ostile ale meșterului pentru cubism și speculațiunile abstracte în artă îmi erau cunoscute. Divergența pe această chestiune între Matisse și Picasso pusese capăt unei vechi prietenii înaintea marelui război.

Ii cerui permisiunea să revăd a doua zi colecțiunea, pentru a mă putea fixa mai bine, cu atât mai mult cu cât, abordând discuțiunea asupra artei persane, Matisse îmi spusese că

are și o colecție de fragmente din covoarele epocii domniei Șahului *Abbas* (secolul al XVI-lea), covoare cunoscute sub denumirea de *Ispahan*.

A doua zi, urcam la al V-lea etaj al casei unde locuia Matisse. De astădată ne oprirăm mai mult, în odaia de culcare a meșterului, unde se găseau covoarele.

Convorbirea se animă și avurăm un schimb de vederi asupra artei persane, concentrându-ne asupra motivelor decorative din acele minunate fragmente cu borduri bogate, în care varietatea ornamentelor și suavitatea colorilor se împleteau așa de armonios.

Intr'una din fășii, am recunoscut acordul de culoare de care se servise Matisse în tabloul « Interior cu femeie arabă ».

Matisse era un mare cunoscător al artei orientale. Admiram împreună frumusețea unui covor cu un câmp albastru-peruzea, în care șerpuiiau arabescuri și infinite ornamente florale, cu un chenar de un roș profund închis, cu inscripțiuni musulmane.

O parte din opera lui Matisse e clădită pe teme decorative, care păstrează un parfum oriental.

Matisse sacrifică deseori cele mai elementare canoane plastice, renunță la perspectivă, deformează la nevoie desenul, pentru a obține un frumos ansamblu vizual,

Intrebându-l apoi, dacă miniaturile și anluminurile persane nu l-au îndemnat la acuarelă, mi-a răspuns negativ.

Zărind pe perete, un frumos desen de nud, l-am rugat să-mi arate o mapă cu desene.

Mi-a răspuns că nu prea avea multe la Nisa, dar tocmai terminase desenele ce trebuiau să ilustreze o ediție a poeziilor lui *Mallarmé*.

Acela care nu știe câtă căutare și gândire se ascunde într'un desen de Matisse și ar crede că aceste schițe izvorăsc așa dintr'odată, cu ușurință și printr'o simplă trăsătură de condei sau se datoresc unei fericite întâmplări, se înșală.

Un desen de Matisse este rezultanta unui șir de încercări din ce în ce mai interesante și care pornesc dela o primă realizare după natură, ce se simplifică și se purifică succesiv, lepădându-se de tot ce este accidental și inutil, până ce rămâne linia esențială și expresivă.

Ca încheiere, reproduc rândurile lui Matisse, care lămuresc originile psihologice și tendințele artei sale.

« Ce que je rêve, c'est un art d'équilibre, de pureté, de tranquillité, sans sujet inquiétant ou préoccupant, qui soit pour tout travailleur cérébral, pour l'homme d'affaires, aussi bien que pour l'artiste des lettres, par exemple, un lénifiant, un calmant cérébral, quelque chose d'analogue à un bon fauteuil qui délasse des fatigues physiques ».

Și această călătorie m'a făcut să-mi verific, într'o măsură, presupunerea că firul artei coloriştilor porcede din Orient, de unde a trecut la Venetieni, pentru ca să ajungă la contemporanul Matisse.

K. H. ZAMBACCIAN

NOTĂ DESPRE PALLADY

Imi place, în fața pânzelor lui Pallady în care sunt înfățișate ferestre în plină lumină, să-mi imaginez lumea lor.

Coloarea peisajelor întrevăzute prin ferestrele deschise o regăsesc în apusurile ceruleene de pe cutare platou muntos, când soarele a scăpătat și fundurile zării capătă transparențe paradiziace. Intr'acolo, în clipa aceea, se îndreaptă privirea omului trudit de muncă, care coboară spre casă, pe când umbrele au cotrăpătit câmpul.

Pallady a învins lumina, în aceste pânze, și a știut să și-o aservească.

Altădată, prin fereastra deschisă, ghicim cutare colț al cheiurilor Senei. Mă închipui, atunci, colindând acele locuri, împresurat de zgomotele familiare și scăldat în ceața irizată a acelei zile de primăvară.

În pânza de alături, fereastra e înfățișată închisă; țara de dincolo de geamuri e albastră, și nu-mi vine greu, în acest interior cu mobile simple, să mă regăsesc în tovărășia eroinelor lui Marcel Schwob (*Le pays bleu*) sau Alain Fournier.

Arta lui Pallady este astăzi într'atât de realizată, încât se petrece cu dânsa ceea ce Oscar Wilde ne spune că s'a petrecut în Anglia, atunci când arta lui Turner a fost consacrată: natura a început să semene cu peisajele pictorului. Colorile cu care e încărcată paleta lui Pallady stau la îndemâna orișicui. Dar dozajul și combinația lor rămân secretul maestrului. Astăzi, un fericit snobism împodobește casele burgheze cu pânzele lui Pallady. Măine, vom merge la muzeu să visăm în fața tablourilor sale, străduindu-ne să aflăm secretul pierdut al zămislirii lor.

AL. ROSETTI

CONCERTE

Dintre clasicii muzicii nu e nici unul care să egaleze în neștirbit prestigiu și nediscuțată autoritate pe ilustrul J. S. Bach. Imprejurarea că la noi el plutește oarecum deasupra preferințelor nu pare a fi în general efectul unei convingeri câștigate prin liberă alegere, a unei depline înțelegeri, care de altfel presupune destule cunoștințe tehnice și istorice muzicale, sau a vre-unei înclinațiuni

pentru un domeniu de gândire și de simțire religioasă care, la noi, trebuie mărturisit cinstit, este aproape extinsă. E greu de crezut de pildă că frumusețile abstracte ale unei fugi pot fi deplin gustate și înțelese de cei care nu au împins studiile muzicale până la încercarea de a formula și rezolva problema muzicală a unei fugi. De aceea este cam suspectă unanimitatea cu care sunt nediscutate slăvite aceste jocuri ale inteligenței și ingeniozității muzicale; când e vorba de o fugă pentru orgă sau transcrisă pentru piano de un Liszt sau Busoni, se întrevede, ca o posibilă explicație, confuzia; efectul strivitor al acelor uriașe acorduri care stăvilesc fuga, anulează nedumerirea și rezerva față de împletitura savantă a vocilor. Iar când fuga e scrisă pentru instrumente cu posibilități mai modeste și e oarecum liberă de suprastructuri sonore, avem atunci de-a-face, de cele mai multe ori, cu ipocrizia în stare pură. Oricine a practicat cât de modest vre-un instrument oarecare, a trebuit să nimerescă în repertoriul școlăresc al instrumentului și peste Bach. La vârsta când acest prim contact a avut loc, autoritatea profesorului nu e niciodată pusă în discuție. Anii trec, instrumentul respectiv e practicat tot mai puțin, dar Bach rămâne în conștiința fostului elev, pe același soclu pe care odihnesc nediscuțați, dar necitiți, Aristofan, Shakespeare, Molière ș. a. m. d. Cu toții se bucură de autoritatea lucrului nejudicat, sau, mai exact, judecat prin autoritatea de vârstă a profesorului.

De aceea faptul că sala Ateneului era vândută cu mult înainte de data execuției oratorului Matthäus Passion, nu trebuie să ne bucure fără ușoare rezerve. Nu se poate însă îndeajuns insista asupra meritelor Asociației Muzicale Române care a organizat festivalul Bach, sărbătorind astfel 250 de ani dela nașterea nemuritorului. Din imensa lui moștenire de muzică religioasă, oratoriul Patimile Domnului după Evanghelia Sf. Matei e una din culmile cele mai curate și mai luminoase ale creației muzicale religioase din toate timpurile.

Corul « Bach » al Bisericii Negre din Brașov, d-nele Rosl Baumann-Rădulescu, d-nii Aurel Alexandrescu, dr. Alfred Witting, Alfred Schmidt, corul copiilor școlii evanghelice, sub conducerea aptă a d-lui Victor Bickerich, au izbutit să realizeze o execuție mai mult decât mulțumitoare. Trebuie amintită, spre cinstea corului brașovean, perfecțiunea și adâncă simțire cu care a cântat în partea a doua admirabilul cor a capella « În ceasul din urmă, Doamne, nu mă părăsi ». Trebuie de asemeni subliniată și contribuția de o perfectă calitate a d-lui Aurel Alexandrescu în rolul greu și obositor al evangelistului. Singura notă discordantă, mai multe chiar, a fost cea a instrumentelor de suflat care, potrivit unui statornic obicei, nu erau acordate.

Recitale s'au abătut numeroase și variate ca interes, valoare, succes. Dat fiind un artist cu anume posibilități, reușita unui recital (considerat ca o încercare de a oferi două ore de delectare muzicală) atărnă în bună parte de abilitatea și priceperea care se cheltuiesc în potrivirea programului. Se cere unitate fără monotonie, varietate fără împestritare, măsură în fixarea unui plafon pentru dificultățile tehnice, bun gust și mai ales simț în alegerea bucăților potrivit puterilor și gingășilor de sensibilitate ale interpretului. Se cer la drept vorbind calități și virtuți mijlocii, care obișnuit nu alcătuiesc zestrea artistului, fire prin definiție depărtată dela mijlocie și care, prin destinație și tehnică vestimentară, cultivă această abatere. De aceea nu e de mirare că de multe ori programul unui recital este o înșirare inabil dozată. Uneori lucrări prea cunoscute nu mai pot deștepta curiozitatea leneșă a publicului decât atunci când sunt interpretate de vre-un artist străin care operează din capul locului cu sugestia unui nume consacrat și de preferință «specializat». Alteori se adaugă lucrări al căror interes muzical mediocru sau uzat cu totul este numai în parte compensat de dificultățile tehnice față de care se constată deseori mai multă râvnă decât stăpânire. O dificultate tehnică însă nu admite decât un fel unic de prezentare în public: perfecțiunea. Ea este singura scuză și firul fragil care leagă în cuprinsul unei opere de artă muzicală gândirea și emoția, cu simpla abilitate. Când dificultatea tehnică nu e stăpânită și subalternă, ea răspândește printre ascultători neliniște și o penibilă strângere de inimă; iar când virtuozitatea este într'adevăr perfectă, ea e acceptată ca un lucru dela sine înțeles, firesc oarecum și accesoriu (cum de fapt și este).

Printre recitalele din ultimul timp, acel al d-șoarei Nadia Chebap a ocolit cu îndemănare cea mai mare parte din neajunsurile pomenite. După obișnuitele omagii aduse marilor înaintași, Bach, Beethoven, d-sa a cercetat cu minuțioasă atenție tablourile unei expoziții de Mussorgsky. Varietatea acestora a fost un excelent prilej de a pune în valoare unele remarcabile calități de platică muzicală și a face dovada unei palete bogate, cum se spune. După indicațiile compozitorului, d-șoara Chebap a pictat liniștit, delicat și scrupulos tablourile, care au fost aproape toate reținute; după care d-sa a trecut la broderie, artă în care excelează. Puritatea desenului și calitatea rară a materiei sonore dau un farmec cu totul particular și personal acestei delicate pianiste.

Un frumos exemplu de artă a interpretării lied-ului l-a dat d-na Nektara de Flondor. Programul variat extrem amintea o colecție de amintiri muzicale adunate de-a-lungul unei călătorii în jurul pământului. Unele din ele, culese în țări depărtate și exotice, rezistau grație artei și meșteșugului, vecinătății lied-urilor lui

Wolff sau Strauss; viața, căldura spirituală cu care erau însuflite le împrumutau o strălucire perfectă și trecătoare. Interpretarea se apropia de limita ei extremă, acolo unde ea se confundă aproape cu creația, puterea dumnezească de a face ceva din nimic.

Dacă însă pentru muzica vocală, interpretarea, în înțelesul obișnuit al cuvântului, este ceva firesc, și « obiectivitatea » în vederea unui lied cade inevitabil în monotonie plicticoasă, pentru muzica simfonică ea este mai puțin necesară și mai puțin cerută. Trăim într'un regim de abuz al interpretării, al « viziunii personale » și deseori se întâmplă ca din setea de a obține ceva neapărat original, compoziția să fie abătută dela sensul pe care i l-a vrut autorul. În această privință, Strawinsky, în recentele lui memorii, are aprecieri instructive: «...cunoscându-și foarte bine meșteșugul, șeful de orchestră îmi pusese perfect la punct executarea partițiunii mele. Nu cer niciodată mai mult unui șef de orchestră, căci orice altă atitudine din partea lui se schimbă în *interpretare*, lucru de care am oroare. Căci, fatal, *interpretul* nu se poate gândi decât la *interpretare* și se asimilează astfel unui traducător, ceea ce în muzică este o absurditate și pentru interpret începutul unei vanități care-l duce inevitabil la cea mai ridiculă dintre megalomanii ».

Nu putem imputa șefilor noștri de orchestră abuzul de interpretări și nici interpretări abuzive, dar semnalăm pofta nesănătoasă a publicului pentru aceste jocuri care schimbă uneori un concert simfonic într'o performanță sportivă. Totuși sunt cazuri când asemenea diversiuni sunt bine venite: atunci de pildă când programul e anemic și obosit, ceea ce s'a întâmplat destul de des anul acesta. E sigur că sărăcia generală și izolarea noastră economică ajută, dar nu explică acest regretabil fenomen. Dintre concertele simfonice acel dirijat recent de d. Georgescu a făcut o plăcută excepție. De câte ori se întoarce din străinătate, maestrul Georgescu are o mică atenție pentru public; anul trecut ne-a adus o amintire din Spania; anul acesta, rapsodia jugoslavă de Dassaut. În general, muzica exotică este cam suspectă și nu întrece vreodată valoarea unui divertisment facil. Foarte cultivată pe vremuri în Franța, care a făcut mult import de materie primă muzicală, ea este încă în uz după cum o dovedesc neistovitele fantezii spaniole, orientale ș. a. m. d.; rapsodia d-lui Dassaut, în continuarea unei tradiții vechi, a ales un stat nou. Cu incontestabile calități de meșteșug și de culoare, întrebuițând abil materialul tematic popular pe care și l-a asimilat într'o măsură neobișnuită la un apusean, cu contraste ritmice de cel mai bun efect, rapsodia are tot ce trebuie pentru a fi ușor și trecător agreabilă. Succesul a fost, cum era de așteptat, mare. Concertul pentru piano de Schumann, care a urmat,

a fost prilej de a reuși pe eminenta muziciană care e d-na Cella Delavrancea-Lahovary; jocul d-sale, precis și sobru, energic, poruncitor chiar, a fost cu deosebire prețuit în finalul sclipitor al acestui veșnic tânăr concert. În fine, memoria lui Saint-Saëns a fost omagiată cu executarea simfoniei a treia, acest admirabil exemplar de arhitectură muzicală. În relativa imortalitate a operelor de artă, acelea compuse de Saint-Saëns s'au bucurat numai de longevitate. Cu toată perfecțiunea lor formală și o invenție melodică plăcută, ele se retrag pentru limită de vârstă, după o strălucită viață publică, în locul de cinste și odihnă care le este rezervat în istoria muzicală a veacului trecut. Simfonia a treia se ascultă totuși cu multă plăcere, și dacă atenția este acomodată la o perspectivă ușor istorică, obiecțiunile, altfel posibile, dispar din câmpul ei de percepție și plăcerea poate fi totală; pentru a fi astfel și din punctul de vedere al execuțiunii, s'a îngrijit cu talentul și sânguința cunoscută, d. Georgescu.

Lipsa marilor virtuoși a fost destul de mult resimțită în anul acesta; constrânși prin forța împrejurărilor la un « prin noi înșine » muzical, am făcut dovada concretă că putem face față strictului necesar; atât numai că strictul necesar e insuficient în artă, activitate socială de lux care suportă greu îngrădirea. Dacă cel puțin această împrejurare ar fi stimulat producția indigenă, sacrificiul nu ar fi fost zadarnic; dar până acum nu s'au prea ivit semne care să îndreptățescă această nădejde. Singura manifestare de până acum a compozitorilor noștri este o audițiune la sala Dalles, destul de puțin consistentă și, dacă se poate spune, cam peticită. Am reținut totuși, cu mare plăcere, dintre primele audiții lucrarea în stil bizantin a d-lui Paul Constantinescu precum și cântecele de adolescență ale lui Silvestri, prețioase și instructive documente pentru urmărirea unui talent mare, care evoluează cu o remarcabilă și puțin îngrijorătoare viteză.

Quartetul Al. Theodorescu, I. Jelescu, L. Mendelsohn și I. Thaler, într'o serie de audițiuni de muzică de cameră clasată de astă dată pe naționalități, a întregit viața muzicală a Capitalei. Cu toată oroarea de vid a naturii, sala Dalles a fost totuși uneori insuficient populată, confirmând odată mai mult că muzica de cameră este un element muzical nu destul de consistent pentru pofa și gustul publicului nostru; oricât de variat ar fi prezentate aceste gingașe opere de rafinată artă, ele par să rămână străine de preferințele publicului. E drept că prin calitatea ei, muzica de cameră nici nu e destinată să facă o carieră strălucită în sălile de concert; ea se acomodează foarte bine cu audiențe mai răzlețe și își primește compensația morală în calitatea atenției și aprecierii ascultătorilor. Activitatea quartetului Theodorescu e dintre cele mai meritorii și trebuie relevată, atât pentru seriozitatea programelor

cu care activează, cât și pentru buna calitate a execuțiilor. Anul trecut ne-a dat quartetele de Beethoven, anul acesta o serie de șase festival naționale.

Acel românesc a fost cu deosebire bine-venit căci prezenta, în afară de quartetul lui Stan Golestan, cunoscut publicului nostru, și două prime audiții: quartetul Nr. 2 al tânărului compozitor Gr. Cugler și un altul datorit d-lui prof. M. Andricu. Cel dintâi adaugă la frumoase daruri și făgădueli amănuntul că autorul e un neprofesionist în muzică; e un semn bun, și d. Cugler, «amator», se găsește astfel în tovărășia spirituală a acelor străluciți «cinci», care au făcut faima școlii naționale rusești. Concertul a fost un bun prilej de a face unele constatări privitoare la progresele și diversitatea de realizare a «ideii naționale» în muzica noastră. Quartetul lui Golestan, în care temele de inspirație românească, distilate și stilizate la școala franceză, circulă cu impreciziunea unor reminiscențe, exprimă credincios anii mulți pe care i-a trăit departe de țară, compozitorul. În ce contrast se găsește acest fel, această nuanță de muzică românească cu paginile scrise de d. Andricu! Compus cam în același timp cu fermecătoarea Sonatină pentru piano, quartetul este o lucrare tipică a acestui harnic și înzestrat artist care a reușit să îmbrace în haina unui stil personal, bogățiile unei sensibilități delicate și a unei fantezii în neîncetată reinnoire. Dacă la aceste exemple adăugăm minunata și așa de adevărat românească sonata pentru vioară și piano a maestrului Enescu, trebuie să admitem că tematica extrasă din muzica populară, poate însufleți și pune în mișcare organismul evoluat și purificat al formei sonate. E drept că rigorile muzicii pure nu sunt totdeauna respectate, dar acest fapt nu e particular încercărilor românești de a introduce muzica populară în forme care-i sunt străine, ci un aspect al timpurilor. Pretutindeni muzica de cameră face deseori ușoare concesii programatice; fenomenul e general deci și nu e imputabil compozitorilor noștri. Îmbucurătoare e constatarea că teme populare sau de inspirație populară pot fi, atunci când sunt întrebuițate cu talent și gust, mediul, materialul sonor articulat prin care să se poată exprima și realiza sensibilitatea, imaginația, stilul unui artist. Chiar când este cazul de a limita partea de contribuție a compozitorului la un minimum, cum se întâmplă în armonizarea melodiilor populare, personalitatea artistului se poate acomoda cu rigorile strictei lor respectări. Un cântec armonizat de d. prof. Const. Brăiloiu, de pildă, s'ar recunoște între o mie! Cert este că ne găsim în fața unui impuls energic și general de creație muzicală, cu caracter românesc, și este îngăduit a crede că poate nu e prea de pământ timpul când vom putea aduce contribuția noastră specifică în literatura muzicală a omenirii.

RADU GEORGESCU

DOUĂ CĂRȚI NOI DE FILOZOFIE POLITICĂ ȘI MORALĂ ¹⁾

Lucrările de filozofie politică, juridică și morală sunt foarte rare în scrisul românesc, și apariția recentă a cărților d-lor Petre Pandrea și C. C. Pavel constituie un fapt îmbucurător. Căci prin ele se deschide un drum și se promovează un interes cultural superior. Lucrarea d-lui Pandrea este deosebit de prețioasă culturii noastre pentru că, odată cu analiza operei lui Simion Bărnuțiu, pune o seamă de probleme juridice și politice ce ne fac să înțelegem mai bine trecutul, cu meritele și absurditățile lui, precum și să vedem că în acest trecut totuși au mai existat unele ideologii, dacă nu în întregime acceptabile, la tot cazul interesante și din care, dacă eliminăm partea de pasiune și exagerare, încă și astăzi putem găsi unele îndreptare.

Cealaltă lucrare, a d-lui Constantin Pavel, este o teză de doctorat susținută la Paris, pare-se sub veghea directă a profesorului Raoul Allier, care îi și iscălește prefața. Problematika ei, deși dezbătută mult în străinătate, poate fi adusă și la noi cu mult folos, căci vocile și mințile care apără adevărată etică față de așa zisa « știință a moravurilor » sunt oricând binevenite într'o cultură în care studiul moralei a fost lăsat pe planul al zecelea.

Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu, apărută în Biblioteca de Filozofie Românească, editată de Fundația pentru Literatură și Artă « Regele Carol II » studiază: doctrina, izvoarele, problema codificărilor, cele cinci teze de filozofie politică ale operei transilvăneanului, iar de altă parte situează această operă în complexul științei timpurilor. E o lucrare și de descriere, și de valorificare, ambele metode fiind prezente la tot pasul.

Dacă nu avem loc pentru a insista asupra fiecărui capitol, putem însă sugera cum se configurează personalitatea lui Simion Bărnuțiu din recenta carte a d-lui Pandrea. Gânditorul ardelean apare ca un intelectual serios pregătit, format de contactul cu filozofia și știința timpului, precum și cu opera unor iluștri înaintași. Imanuel Kant, Savigny ca și iluminismul francez l-au influențat mult. Argumentele juridice provin și din domeniul dreptului natural și din al celui istorist, tip Savigny. « În manifestul dela 25/13 Februarie 1842 și în opera lui Bărnuțiu ca profesor de

¹⁾ Petre Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II », 1935.

Constantin C. Pavel, *L'irréductibilité de la morale à la science des mœurs*.

Drept natural, de Dreptul gintilor și de Dreptul public la Universitatea din Iași (1856—1863) se găsesc elementele unui sistem și ale unei sinteze, o viziune generală Dreptului și o dialectică specială a Filozofiei Statului din monarhia austro-ungară, în corelație cu interesele specifice ale Ardealului ».

Ca român, el nu putea să nu participe la curentul de trezire a conștiinței naționale și istorice, atât de caracteristică secolului al XIX-lea. Iar ca om de știință, în mod necesar avea să ajungă Bărnuțiu să se prevaleze de întreaga tradiție a limbii și culturii românești, aducând o ferventă accentuare a latinității noastre. Nădărdind într-o autonomie culturală, care să fie obținută împotriva influenței maghiare, prin protecția Vienei, Bărnuțiu a teoretizat drepturile românilor din monarhia austro-ungară nu numai pe bază filologică, așa cum se făcuse până la el, ci pe temeiul științei juridice și politice. Lui Iosif al II-lea, fiul Mariei Tereza, astfel de argumente superioare i-au spus mai mult, pentru că dela el datează o filozofie a statului în Austria, o filozofie cu nuanțe libertar-egalitare ce se potrivea și punctului de vedere românesc. Pe căile acestea a luat-o și Bărnuțiu, redactând faimosul manifest din 1842 și pregătind Adunarea Națională dela Blaj, de pe « Câmpia Libertății » la 3 Mai 1848.

La Bărnuțiu se încheagă tendințele organiciste ale istoriei cu un raționalism universal, provenit și din catolicism. Nu desprindem în deajuns din lucrarea d-lui Pandrea, dacă Bărnuțiu a ajuns să armonizeze aceste perspective, dar putem înțelege conflictul și schimbările evolutive din concepția științifică a celui ce a predat pe românește, o seamă din cele mai înalte discipline și teorii; care, deși catolic și universalist, a proclamat dreptul natural al Românilor și a tuturor celorlalte națiuni, anticipând, în acest chip, dreptul minorităților realizat prin tratatele dela Versailles, Trianon și St. Germain-en-Laye.

Principiile de drept natural el le-a primit atât prin intermediul dreptului roman și al literaturii latine, cât și prin Rousseau și declarația drepturilor omului. D. Pandrea adâncește însă mult mai mult izvoarele operei lui Bărnuțiu, arătând, de pildă, cum în manifestul dela 1842, principiile derivă din ideologia revoluției franceze, dela Krug și dela maestrul acestuia, Kant. Argumentele juridice ca și cele de înțelepciune etatistă provin însă din principii morale, căci toate științele nu sunt decât mijloace pentru o trăire colectivă și individuală morală și acest lucru îl înțelegeau de minune și secolul al XVIII-lea și secolul al XIX-lea, spre deosebire de cel contemporan, în care politica devine uneori scop, în loc de mijloc. Dacă Bărnuțiu și contemporanii săi și-au putut susține cu atâta tărie cauza, a fost din pricina fundamentului etic pe care îl aveau tot timpul în față și în slujba căruia ei au pus toată știința și

entuziasmul lor. D. Pandrea cercetează, în comentarea manifestului dela 1842, și argumentele de morală, arătând că Bărnăuțiu respecta drepturile tuturor popoarelor, nu numai cele ale Românilor, exprimându-se astfel: « fieștecare popor e datori să respecte pe alt popor fiecare, și numai a nu-i împiedica înființarea scopurilor sale celor drepte, ci încă a-l și ajuta ».

În timpul cât Bărnăuțiu predă la Iași, se pune problema codificărilor. Și în această privință, Bărnăuțiu se arată un spirit întreg și înțelegător al realităților românești. El este pentru păstrarea dreptului înaintașilor (astfel poporul dovedindu-și vitalitatea sa) și împotriva adoptării codicilor străine (care ilustrează decadența unui popor). În acest sens, el se apropia de junimism, tot prin intermediul lui Savigny, punând însă mai mult decât ceilalți, accentul pe istoria națională, pe naționalism. A fost aspru criticat de junimiști totuși, pentru că cerea o revenire la dreptul roman, izvorul culturii noastre, ceea ce părea lui Maiorescu și utopic și absurd.

Problema unei forme adecuate la fondul autohton, aparține, teoretic, ambelor tabere. Aplicarea reală a problemei însă nu s'a înfăptuit nici până azi. D. Pandrea afirmă, în numele unui contemporaneism tot atât de utopic ca și mistica latinistă a lui Bărnăuțiu, că nici nu este nevoie de a constitui un drept în conformitate cu obiceiul pământului. Scrie d-sa: « Obiecția că, prin părăsirea obiceiului pământului, am deformat ceva din sufletul național, nu rezistă unei analize ». Iar înainte de aceasta, d. Pandrea se pronunță că a fost un bine introducerea codului Napoleon față de « păstrarea dreptului primitiv autohton », ceea ce este « o aberație ». Pentru un scriitor care consideră economicul înainte de toate, nu e de mirare. Căci prin legiurile occidentale, țările noastre s'au putut integra mai ușor relațiilor economice cu celelalte state. Dar pentru un colectivist care utilizează o terminologie cu « infrastructură », ar fi poate mai logic ca individualismului juridic să i se prefere elementele sociale, din vechiul drept românesc.

În capitolul despre codificări, unde e vorba mai mult de alte chestiuni decât de cele direct privitoare la Bărnăuțiu, autorul discută problemele formării dreptului românesc, într'un chip cu totul progresist și, am spune, nereal. Pentru d-sa numai acum trecem « din copilăria culturii » spre maturitate. Lucru cu totul discutabil, dacă privim tradiția culturală românească, în ceea ce are ea creator sufletește. Spiritual, artistic și chiar juridic, viața străveche română, așa cum ne-o mai arată viața satelor când sunt cercetate serios, nu se dovedește de loc « copilărească » și, prin urmare, nematură. A te arăta conservatist sau progresist cu orice preț, e la fel de absurd, pentru că tradiția noastră dovedește o

esență care trebuie corectată, împlinită, dar nu anihilată, tot așa cum timpul nostru poate aduce atâtea îmbunătățiri acestei tradiții, dacă i se mulează, cu intenții de sinteză.

Simion Bărnuțiu a pus așa dar o seamă de probleme și mișcări pe calea lor dreaptă și firească. Chiar în privința codificărilor, el a văzut just, deși prea departe și teoretic, căci până la o latinitate integrală erau unele tradiții mai vii și mai complexe care trebuiau respectate. La fel de just, văzut-a și în privința reformei agrare, acest vizionar, după cum îl numește d. Pandrea, arătându-se « mai apropiat de realitate decât conservatorul realist, cum se pretindea Maiorescu ». Pe tărâmul dreptului și moralei naționale el a fost un însuflețitor plin de știință și ținută, ca și în unele domenii de practică socială și educativă. A exagerat din pasiune, dar și din necesitate, pe tema latinității noastre. Și poate dintr'o confuzie a autorității maghiare cu cea românească, poate dintr'o superficială dorință de parțial radicalism, atât de comun vremii sale, a greșit în atitudinea sa față de monarhie și monarh. Greșală cu atât mai neexplicabilă pentru un raționalist și universalist, iubitor de ordine morală și continuitate organică.

Cartea d-lui Petre Pandrea, scrisă viu și cu trudă, aducând adeseori păreri personale și chiar mai mult, a tratat personalitatea lui Simion Bărnuțiu într'un chip satisfăcător, cu toate inegalitățile și defectele de construcție și prezentare a materialului. Căci sunt momente și idei principale peste care se trece prea repede și se dezvoltă altele secundare prea mult. Și sunt lucrări despre care nu ni se spune aproape nimic. De asemenea, o configurare mai substanțială a vieții marelui patriot ardelean nu ar fi stricat părții introductive. În totul însă, o contribuție serioasă și binevenită.

În cartea sa *L'Irréductibilité de la Morale à la science des moeurs*, d. Constantin C. Pavel argumentează împotriva acelei ramuri sociologice care a încercat să substituie Eticei o știință a moravurilor, fundată pe observația realității morale obiective. Și care, prin urmare, exclude viața interioară, conștiința, normele înnăscute și permanente, — elemente esențiale Eticei filozofice. Lévy-Bruhl este susținătorul principal al științei moravurilor și sociologul protivnic Eticei filozofice. Și teoriile acestui sociolog constituiesc obiectivul de expunere și atac al d-lui Pavel.

Sociologismul tip Lévy-Bruhl a fost în ultimii ani serios amendat, chiar din tabăra sociologiei. În Germania, America și România, care în materie de sociologie este printre țările cele mai laborioase și cu autoritate, sociologia a recunoscut unilateralitatea tezei d-lui Lévy-Bruhl, iar anumite sisteme au arătat că observația obiectivă a moralității sociale nu este posibilă, fără de anumite categorii

apriorice sau principii înnăscute. Numai vorbim de filozofia metafizică și morală, care dintru început nu a luat în serios atacurile d-lui Lévy-Bruhl împotriva moralelor teoretice și practice tradiționale, pe care d-sa le voia anihilate. Filozofia prețuește, înainte de toate, spiritul în funcția lui de cunoaștere și trăire, și o morală fără spirit, exterioară, produs al unor interacțiuni ocazionate de constrângeri materiale, nu a putut fi socotită niciodată *morală*, ci doar aplicarea parțială și în diferite grade a moralei adevărate.

D. C. Pavel argumentează, la rândul său, cu destulă vioiciune și convingere absurditatea unei științe a moravurilor, în care libertatea de alegere este exclusă, în care presiunea socială ține loc de obligație morală, în care interacțiunea este o dogmă și demonstrează, în cele din urmă, că Etica nu este reductibilă la o astfel de știință socială, interesantă doar ca o aplicare variabilă și contingentă a Eticei.

Analiza controverselor acestea, expunerea tezelor, examenul critic al obiecțiilor sunt făcute de autor cu multă râvnă și seriozitate academică. Tezele sunt privite direct, cu bunul simț și știința autorului, care nu se pierde într'o bibliografie prea amplă a chestiunii acestea, ce privește oarecum însăși temeliile științei sociologice și implică o considerare a atâtor sisteme. D-sa demonstrează că societatea nu poate fi criteriul suprem al moralei, ci Dumnezeu și organul Lui, conștiința, care este individuală, liberă, interioară.

Toată dreptatea e de partea autorului, chiar dacă uneori exagerează în combativitatea sa, negând sociologiei meritul de a avea o metodă științifică (p. 58) sau încheind cu astfel de considerații: «sociologismul este idolatru sau ateu» sau «nici o altă morală nu-i mai opusă sociologismului decât morală creștină» (p. 136).-Lucruri cu totul inexacte și pe care autorul nu le-ar fi afirmat cu atâta tărie dacă nu ar fi avut de combătut o teză atât de absurdă și pretențioasă ca aceea a lui Lévy-Bruhl. De multe ori pentru a combate o exagerare e nevoie de o altă exagerare. Și, de asemenea, dacă autorul ar fi fost mai familiar cu unii sociologi americani și chiar cu sistemul sociologic al d-lui profesor D. Gusti, pe care totuși îl citează, ar fi văzut că o bună parte din sociologia contemporană este foarte departe de ateismul, idolatria sau anti-creștinismul pe care d. Pavel pare uneori a le atribui întregului sociologism.

Cu toate aceste neajunsuri, la care trebuie să adăugăm regretul nostru că autorul nu a utilizat mai mult datele științei românești și mai ales coloratura specific ortodoxă, cartea d-lui Pavel, elogios prezentată de profesorul Raoul Allier, principalul adversar al lui Lévy-Bruhl în Franța, unde dogma interacțiunii și a societății luată ca normă supremă este mai exasperantă ca oriunde, rămâne un bun pentru tânăra noastră cultură filozofică. E o voce românească

ce se opune unei absurdități, ce a vroit să micșoreze bogăția și superioritatea condiției umane și să alunge apropierea ei de adevărul absolut. Teolog, d. C. Pavel și-a ales un frumos început care ne face să așteptăm lucruri și mai substanțiale și mai apropiate realității spirituale românești.

PETRU COMARNESCU

CRONICA POLITICII INTERNAȚIONALE

Politica internațională a înregistrat, și în aceste ultime săptămâni, evenimente senzaționale.

În primul rând, în centrul Europei — și implicit în centrul politicii internaționale — bomba declanșată de guvernul german prin proclamarea la 15 Martie a restaurării serviciului militar obligator. Restaurarea militarismului. De aci înainte politica externă a statelor europene și chiar extra-europene trebuie să se adapteze acestei grave realități.

Pe de altă parte, la periferia vieții politice internaționale au avut loc o serie de fapte semnificative — uneori răsunătoare.

Regele Siamului a abdicat. Trei ani după instaurarea — prin revoluție — a regimului constituțional în această țară, regele Siamului a trebuit să renunțe la tron. Nu atât din cauza concepțiilor sale autocratice, care nu se puteau concilia reformelor, cât mai ales din lipsa de experiență politică a improvizaților conducători democrați care guvernează dela 1932 destinele acestui popor.

Paraguay-ul și-a anunțat retragerea din Societatea Națiunilor, în momentul în care Societatea Națiunilor a ridicat embargo-ul asupra importului de arme în Bolivia. Gestul guvernului paraguayean este replica la această acțiune de sprijinire a Boliviei ce urmează adoptării, cu unanimitate de Adunarea Societății Națiunilor, a raportului privitor la conflictul din Chaco.

Încă o țară, — după Japonia și Germania, — care, întâmpinând rezistența Genevei în politica de violare a tratatelor, recurge la facila soluție a demisiunii.

În Alaska, guvernul Statelor-Unite întreprinde fortificații. Este prima repercusiune a denunțării acordurilor navale dela Washington.

În Africa orientală continuă să debarce trupe italiene. Cu ce scop ?

În sfârșit, — pentru a ne ocupa de o problemă mai apropiată de interesele țării noastre, — Grecia a fost timp de două săptămâni arena unui război civil.

Conspiratori, conduși de generalul Kamenos, purtând egida d-lui Venizelos, au căutat a răsturna guvernul d-lui Tsaldaris.

Lozinca era de a apăra Republica greacă, primejduită de gândurile de restaurație dinastică. Intr'adevăr, partidul poporului și guvernul actual nutresc sentimente regaliste. De fapt însă, revolta nu este decât expresia violentă a feudei dintre venizeliști și anti-venizeliști, care destramă de câțva timp străduințele de unificare și de ordine ale poporului grec.

Creta și Macedonia, — teritorii alipite prin războaiele balcanice din 1912 și 1913, — pe de o parte, vechea Grecie pe de alta, au adăpostit respectiv forțele rebele și trupele guvernamentale. Ofensiva hotărâtă întreprinsă de generalul Kondilis a lichidat mănunchiul de răzvrățiți. Vasele trecute de partea rebelilor au reintrat în porturi, soldații în rânduri. Conducătorii au luat drumul exilului.

Revolta a fost, în primul rând, o acțiune nechibzuită a unei facțiuni politice în căutare de afirmare. Partidul venizelist, al cărui antagonism față de constantiniști, datează de 20 de ani, și care a pierdut — mai ales în ultimii trei ani — prestigiul său politic, a căutat să redobândească puterea, cu riscul de a arunca Grecia în zbuciumul unui război civil. Patima politică a dus la sacrificiu de vieți, de avuturi, și până chiar la primejduirea unității naționale și a prestigiului internațional. Pe umerii celui ce, din 1911 până la 1920, a servit cu atâta energie patria sa, apasă astăzi o grea responsabilitate.

Revolta a fost din fericire curând înăbușită. Dar nu fără repercusiuni în politica internațională.

Pentru o clipă a reapărut spectrul unui război balcanic. Trupe bulgare și turcești au fost strânse la frontiera Greciei pentru a putea dezarma, la nevoie, pe fugarii trecuți în teritoriile lor. Mobilizarea trupelor bulgare a avut însă curiosul efect de a pricinui o tensiune diplomatică între Ankara și Sofia, care a condus la insolitul protest diplomatic al guvernului bulgar la Societatea Națiunilor ¹⁾. Protestul a fost imediat retras.

A fost destul să existe acest ordin de mobilizare al trupelor, pentru ca imaginația cancelariilor diplomatice sau a publiciștilor să reînvie clișeele vechii probleme orientale. Clanurile în luptă au fost socotite unelte ale Marilor Puteri. Venizelos, adversar declarat al Pactului Balcanic, în forma sa actuală, era înfățișat ca

¹⁾ Supoziția că trupele bulgare ar ajuta pe venizeliști era tot atât de departe de adevăr, precum era ridicolă propaganda insinuată, împotriva guvernului turc, că ar urmări cucerirea Traciei-bulgare, drept hinterland strategic pentru Adrianopole.

O explicațiune mai verosimilă a existenței puternicei forțe militare turcești este constatarea acțiunii de fortificare, întreprinsă de Turcia, la marginea zonei demilitarizate a Strâmtoarelor, dar mai ales concepția rolului activ ce îi incumbă calitatea de stat semnatar al Pactului Balcanic.

uneltitorul unui front italo-greco-bulgar, opus Blocului Balcanic de inspirație franceză sau sovietică! Tot șirul de speculații era înfățișat drept determinante ale dezordinii interne. Revolta din Grecia a avut păcatul de a fi reactualizat ideea instabilității politice a statelor din Sud-Estul Europei, și legenda că orice război european izbucnește din scânteile aprinse prin ciocnirile popoarelor din această peninsulă.

Imprejurările au avut însă și darul de a servi — în mod indirect — ideea de pace. Măsurile hotărâte ale guvernului turc, cu girul celorlalte state semnatare ale Pactului Balcanic, au reușit să înlăture orice primejdie de întindere a acestui război civil. A fost prilejul de a dovedi — după un an dela semnarea Pactului Balcanic — că în această pace a Europei sunt totuși garanții traionice de pace.

* * *

Toate aceste evenimente s'au desfășurat pe al doilea plan al scenei politice europene. Atenția opiniei publice urmărea cu încordare călătoriile miniștrilor britanici, la Berlin, Moscova, Varșovia și Praga.

Conferința dela Stresa — convocată pentru a încheia bilanțul acestei cuprinzătoare peregrinări diplomatice, ce durează de 4 luni — va lua act, odată mai mult, că Germania duce politică veleitară, Moscova politică de rezistență, Praga politică legalitară și că Varșovia se menține în echivoc, prin declarații evazive.

Călătoriile care au avut darul de a elucida datele problemei europene și conjunctura politică a Continentului, sunt cunoscute; nu va depinde decât de curajul guvernelor, de a trage concluzii nete din premise clare.

În aceste pagini ne vom limita a desprinde, din această intensă activitate diplomatică, o serie de constatări, pe de o parte teoretice, privitoare la formele și metodele noi, care au intervenit în politica europeană, și, pe de altă parte, o constatare practică, hotărâtoare pentru politica Europei: Germania urmărește neclintit organizarea forței sale militare.

* * *

Fiecare perioadă are o idee centrală, în jurul căreia gravitează viața politică internațională. Într'un an ideea dezarmării, altădată ideea arbitrajului, a cooperării economice a statelor agrare sau industriale, ideea federalizării statelor europene, sau aceea a « războiului în afară de lege » (outlawry of war). În 1935, *primează ideea securității politice*. Și nu este decât firesc. Într'o perioadă de incertitudine, de transformări sociale, de experiențe economice și de patimi politice răbufnite, care toate trădează caracterul vulcanic

al societății noastre, viața internațională are nevoie de stabilitate politică, de o certitudine. Starea de securitate este — pentru moment — un scop în sine.

Securitatea precede dezarmarea. Statele se înarmează. Chiar Marea Britanie, campioana formulei « prin dezarmare la securitate », a recunoscut — în cuprinsul Cărții Albe, publicată la 1 Martie 1935 — că « cu toată încrederea în triumful final al metodelor pacifice, în starea turbure a lumii de astăzi, on ne peut se passer d'armements. Ils sont nécessaires pour défendre la paix, pour maintenir la sécurité et décourager l'aggression ».

Problema dezarmării nu poate fi reluată decât după ce pactele regionale de securitate vor fi creat climatul care să asigure puțința de aplicare a unui program de limitare a armamentelor.

Securitatea regională precede securitatea universală. Printr'o mișcare pendulară, doctrina și practica diplomatică oscilează, la perioade de câțiva ani, între universalism și regionalism. Pactul Societății Națiunilor consacră, în 1919, ideea garanțiilor universale, acordurile dela Locarno, în 1925, a garanțiilor regionale; pactul Briand-Kellogg, în 1928, consacră universalismul, iar astăzi, pactele preconizate oglindesc dominația regionalismului.

Securitatea concepută unitar trebuie garantată regional. Pacea indivizibilă — garanții divizibile. Securitatea nu poate fi organizată decât pe etape: prin negocieri bilaterale, la pacte multilaterale; prin garanții regionale, la securitate continentală. Ciclul de pacte regionale inaugurat în răsăritul Europei, prin statutul Micii Înțelegeri, Pactul Balcanic și Pactul statelor baltice, trebuie întregit printr'un Pact Oriental la răsărit, prin Acordul dela Locarno în apus — dar întărit prin sancțiunea complementară a convenției aeriene — în sfârșit, un Pact Dunărean în centrul Europei.

Mijlocul tehnic de realizare a unui asemenea plan, adaptat scopului, a fost găsit: mobilizarea opiniei publice europene în jurul problemelor păcii. Timp de patru luni, diplomații Marilor Puteri — inaugurând formula nouă a *diplomației peripatetice* — au urmărit prin vizitele lor, adică prin contactul direct cu națiunile interesate, să dobândească *adeziunea anticipată a opiniei publice* la vastul program de securitate, care se elaborează în cancelarii. Astăzi tratatele au nevoie de ratificarea populară. Valoarea unui tratat nu depinde atât de rigiditatea clauzelor ce cuprinde, cât de convingerile opiniei publice, chemată a le aplica. Diplomația peripatetică nu reprezintă numai un act de realism politic, ci un pas înainte în opera de reală democratizare a vieții politice internaționale.

Să lăsăm aceste reflecții teoretice de istoriograf al doctrinelor politice, pentru a sublinia concluzia de practică politică ce se extrage din această perioadă de febrilă acțiune diplomatică.

În clipa în care o serie de state tindea să se angreneze în noul sistem politic european, în curs de elaborare, guvernul german a declarat formal că Germania își reconstitue armata. În pofida interdicțiilor Tratatului dela Versailles (articolul 198), guvernul german urmărește lucid și nestingherit planurile sale politice de înarmare.

Germania urmărește modificarea ordinii de astăzi. Acesta trebuie să fie punctul de plecare al tuturor calculelor politice actuale și viitoare. Idealurile politicii germane nu recunosc granițele de astăzi: « Deutschlands Grenzen sind Augenblicksgrenzen ».

Prin forță, fie diplomatică, fie de război (ambele forme de negociere se bazează în ultima analiză pe numărul unităților militare), Germania speră să-și redobândească teritoriile: « Darüber muss man sich doch wohl klar sein, dass die Wiedergewinnung der verlorenen Gebiete nicht durch feierliche Anrufungen des lieben Herrgotts erfolgt, oder durch fromme Hoffnungen auf einen Völkerbund, sondern nur durch Waffengewalt » (Hitler, Mein Kampf. Ed. F. E. N. München, Ed. 64, anul 1933, pag. 708).

Politica Germaniei, chiar dacă este pacifică, nu este statică. Sub imperiul unei problematice complexe, politica germană este totdeauna dinamică. Politica externă a Germaniei de totdeauna implică trei probleme: o problemă demografică, o problemă de prestigiu și o problemă de securitate.

Germania trebuie să fie puternică pentru a trăi, este postulatul politicii germane, enunțat de Ratzel. Scriitorii germani socotesc Germania condamnată la încercuire printr'o fatalitate geografică. Principele de Bülow fixează chiar, în scrierile sale, data de când începe încercuirea Germaniei: 11 August 845...

Germania trebuie să fie o putere mondială, este postulatul politicii germane enunțat de Hitler: « Deutschland wird entweder Weltmacht oder überhaupt nicht sein ».

Germania trebuie să cucerească pământ nou pentru populația germană. Este ținta finală a politicii externe național-socialiste — vezi pag. 739 în « Mein Kampf » — « dem Deutschen Volk den ihm gebührenden Grund und Boden auf dieser Erde zu sichern ».

Acesta este fundamentul politicii germane.

De aci cele două corolare: Germania își pregătește forța militară și își organizează planurile de expansiune.

Planurile sale militariste se desăvârșesc: forța armată germană se ridică astăzi la peste 300.000 de oameni, forța aeriană este cel puțin egală cu cea britanică, 16 divizii se vor reconstitui. Declarația dela 15 Martie pecetluște realitatea. Germania este din nou o putere militară.

Politica sa de expansiune este o veche problemă germană. Prin poziția sa în inima Europei — seine zentrale Lage — politica

sa de apărare, dar și de radiere, are o quadruplă perspectivă — și tot atâtea stăvilare.

Expansiunea Germaniei spre Nord înseamnă politică mondială, maritimă, economică și colonială, cu obligația înarmărilor navale, a revendicării de colonii, dar mai ales cu inimiciția ineludabilă a Marii Britanii. Impăratul Wilhelm al II-lea adoptase această politică; războiul mondial a dovedit precaritatea ei.

Expansiunea spre Apus și Miazăzi, înseamnă inimiciția Franței și a Italiei, cu un folos minor pentru politica pan-germană.

Expansiunea spre răsărit, în schimb, înseamnă reluarea tradiționalei politici de întindere în șesul germano-rusesc — hinterland predestinat al statelor germane, dovedit prin colonizările din secolul al XIII-lea și al XIV-lea.

Germania național-socialistă a optat: « Damit ziehen wir Nationalsozialisten bewusst einen Strich unter die aussenpolitische Richtung unserer Vorkriegszeit. Wir setzen dort an wo man vor sechs Jahrhunderte endete. Wir stoppen den ewigen Germanenzug nach dem Süden und Westen Europas und weisen den Blick nach dem Land in Osten. Wir schliessen endlich ab die Kolonial- und Handelspolitik der Vorkriegszeit und gehen über zur Bodenpolitik der Zukunft ». (Pag. 742).

Politica de expansiune spre Răsărit. « Ostpolitik im Sinne der Erwerbung der notwendigen Scholle für unser deutsches Volk » (pag. 757).

Germania reia firul politicii răsăritene, întrerupt prin bătălia dela Tannenberg, în 1410. De data aceasta, după gândul și cuvintele lui Hitler, Drang nach Osten înseamnă « o trudnică înaintare a plugului german pe pământul dobândit cu sabia ».

Politica răsăriteană a Germaniei nu este numai rodul unei vechi concepții geo-politice, ci și produsul înflăcărat al unei mistici romantice. Asemenea vechilor cavaleri teutoni, ce porneau în cavalcadă spre șesurile răsăritului, și astăzi trăește lozinca: « Naer Oostland willen wij rijden... »

Astăzi dușmanul Germaniei este Rusia. Prin opoziția doctrinară dintre Germania național-socialistă și Rusia comunistă, prin dreptul de necesitate pe care îl invocă Germania pentru a-și însuși pământ rusesc, conflictul dintre aceste două popoare pare inevitabil. Sunt polii opuși — și încărcăți — ai politicii internaționale contemporane. Sub pretextul de a preveni o revărsare comunistă asupra lumii capitaliste, Germania național-socialistă caută aliați pentru o cruciadă împotriva Rusiei Sovietice. La agresiunea Germaniei, reacția Rusiei va fi firească și dură.

Germania, consecventă scopurilor sale, urmează tenace o politică externă ale cărei etape sunt: Freiheit — emancipare de comandamentele Tratatului dela Versailles; Gleichberechtigung —

egalitate și redobândirea tuturor atributelor unui stat absolut suveran; Grossdeutschland — unificarea tuturor germanilor (Deutschum) și în sfârșit teritorii noi pentru muncitorii germani: « Verg:össerung des Lebensraumes unseres Volkes in Europa ».

Actele diplomatice ale Germaniei contemporane confirmă consecvența în acțiune și unitate de vederi: retragerea din Societatea Națiunilor în Septembrie 1933; reînarmarea conform declarației de egalitate de drepturi, recunoscută în cadrul conferinței de zărmării, în Decembrie 1932; propagandă pan-germană, cu tehnica variată a loviturii de stat sau a acordurilor vamale în vederea unei Gleichschaltung; politică de alianțe limitate, pe de o parte, de disociere, pe de altă parte, a alianțelor franceze — damit der Todfeind unseres Volkes, Frankreich, der Isolierung anheimfällt (pag. 175) —; în fine, politică de raliere a Marii Britanii (Die Bündnis:öglichkeiten für Deutschland: . . . als letzte durchführbare Bindung nur eine Anlehnung an England übrigbleibt (pag. 697), — și a Japoniei în campania de luptă împotriva Rusiei Sovietice. Planul inițial își urmează cursul cu rigurozitate.

* * *

Comunicatele anunță că Statele sunt întrunite la Stresa și Geneva, pentru a se pronunța asupra atitudinii Germaniei față de Pactul Oriental, sau față de articolul 198 al Tratatului dela Versailles.

Or, nu aceasta este problema. Politica Germaniei nu poate fi privită fragmentar. Atitudinile ei într'o problemă trebuiesc raportate la scopurile sale ultime.

Faptul că Germania — sub pretextul preferinței pentru pacte bilaterale de neagresiune în locul pactelor regionale de asistență mutuală — refuză semnarea Pactului Oriental, trebuie privit în lumina politicii sale de expansiune spre răsărit.

Faptul că — sub masca discuției asupra sferei noțiunii de neintervențiune — refuză semnarea Pactului Dunărean, trebuie analizat în lumina politicii sale pan-germaniste.

Concesiile parțiale, pe care Germania le face, au toate înțelesul lor: adoptarea pactului aerian înseamnă doar acoperirea frontului de Vest, pentru libera acțiune în răsărit; discutarea unei convenții de limitare a armamentelor — mai ales astăzi când Germania este reînarmată — reprezintă doar un instrument de revizuire a unei părți din tratatul dela Versailles: etapă în acțiunea sa de emancipare; cererea de paritate a forțelor aeriene cu cele rusești oglindește calculul și directivele precise ale statului-major german; ofertele de pacte bilaterale înseamnă propuneri de alianțe ofensive; ofertele de pacte consultative înseamnă stratagema de a surpa forța sancțională a pactului Societății Națiunilor; reintrarea în

Societatea Națiunilor — obiect de târguială pentru concesi noi, poate chiar de revendicare de colonii în Africa.

Politica Germaniei nu este nici măcar ipocrită. Ea este politica de progresivă îndrăzneală a celui ce urmărește un drum și nu întâmpină rezistență. Succesul politicii sale rezidă în lipsa de unitate și în pasivitatea statelor chemate a apăra statu-quo.

La Stresa și la Geneva — de data aceasta — statele vor trebui să opteze: fie pentru o politică de intransigență, dacă vor avea curajul de a lua acțiunile pe care intransigența le incumbă; fie pentru o politică de compromis, cu conștiința însă că semnarea oricărui act transacțional nu este decât un paliativ. Momentul politic este decisiv. Orice act diplomatic, care ar avea de obiect soluții fragmentare sau amânarea soluției, fixează simultan o dată certă unui război ce nu se va mai putea evita.

12 Aprilie 1935.

RICHARD HILLARD

În ultima noastră «Cronică a Politicii Internaționale» (1 Aprilie), s'au strecurat o serie de greșeli de tipar. Dintre acestea câteva fac imposibilă înțelegerea frazei, iar altele chiar modifică sensul afirmațiilor noastre. De aceea ne permitem a ruga cititorii noștri să corecteze greșelile indicate mai jos:

Pagina 221 rândul 5 în loc de *planuri* a se citi *flamuri*.

» 227 » 1 » » » o *reclamație a Societății Națiunilor* a se citi o *reclamație la Societatea Națiunilor*.

Pagina 227 rândul 11 în loc de *similară* a se citi *minimă*.

« 227 » 24 » » » *tensiunea* a se citi *extensiunea*.

» 227 » 32 » » » *omisiunea aranjată de Italia* a se citi *misiunea acordată Italiei*.

Pagina 228 rândul ultim în loc de *interes* a se citi *înțeles*.

Pagina 225 rândul 18 în loc de *șesul Ciadului* a se citi *șesul Ciadului*.

Pagina 225 rândul 21 în loc de *Avusoa* a se citi *Aoussa*.

REVISTA REVISTELOR

STREINE

LE MOIS

1 Février—1 Mars 1935

Periodice mondiale pot exista în două feluri: sau angajând o singură direcție a spiritului într'un astfel de mod încât vastitatea pieții de desfacere să acorde caracterul de « mondial », sau devenind organ de exprimare a tuturor direcțiilor spiritului omenesc, cu colaboratori din toate țările și într'o limbă de circulație quasi-universală. În acest de al doilea fel caută *Le Mois* și izbutește să fie o « sinteză a activității mondiale ». Vom aminti că printre ilustrațiile colaboratoare până azi: șefi de state, bărbați de stat, de știință și litere, cu numele cărora fiecare volum lunar își împodobește una din primele pagini, se găsesc ca reprezentând țara noastră, în moduri deosebite, d-șoara Hélène Vacaresco și d. Dr. Al. Vaida-Voevod. Volumul fiecărei luni își distribuie materia după mai multe capitoare de preocupări spirituale: *Politică, Economie, Viața Socială, Literale și Teatrul, Artele și Științele*. Astfel de data aceasta, d. Adrien Marquet expune în cadrul *Vieții Sociale* o problemă de toată actualitatea: *Aspectul social al șomajului și despre întrebuințarea streinilor*. « Planul marilor lucrări, — scrie d. Marquet, fost ministru al Muncii în Franța, — pe care îl concepusem și mă apucasem a-l realiza când am părăsit ministerul Muncii, nu poate fi fără îndoială decât un remediu parțial. . . Singurul remediu eficace este acela care va determina o repriză economică generală. Problema șomajului nu este decât un aspect al problemei economice, care, ea însăși, nu se va putea deslega fericit decât prin modificări profunde aduse instituțiilor noastre parlamentare, administrative și guvernamentale. Chestiunea muncitorilor streini este cu mult mai puțin simplă decât ne-o închipuim de obicei. « Să respingem pe toți muncitorii streini, se zice adesea, și nu vom mai avea șomaj ». Găsim aci numai o aparență de temeinicie. Problemele omenești nu se lasă constrânse în termeni atât de brutali aritmetici. . . Momentul se apropie când funesta creștere a numărului șomerilor va obliga la luarea de măsuri economice și financiare decisive, în fața cărora până azi lumea a dat înapoi. Măsurile ele înseși nu vor putea fi decât faptul unei democrații întinerite, adaptată mai bine la împrejurările vieții moderne ».

Sub capitolul *Les Lettres et le Théâtre*, d. Max Reinhardt, cu titlul de *Climat du Théâtre*, comentează criza pe care o străbate teatrul contemporan. La un moment dat, d. Reinhardt ajunge să precizeze formula preferințelor sale. « Zic: teatru. După înțelegerea mea, s'a abuzat de acest termen atât de mult încât s'a ajuns la nevoia de a fi precizat, când se înțelege în accepția lui autentică. Vreau să vorbesc într'adevăr de teatrul propriu zis, de teatrul liber. Înțeleg și acest cuvânt *liber* în înțelesul lui cel mai larg: adică scăpat din orice fel de restricțiuni, fie că se cheamă acestea respectul clasicilor, gusturi populare, tradiție sau nevoi financiare... Arta n'are decât foarte puține lucruri comune cu aceste categorii, fără ca de altfel să le excludă în mod necesar. O piesă modernă serioasă poate să fie în același timp clasică, tradițională, gustată de mulțime și rentabilă ». Mai departe d. Max Reinhardt aruncă o privire asupra teatrului din câteva țări ale Europei. În special cunoscutul rașor se oprește mai mult asupra stărilor scenei rusești. Iată ce scrie în această privință d-sa: « Ca toată lumea am văzut de sigur pe marii regișori ruși în turneu și am putut să le admir efortarea. Dar n'am avut niciodată posibilitatea să merg să văd într'adevăr ceea ce reprezintă viața teatrală acolo. Prietenii mei, dintre cei mai buni și cei mai siguri, au revenit entuziasmați.

« La Moscova nu există mijloc să găsești un loc în nici un teatru, în afară de cazul când îl obții cu cincisprezece zile mai înainte », se mirau ei. Și aveau de ce să se mire puneri în scenă geniale, succese formidabile... Intr'adevăr deja e motiv a se extazia. Dar, mi se spune și repet că aceasta vine dela prietenii profesioniști pe care îi stimez, la care mă refer, asta nu e nimic.

Populația întreagă ia parte la viața teatrală. Nici o manifestație teatrală care să se piardă în izolare, care să nu fie comentată, cu înverșunare discutată, cu pasiune apărată și atacată, în orice mediu, în toată presa, în birouri, în uzine, în tramvai. Arta reia astfel adevărata ei funcțiune socială și populară. Ea nu mai aparține elitei, unei elite blazate, obosite și cu gustul criticii. Această atmosferă de interes popular, despre care mi s'a spus că umple viața teatrală sovietică, îmi pare absolut necesară oricărui teatru adevărat, care nu ar putea după capul meu să trăiască în izolare ». În aceste considerații d. Max Reinhardt amestecă cu grabă două puncte de vedere. Mai întâi teatrul sovietic nu formează un același lucru cu arta în general. Așa încât ceea ce poate fi adevărat despre teatrul sovietic nu poate deveni necesar și artei în general. Este teatrul sovietic un teatru popular? D. Reinhardt o știe din auzite. Cât privește Arta, ea a fost întotdeauna un produs al acelor elite despre care democrații excesivi vorbesc cu un dispreț neîntemeiat. Este adevărat că valorile artistice cuprind în sine transpuneri de stări sufletești colective; exprimarea acestora însă o fac artiștii, elita spiritului. Iată ceea ce nu ar trebui confundat niciodată.

În legătură cu preocupările literare *Le Mois* face loc unei expuneri redacționale asupra centenarului acelei epopei fineze intitulată « Kalevala ». Autorul epopeei este doctorul în medicină și folkloristul Elias Lönnrot, care în 1835 făcea să apară « *Kalevala* sau vechile cântece careliene din timpurile antice ale poporului finez ». Aceste cântece bătrânești sunt adunate mai cu seamă.

din acea provincie a Finlandei care se chiamă Carelia; Lönnrot le-a luat chiar din gura barzilor populari. Cât privește data de producție a lor, ea nu se cunoaște; se presupun însă a fi anterioare creștinismului. Din cercetarea regiunilor Finlandei, Elias Lönnrot a putut constata că transmitătorii orali ai acestor producțiuni populare fineze le combinau între ele pentru a obține « adevărate cicluri epice grupate în jurul câtorva eroi ». Potrivit lor, folkloristul concepu cântecele bătrânești într'un întreg, pe care îl credea că existase mai înainte ca o vastă epopee, dar că, în decursul vremurilor, totul se sfărâmasese în bucăți mai scurte. *Kalevala* este reconstituirea, într'un mare poem omogen, a acestei antice epopei. Astfel s'a unificat limba fineză. Acela care în Franța a fost introducătorul literaturii fineze, este d. Jean-Louis Perret. D. Perret da asupra Finezilor din primele timpuri următoarele informații: « Finezii erau păgâni; religia lor, șamanismul, era înrudită cu fetișismul. Natura este populată cu genii și binevoitoare și ostile, care păstrează în general o atitudine pasivă și nu intervin decât la rugămințile vrăjitorilor, șamanii. Aceștia sunt deținătorii de formule magice și de conjurații, care le dă puterea de a conjura pe demoni, de abate facerile de rău sau de a atrage bunăvoința lor. Această religie extrem de primitivă și grosieră se ridică la Finezi până la un anume animism, sub influența popoarelor vecine scandinave și germanice. Rămânând incapabil să creeze o mitologie coerentă și limpede, șamanismul reuși să facă din vraci un personaj căruia nu-i lipsește oarecare măreție. Șamanul este un *tietäjä*, un înțelept, care cunoaște formulele; este doctor și poate vindeca rănille; dar mai înainte de orice este un cântăreț și un poet. Vorbele magice, care trebuie să fi fost destul de simple și uscate la început, el le dezvoltă și făcu din ele o materie poetică foarte originală. La Finezi poezia a ieșit din descântecul vrăjitoresc ». De aceea eroul Väinämöinen din *Kalevala*, personaj central, departe de a fi un războinic, este numai un poet; nu luptă cu sabia, ci cu formula de incantație.

Sub capitolul *Les sciences*, d-rul Georges Schoengrun, ex-laryngologist asistent al spitalelor din Paris, dezvoltă o interesantă teorie, sau mai precis spus un rezultat al practicelor sale medicale, prin care diverse boli se pot vindeca prin *Le traitement par le sympathique*. Se înțelege dela sine că nu este vorba de boalele infecțioase.

Astfel *Le Mois* își îndeplinește cu prisosință rolul propus de « sinteză a activității mondiale ». Regretăm de a nu fi putut da o oglindire mai întreagă a volumului acesta de 320 pagini.

CONFERENCIA

1-er, 15 Mars, 1-er Avril 1935

Dintre conferințele pe care le publică de data aceasta organul « Universității Analelor », se deosebete prin nota exotică introdusă, aceia a d-lui André Demaison, intitulată *La forêt en Afrique Noire*.

Autorul cărții *Les Bêtes qu'on appelle sauvages* înconjurat de negrii autentici, în portul lor sumar vorbește despre legăturile sufletești ce ajunsese a

stabili între băștinașii Senegalului și sine: « Veghiau asupra mea, mă avertizau, în limbajul lor plin de imagini, asupra primejdiilor sau inconveniențele purtării mele. Dacă mă plângeam de cei ce mă supărau, îmi spuneau: Acela care duce cu sine o hienă face pe câini să latre. Dacă eram incredul: Ingro-pând umbra nu o împiedici să reapară, spuneau ei. Dacă întreprindeam o acțiune cu oarecare risc, mi se spunea: Atenție! Cine intră în mare se udă... În sfârșit dacă mă plângeam că sunt rău servit, mi se răspundea: Cum ai să fii mulțumit? Când zic cuiva: « scarpină-mă », nu te scarpină niciodată acolo unde te mănâncă... » Pădurile virgine ale Senegalului sunt prezentate astfel: Pădurea dela miazăzi fu pentru mine o revelație cu umbrele sale eterne și mai ales cu cele trei etaje sociale, exact ca și la oamenii fie negri fie albi. Jos poporul neînsemnat și anarhic, îngrămădire de arbuști și de plante târtoare care-și petrec timpul făcându-și mizerii unele altora și așteptând să se agățe de un uriaș care le va ridica spre cer. Deasupra, burghesia care se cocoțează repede fără grije de vecini și care își ține ramurile la 40 de metri înălțime. Mai sus încă, marii seniori, care au crescut mai întâi ca lumânările, drepti, fără o ramură inutilă, cu morgă, scăpând de contactul cu lianele cele mărunte și arborii cei fără nume, până în momentul când au atins straturile de aer liber și lumină deplină. Curioasă răsfrângere a soartei: tocmai aceștia din urmă sunt atinși atât de securea omului cât și de fulgerul cerului ». În numărul de 15 Martie, *Conferencia* publică sub semnătura d-lor Maurice Paléologue, Marc Chadourne, Alfred Cortot, Jules Truffier și Paul Bayle conferențele respective: *Caterina cea Mare, Insule... Ultime raiuri, Robert Schumann, La Table de Marbre du vieux Palais și Istoria Picturii*. Numărul însă din 1 Aprilie este pentru noi de două ori mai interesant decât celelalte: în el se publică două conferințe ținute, una de d., conte Wladimir d'Ormesson, iar cealaltă de d-șoara Hélène Vacaresco. D. d'Ormesson se ocupă despre *Le petrin moderne et les moyens d'en sortir*, într'un mod atât de cuceritor, încât cu ușurință ne putem închipui ce a reprezentat ca putere sugestivă conferința sa... vorbită. De altfel, asupra acestui lucru ne lămuresc câteva rânduri redacționale: « d. Wladimir d'Ormesson vorbea pentru întâia oară la Universitatea Analelor. Dintr'odată, d-sa și-a cucerit publicul. Elocvența sa caldă, gândirea luminoasă, autoritatea, curtoazia și înălțimea vederilor încântară publicul ». D-șoara Hélène Vacaresco, devotata noastră compatrioată, vorbește despre *Lucreția Borgia, Curtea din Ferrara și Poezii*. Pentru faptul de a publica la un loc aceste două conferințe, numărul pe 1 Aprilie din *Conferencia* este foarte interesant pentru noi.

M E S U R E S

Cahiers trimestriels, 15 Janvier 1935 No. 1

În străinătate revista face cu adevărat trecerea către carte. Tomuri grele poartă nume de reviste. Cine nu-și amintește de aristocratica publicație « Commerce »? Înăuntrul aceleiași formule se pare că *Mesures* vrea să-și realizeze planurile. Sumarul primului caiet se compune, în frumoase mari

pagini, din *Judith* de Paul Claudel (poem în versete de o rară armonie), *La Demoiselle-Paysanne* de Puşkin (trad. A. Gide şi Schiffrin), *L'homme sans caractère* de Robert Musil (trad. din germană de B. Church), *Poèmes et Lettres* de Gérard Manley Hopkins (trad. din englezeşte de Roditi şi Landier), *Trois d'amitié à la fois...* de Marcel Jouhandeau, *Naissance des personnages* de L. Pirandello (trad. din italieneşte de B. Crémieux), *Le Cageot* de Francis Pouge, *De la Ponctuation* de Dorothy M. Richardson (trad. din englezeşte de Sylvia Beach şi Andrienne Monnier) şi *Préface aux « Chouans »* de Balzac (prezentată de Bernard Guyon). Tipul publicaţiei aşa dar este de revistă mondială după formula « Commerce ».

MERCURE DE FRANCE

1-er, 15 Mars, 1-er Avril 1935

Din sumarul ultim reţinem cu deosebire studiul d-lui Edmond Marc — *La Musique et l'Esprit tragique*. Alături, d-nii Florian Delhorbe, Emile Henriot, Nicolas Beauduin, Marguerite Bourgoïn, Lt.-Colonel H. Bons şi Gaston Picard iscălesc respectiv: *La république en porte à faux*, *Dans le jardin de mon père*, *Poèmes*, *Les dévoilées*, *La défense contre les avions*, *Leon Cladel et la Belgique*. Va trebui însă, asupra numărului din 1 Martie, să insistăm. D. Raphaël Cor publică în fruntea sumarului corespunzător studiul *De la morale bergsonienne à l'immoralisme* care este cu totul remarcabil. Transcriem câteva scurte caracterizări a poziţiei bergsoniene: « Care este deci acest unic lucru pe care d. Bergson fără osteneală a încercat a-l spune? Este mobilitatea: iată ideea sa dominantă, articolul de credinţă al breviarului său, Fecioara al cărei credincios şi uneori chiar saltimbanc este. Ideea sa fixă e că nimic nu este fix; încăpăţânarea sa că totul fuge şi curge. Această ură a solidului, această fobie a imuabilului l-ar împinge să judece să judece cu severitate pe înaintaşii săi, cu toţii, mai mult sau mai puţin, atinşi de scleroză. Pentru acelaşi motiv, după cum d. Benda a observat cu maliţiozitate, este văzut exultând când dă peste vreo lege ştiinţifică « en défaut », atât de mult are groază de însăşi ideea de lege şi se bucură de a surprinde natura în flagrant delict de inconstanţă. Intre analiza care operează asupra imuabilului sau « le tout fait » şi intuiţia agilă care atinge fără trudă mobilul, fără îndoială că intuiţia deţine primul rol. D. Bergson vede în ea funcţia metafizică prin excelenţă, definită ca o simpatie misterioasă şi instantanee, prin care ne transportăm dintr'odată în inima obiectului, pentru a coincide cu ceea ce are unic şi inexprimabil ». D. Raphaël Cor dispune de ascuţiţi care dau mari şi reci plăceri spiritelor riguroase.

NOUVELLE REVUE FRANÇAISE

1-er Mars, 1-er Avril 1935

De data aceasta vom oferi cititorilor noştri o strofă de douăsprezece versuri din poemul pastoral şi creştin, *Alouette*, al poetului Francis Jammes. Iată strofa de început a cântului trei:

C'est le reveil, hélas ! Il n'y est pas,
 Le Seigneur dont Alouette rêva.
 Pourtant la vie après le songe est là,
 Et lentement la brume bagera,
 Et le soleil, œuf que la nuit couva,
 Aux bords des cieux pondu se brisera,
 Et tout son jaune et rouge il répandra,
 Et dans les creux le feuillage pleuvra,
 Et l'arc-en-ciel tout entier brillera
 Dans une goutte, et l'agneau poussera
 Un bêlement creux et long que suivra
 Un bêlement qui se propagera.

Rareori, cu mijloace atât de simple, s'a realizat ceva atât de încântător. De altfel Francis Jammes lucrează în cunoscuta sa formulă poetică pe care și-a pus definitiv sigiliul. În numărul pe Aprilie d. André Gide publică *Pages de Journal*, Léon-Paul Fargue — *Jean de la Fontaine*, Francis Jammes — *Alouette* (continuare), André Malraux — *Le Temps du Mépris*, Michel Leiris — *Raymond Roussel*, Raymond Roussel — *Comment j'ai écrit mes livres*, Alain — *Propos*, Albert Thibaudt — *Réflexions*, Valery Larbaud — *Notre Amérique* și Marcel Arland — *Cronique des Romans*. Important pentru istoria literară este faptul relevat într'o corespondență de către André Salmon. « Când este vorba de Guillaume Apollinaire, orice eroare merită să fie relevată », crede d. Salmon. Iar ca rectificare a unei afirmații recente, precizează: « Guillaume Apollinaire este, în starea civilă, cel puțin după actul de botez: Whilelm Apollinaris de Kostrowitski ».

REVUE DES DEUX MONDES

15 Mars, 1-er Avril 1935

Ultimele două numere ale acestei academice reviste întrunesc semnăturile de mare prestigiu ale d-lor Pierre Benoit, Jacques Bardoux, G. Lenotre, A. Augustin-Thierry, Frederik C. Roe, Gabriel Hanotaux, Maurice Genevoix, Alfred Droin, Gérard d'Houville, Emile Sergent, André Chaumeix, René Doumic, René Pinon, Alexandre Millerand, Pierre de Nolhac, Francis de Croisset, Irène Nemirovski, Albert Buisson, Yvonne Pagniez, François Canac, Louis Gillet, Paul Lesourd, Y.-G. le Dantec, Louis Laloy.

ROMĂNEȘTI

CONVORBIRI LITERARE

LXVIII, 1—2, Ianuarie—Februarie 1935

Deși un trecut glorios a luminat tot timpul drumul *Convorbirilor Literare*, totuși revista aceasta, care stă în ierarhia istoriei periodicelor noastre pe treapta cea mai înaltă, a avut ani întregi de apariție când, deschizând-o, aveai impresia

unui exil din viață sau, mai exact, a unei umezeli arheologice. De câțva timp însă, fie tonul polemic al directorului, d. Al. Tzigara-Samurcaș, fie colaborările noi, dau venerabilului periodic de literatură și cultură română aspectul unei a doua tinereți.

D. I. Petrovici publică *O amintire filologică* de ton memorialist, așa cum magistral știe d-sa să întrebuițeze acest ton, asupra ortografierii vorbei *sunt*. Mai colaborează d-nii C. Banu, A. C. Cuza, Radu Gyr, O. G. Lecca, George Dumitrescu, M. Golescu, Teodor Scarlat, Mircea Florian, Ion Georgescu, Al. Mititelu, Al. Tzigara-Samurcaș, Vladimir Tudor, Dem. Berea cu *Grădina lui Glaucon*, *Divinei ironii — dedicație romantică*, *Poetul*, « *Rumâni* » și « *descălecarea* » *Țării Românești*, *Somnolență*, *Sfântul cu cap de câine*, *Incătușeri*, *Obsesia Transcendentului*, *Centenarul revoluției lui Horia*, *Giacomo Leopardi în Convorbiri Literare*, *Palatul Regal*, *Cronica Teatrală și Critica noastră plastică*. Din *Grădina lui Glaucon* sau *Manualul bunului politician* de d. C. Banu extragem aceste câteva reflexiuni pentru plăcerea cititorilor noștri:

« Numai cei care au simțul riscului și al succesului se pot avânta dintr'odată în marile acțiuni politice și pot izbuti.

Cine nu-l are, să practice arta minoră a viermelui care, încet dar sigur, se poate târî și până în vârful copacului... »

* * *

« Ceea ce este mai dificil în politică nu e de a sări pe cal, ci de a nu sări dincolo de cal.

Este greșala în care cad îndeobște tinerii grăbiți de a ajunge și care adeseori e catastrofală pentru întreaga lor carieră ».

* * *

« Numai pe cei slabi îi poate copleși greutatea trecutului. Cei tari sunt cu atât mai cutezători cu cât această greutate e mai apăsătoare. Ei știu că opinia publică nu rezistă ofensivelor îndrăznețe ».

* * *

« În iubire se întâmplă ca aceeași ființă să te amăgească și a doua oară. Și aceasta e din parte-ți semnul unei mari pasiuni.

În politică, de se întâmplă, e semnul unei mari nerozii ».

* * *

« Flaminius a îmbătrânit idealist. Toate forțele spirituale ale neamului găsesc într'însul un apărător entuziast și fără de prihană. Om practic în același timp, el a știut însă, cu concursul acestor forțe, să-și agonisească, prin munca și sacrificiile altora, o avere, cu atât mai solidă cu cât e mai discretă. În stil filozofic, aceasta s'ar putea numi: idealismul creator ».

* * *

« A fi ingrat cu unii e adeseori o măsură de prudență și de simplifica re a vieții.

A fi ingrat cu toată lumea e o imprudență, care ți-o poate complica ».

* * *

« Are dreptate Leopardi că oamenii nu sunt ridiculi decât când vor să pară ceea ce nu sunt. Și totuși, în politică aceasta e cea dintâi dintre poruncile artei. Câți proști nu trec drept inteligenți; câți ignoranți, drept culti; câți venali, drept cinstiți; câte lichele, drept oameni de caracter; câți intriganți, drept lealitatea însăși. Poate și pentru că în politică succesul acopere toate: chiar și ridiculul ».

* * *

« — Strigi, voi striga mai tare. Ameninți, te voi amenința și mai strașnic. Insulți, te voi insulta ca la ușa cortului. Mă calomniezi, te voi calomnia fără milă. Vrei să mă suprimi politicește, te voi suprima fizicește.

I le-am spus cu glas domol lui Trebonius, maestrul șantajist și chin-tezență de canalie. Și, fiindcă Trebonius știe că sunt dintre domoli care nu se dau îndărăt dela faptă, m'a îmbrățișat cu efuziune:

— Ce copil ești ! Nu vezi că noi amândoi suntem făcuți ca să ne înțelegem ? »

* * *

« Din turnul de fildeş, politică nu se poate. Cel mult te închizi într'însul, ca, după scurtă vreme, să ieși sporit în prestigiu și autoritate.

Nu întârzia însă: iubirea prietenilor e capabilă să te uite acolo mai repede decât ura adversarilor ».

* * *

« Adevărați prieteni e greu să ai în viața de partid. Te mângâi poate cu gândul că ai cel puțin amici politici ? De fapt, nu ai decât complici ».

Mușcătoare pentru politicieni, savuroase pentru literați și caracterizante pentru spiritul d-lui C. Banu, aceste reflexii, suntem convingși, vor forma la apariție o surpriză dintre cele mai interesante.

G Â N D I R E A

Anul XIV. Nr. 4, Aprilie 1935

Sumarul acestei luni adună în cuprinsul *Gândirii* pe d-nii Nichifor Crainic, V. Voiculescu, N. M. Condiescu, Vasile Băncilă, Radu Gyr, Dan Botta, Emil Cioran, Toma Vlădescu, Pan. M. Vizirescu, arhitect N. Lupu și Ovidiu Papadima, adică nume deplin formate, semnând respectiv: *Roma Universală, Poesii, Din însemnările lui Safirim, Despre eseu, Balada Ghiocului cu moarte'n Țarigrad, Charmion sau despre muzică, Păcat și transfigurare, Menirea cărturarilor sau despre o altă trădare a lor, Poetul minunii și al extazelor, Reflecții*

la un concurs de arhitectură și *Cronica literară*. Puterea de evocare precum și tonul unei dulci memorialistice din fragmentul de roman al d-lui N. M. Condiescu stârnesc regretul de a trebui să încetezi lectura după cinci pagini și dau impaciiență așteptării volumului. Iată, spre ilustrație, chipul profesorului de religie, părintele Matei, caldă rememorare din viața de școlar: « A fost pe vremea aceea primul preot care și-a schimbat potcapiul în pălăria pe care azi o poartă și preoții dela țară. Mare nelegiuire, pe atunci. A fost chemat la canoane, și i s'a spus răspicat că, de nu leapădă noua podoabă, va trage consecințe urite. Popa, drept răspuns, și-a îndesat pălăria și mai adânc pe cap. A fost oprit să mai slujească. Cum de rămăsese așa, aflat în urgie, încă profesor la liceu, nu mi-am putut-o explica. Un revoluționar, un haiduc ca el, gata să dea cu barda în cele mai temeinice obiceiuri, să învețe pe copii religia? Cum de nu l-au alungat și dela altarul acesta, fariseii? »

A, — și ce frumoase învățături cules-am dela el, spuse în grai neaoș românesc, cu accente duioase, de un lirism zguduitor sau cu scăpărări de mânie care picau ca trăznete. Alb colilie, cu ochii ca apele vii, străpungător ca sfredelul, cu o pielită trandafirică, fără de zbârcituri la cei șaptezeci de ani și mai bine și cu lungă lui barbă albă, îngrijită cu cochetărie, — impresiona prin frumusețea lui. Așa-mi închipuiam că trebuie să fi fost patriarhul Abraham.

— Măi copii, Dumnezeu nu se măsoară cu metrul, nici nu-l poți îngredi în cadrul unei icoane. El e necuprins, n'are înfățișare și plutește, duh viu, pretutindeni, până în măruntaiele lumilor. E mai înțelegător ca toate jivinele pământului, — printre care ne înnumărăm și noi oamenii, — pentru că El le-a înfăptuit ».

A T H E N E U M

Anul I. Nr. 1

Cuvânt înainte: « Revista *Athenium* este editată și redactată de cei însărcinați cu instrucția și educația în Liceele Militare. La originea ei se află ideea de a face din școală un factor de cultură cu o rază de acțiune mai cuprinzătoare. Ne îngăduim să credem că o asemenea publicație periodică e cu atât mai necesară, cu cât în ziua de azi întreaga răspundere a culturii românești e așezată pe umerii școlaii.

O publicație de dimensiunile pe care le dăm acesteia nu poate să cuprindă toată activitatea culturală. De aceea *Athenium* exclude cu desăvârșire literatura. În paginile acestei reviste își vor găsi loc studiile care tratează probleme privitoare la cultură și istoria ei. Le putem chiar enunța: probleme de organizare a învățământului, de pedagogie, de filozofie, de estetică și istorie literară, de istorie, de geografie, de știință pozitivă etc. . . Se va acorda o atenție deosebită și mișcării ideologice, literare și științifice în țară și străinătate.

Athenium primește colaborarea tuturor acelor care se ocupă cu probleme din cele menționate mai sus. Redacția, în alegerea materialului, va fi călăuzită de un singur criteriu: *seriozitatea științifică* ».

Vom mărturisi că această revistă cu apariția fixată la două luni, prin seriozitatea problemelor cât și a modului lor de tratare, întrece cu mult mediul

școlăresc din care a ieșit. Astfel studiul d-lui Al. Claudiu, *Afinități între Auguste Comte și saint-simonieni*, cade greu din chiar începutul său: « Dar aceste afinități n'au fost, se pare, puse în lumina pe care ar fi meritat-o nici de către cei străini și de pozitivism și de Saint-Simon. Filozofii au, pe lângă conținutul lor propriu, cunoscut specialiștilor, și valoarea unor bunuri sociale, care rezultă adesea din simplificarea și popularizarea lor. În pozitivismul lui Auguste Comte (cunoscut mai mult din auzite decât din lectura paginilor greoaie din « Cursul de filozofie pozitivă » și a celor așa de viguroase și de concentrate, așa de *bine scrise*, din « opusculele » tineretii), s'a văzut, printr'o imagine mult simplificată, numai războiul declarat metafizicii și prioritatea științei pozitive. Iar extravaganțele saint-simoniilor au dat doctrinei lor aspectul exclusiv al unui misticism confuz și, prin exagerare, adeseori comic. Ce putea să fie comun între idolatrizarea lui Enfantin « Le Père » și sistematizarea de către Auguste Comte a cunoștințelor omenești? Ce putea să fie asemănător între efuziunile de entuziasm colectiv ale saint-simoniilor în izolarea voită și îndelungată a filozofului care, timp de decenii, dezvoltă în liniștea cabinetului său de studiu câteva idei « clare și distincte »? De aceea este explicabil faptul că, la bogata bibliografie a raporturilor și a afinităților dintre *Saint-Simon* și Auguste Comte, nu s'au adăogat, în ce privește afinitățile și influențele reciproce dintre Auguste Comte și *cercul saint-simonian* (înjhebat după moartea lui Saint-Simon), decât unele foarte interesante observații, dar, după câte știm, nici un studiu care să aprofundeze problema.

Din punctul de vedere din care privim aici filozofia pozitivistă, acela al atmosferei sociale și psihologice care a influențat-o, este de o deosebită însemnătate pentru noi stabilirea punctelor comune care leagă gândirea filozofului pozitivist de doctrina elevilor lui Saint-Simon, doctrină care ia ființă în aceeași epocă istorică în care apar și primele lucrări ale lui Auguste Comte: *epoca Restaurației*. După ce vom fi precizat afinitățile dintre urmașii lui Saint-Simon (Auguste Comte inclusiv), și în cazurile în care ei acceptă nemodificate ideile maestrului, și în cazurile în care ei *modifică*, cu toții în același sens, aceste idei; după ce, apoi, vom arăta legătura între ideile elevilor lui Saint-Simon și atmosfera dela școala politehnică (pe unde au trecut și Auguste Comte și saint-simonianul Enfantin), vom reuși, sperăm, ca, lărgind și mai mult cercul explicației sociale a ideilor de care ne ocupăm, să prezentăm principalele concepții ale cugetării pozitiviste ca reprezentative pentru mentalitatea unei întregi generații nemulțumite de regimul politic și de atmosfera suflătoare a Restaurației franceze dela 1815 ».

F A M I L I A

Seria III. Anul I. Nr. 10

Alături de nume ca Alexandru Marcu, Gib. I. Mihăescu, M. G. Samari-neanu, Al. Busuioceanu și Octav Șuluțiu, d. I. Brucăr comentează *Aspectul antimetafizic al filozofiei românești*. Ca reprezentanți ai acestei laturi a filozofiei române, d. Brucăr citează și analizează atitudinile de cugetare ale d-lor

P. P. Negulescu și Al. Posescu. Dar continuă d-sa: « Este necesar să mai amintesc că gânditorii sistematici ai metafizicei, sunt filozofii C. R. Motru și Lucian Blaga, lăsând la o parte propriile mele lucrări. Primul vede în metafizică știința totalității posibile a cunoașterii și este autorul unui vast sistem de metafizică idealistă cu nuanțe hegeliene, deși întemeiată în rădăcinile ei, întâi pe o critică a filozofiei lui Kant și apoi, pe o fundamentare a ei pe un principiu personalist, evoluționist-energetic. Al doilea, Lucian Blaga, e autorul unei întregi construcții sistematice asupra metodei noastre de cunoaștere și asupra sensului metafizic al cunoașterii însăși ».

PAGINI LITERARE

Anul I Nr. 11, 15 Martie 1935

Organul mensual de literatură al Turdei, cu înfățișarea cochetă pe care o au mai toate periodicele noastre dela un timp, protestează prin pana d-lui Romulus Demetrescu în contra avalanșei romanului contemporan și se afirmă adept al unei critice normative: « Din nenorocire însă azi se crede că scriitorul înarmat cu admirabila convingere a originalității sale geniale, poate să se arunce pe câmpul realizărilor, cu credința că nu are nici ce, nici dela cine învăța nimic. Toate artele, să zicem: meseriile cu ucenicie pregătitoare, muncă pentru stăpânirea lor! Astăzi numai în aria literară oricine se crede chemat să fie maistru. Nu e de mirare deci că atâți neisprăviți, cari nu pricep nici un bob din această meserie împrășcă cu avalanșă de cuvinte tari, dovada becnicieii, dacă ai îndrăznit să recurgi la norme și la regulile pe care și arta cuvântului, ca oricare alta, trebuie să le respecte. Dacă vom opune acestor îndrăzneți o energetică împotrivire, scrisul românesc de azi se va curăți de o mulțime de încurcă-lume care au încă de învățat mult până să poată bate la porțile artei adevărate a scrisului. Este o datorie care se simte din ce în ce mai mult ». Urăm d-lui Romulus Demetrescu să ajungă a-și impune frumoasele sale credințe literaturii contemporane. Din cuvintele de omagiere necrologice ale d-lui Radu Brateș, pentru Ion Bianu, se cuvin reproduce următoarele: « Cel din urmă moștenitor al unui anumit suflet și al unei tradiții cărturărești, transmisă, prin Cipariu și I. M. Moldoveanu, de celebra treime a redeșteptării noastre naționale, — a fost Ion Bianu. Cu el se încheie seria acelor cuminiți dascăli, mai mari prin ceea ce au dat timpului lor, fiind în viață, decât prin ce au pus sub eticheta pentru posteritate ».

GÂNDUL VREMII

Anul III Nr. 3, 15 Martie 1935

Această « revistă de ideologie » apare la Iași. Colaboratori ai numărului din 15 Martie sunt C. Matrescu, Mircea Mancaș, P. P. Stănescu, Vasile Maciu și Mihai Uță, care iscălesc în aceeași ordine articolele: *Tomas Massaryk, Filozofia lui L. Brunschvicg, Laboratoarele universitare, Orientul văzut de un democrat și Polonia a pornit spre aventură*. Iată cum d. Mircea Mancaș

își termină articolul *Filozofia lui L. Brunschvicg*: « Brunschvicg afirmă că toate conceptele spiritului nostru sunt constitutive pentru realitate. Căci experiența prezintă o dublă acțiune; e în același timp operă realizată și activitate creatoare. Singurul valabil e acest ultim aspect al experienței. Cu ajutorul lui, ne explicăm cum, printr'o experiență progresivă, noi constituim lumea în cadrele ei cele mai abstracte (spațiale și temporale). Antinomiile kantiene sunt astfel înlăturate. *Idealismul* se fundează acum pe o singură realitate: progresul gândirii raționale; astfel, dificultățile realismului conceptualist dispar ca inconsistente și iluzorii. Concepția filozofică a lui Brunschvicg nu este numai un sistem original de cugetare. Ea se adresează sensibilității tot atât cât și rațiunii, utilizând astfel o dublă posibilitate de a convinge ».

M E R I D I A N

Caetul șapte, 1935

La Craiova apare o elegantă revistă, de avant-gardă, după toate semnele, ceea ce ne-a făcut să o deschidem cu multă, dar precaută curiozitate. Trebuie spus limpede și dela început că am dat peste o literatură de preț, peste o poezie în special cum nu se întâlnește în orice periodic. Din ezitația de a nu ști ce anume trebuie mai întâi citat ca poezie, ne oprim asupra *Itinerariului citadin* de d. Valentin Al. Georgescu:

Aseară pe străzi — ohne Grund —
chin disonanță rătăcire.
orice imensă clădire
invers ar fi putut să crească 'n fund.

Oamenii lunecau pe trotoare
cu mâini de prisos
cu ochi doi prea mulți
cu veșminte fără rost
Nici o mașină n'avea 'ndărăt motorul ei
nici la roatele dinainte sunet de clopoței.

Tramway-ele cutii prea scunde
prea luminate s'obstinau să nu se-afunde
în hălul necercetat în care
le conduceau firele strălucitoare.

Cutrerând bulevarde și străzi
de-a-lungul caselor fără ogrăzi
mi-am dat seama că stăm într'un bălci cu toții
fără minuni fără surprize fără emoții.

Insăși ploaia căzută 'n târziu
nu mi-a curmat sufletul viu
nu mi-a biciuit trupul greu.

nici n'a făcut să crească 'n jurul meu
 ca pe câmp de miracole și 'nfăptuiri
 plante cu mătăsoase unduiri
 flori cu-arome calde noi
 străbătute de umbre moi
 în căutarea aurului lăcățuit
 de nimeni nicicând nicăeri
 în măruntaele unei vederi
 pe care și-aseară pe străzile străine
 aburită de ploaie de umbre de tăceri
 o țărăm în colț îndepărtat din mine.

REVISTA ROMÂNĂ DE PSIHANALIZĂ

Anul I. Nr. 1, Ian.-Martie 1935

D. docent Dr. C. Vlad, autorul studiului psihanalitic asupra lui Eminescu, dimpreună cu d-nii S. Cupcea-Sibiu, Dr. I. Neumann-București, Petre Pandrea-București, Dr. I. Popescu-Sibiu, Dr. G. Preda-Sibiu, Dr. G. Retezeanu-Cluj, Dr. T. Stoenescu-Sibiu și Dr. C. I. Urechia-Cluj au tipărit întâiul număr trimestrial al « organului oficial al cercului român de studii psihanalitice ». Găsim potrivit să reproducem cu privire la orientarea revistei acest *Cuvânt introductiv*: « Niciodată nu s'a grăbit lumea cu împletirea coroanelor de lauri pentru marii ei descoperitori. Și când ne uităm la cele pe care le-a împletit, vedem că e aproape ridicul cel puțin cuiul de care le-a agățat. Așa de pildă numele lui *Columb* nu circulă în legătură cu descoperirea Americii ci cu *un ou*; numele lui *Newton* cu un măr; al lui *Darwin* cu *neamul maimuțesc*; al lui *Galileu* cu *e pur se muove* ș. a. m. d. Atâta știe mulțimea despre acești oameni — și cu toate acestea — oul, mărul, maimuța etc., în legătură cu acele nume, sunt ca niște steaguri ce reprezintă o țară; oul, mărul și maimuța, în cazurile de mai sus, reprezintă simboluri sau porțițe prin care se intră în lumea unor *oameni*. Dar după cum a cunoaște steagul unei țări nu însemnează a cunoaște și țara reprezentată prin el, tot așa a cunoaște acele cuvinte-embleme nu însemnează numaidecât a cunoaște și lumea și opera acelor oameni. *Freud* de ex. e legat în mintea mulțimii de noțiunea *sexualității* și, deoarece fiecare « știe » mai mult sau mai puțin ce e aceea « sexualitate », își închipue cu toții că îl cunosc și pe *Freud* și, în consecință, toți iau anumite atitudini față de el — atitudini însă care sunt determinate de atitudinea fiecăruia față de complexul *sexualitate*. Unii l-au ridicat dela început în slavă *pentru că* se ocupă și de problemele sexuale, alții l-au hulit tot dela început și tot *pentru că* se ocupă și cu acele probleme. Inșă foarte puțini știu despre ce e vorba. Scopul revistei noastre nu e pentru a modifica atitudinea mulțimii care a reacționat întotdeauna la fel și în toate colțurile pământului, ci 1) pentru orientarea celor puțini obiectivi care vor *într'adevăr* să se orienteze și 2) pentru a tăia drumul tuturor nechemașilor care amenință să compromită încetățenirea unei noi ramuri științifice prin faptul că o prezintă strâmb.

Pericolul nu stă atât în lipsa de știință, cât în alterarea ei. Să sperăm că ne vom ajunge scopul ».

RÂNDUIALA

Anul I. Ianuarie-Martie 1935, Nr. 1

Această « arhivă de gând și faptă românească », așa cum *Rânduiala* se subintitulează, apărută cu o înfățișare occidentală într'un caiet compact trimestrial, justifică toată încordarea de atenție cu care urmărim de câtăva vreme numeroasele inițiative în publicistica noastră periodică. Redacția se compune din d-nii Dumitru C. Amzăr, Ernest Bernea, Ion I. Ionică și Ion Samarineanu, iar cercul de intelectuali din jurul ei din d-nii D. C. Amzăr, Ernest Bernea, Nicolae Brânzeu, Ion Conea, Mac Constantinescu, Ion Creangă, Nicolae Crișan, Constantin Floru, I. I. Ionică, Eugen I. Ionică, Mihail Orleanu, Valeriu Papahagi, Victor I. Rădulescu-Pogoneanu, Ion Samarineanu, Emil Turdeanu și Haralambie Ungureanu. « În planul de lucru al revistei, spun rândurile preliminare, vin întâi *cercetările* privitoare la problemele cugetului și vieții românești, de azi și din trecut; urmează apoi înfățișări de *oameni și locuri*, în care sulul vieții noastre s'a 'ntrupat în chipuri și icoane de neștearsă recunoștință și de nepieritor îndemn pentru vremurile următoare; iar în al treilea rând, *cronica* își propune să judece lucrurile și întâmplările vieții de azi după nevoile acestei vieți și după măsura în care eforturile ei izbutesc să fie adevărate înfăptuiri românești ». Poziția spirituală a revistei trimestriale *Rânduiala* este cât se poate de simpatică.

VIAȚA ROMÂNEASCĂ

Anul XXVII. Nr. 2, Februarie 1935

În al douăzeci și șaptelea an de apariție, faimoasa revistă, care dăduse la un anumit moment spiritului românesc o formulă de organizare, cuprinde atât semnături de prestigiu cum sunt M. D. Ralea, Al. O. Teodoreanu și Demostene Botez cât și altele în curs de a-și forma o autoritate ca Ilariu Dobridor, Tudor Șoimaru, A. V. Sânger, Dan Petrașincu etc. Pentru că, deși ieșită din momentul ei istoric, *Viața Românească* oferă totuși pagini de literatură, doctrină socială și cronică foarte profitabile.

« TRANSNISTRIA » TRIBUNA ROMÂNILOR DE PESTE NISTRU ȘI BUG.

Anul I. Nr. 1—2, Ianuarie—Februarie

Se tipărește la Cluj. Inițiativa se pare că aparține d-lui V. Ciulină care semnează *Cuvânt înainte*. « Românii transnistrieni, spune d-sa, au fost pionierii moldovenismului la Nord și răsărit de hotarele lui Dragoș-Vodă, Ștefan cel Mare și Duca-Vodă, descălecând cei dintâi « Stepele Pustii » de peste Nistru și trăgând brazdele civilizației europene, din Volănia la Mare și dela

Nistru la Bug. Ei au fost expresiunea concretizată a curajului oțelit în luptele crâncene dintre cele două lumi: Apus și Răsărit ».

De ce să ne amintim de naționalismul « în limitele adevărului însă » al lui T. Maiorescu, când rândurile de mai sus vibrează de o atât de încinsă simțire ?

REVISTE ȘCOLĂREȘTI

Semn evident al unei producții literare efervescente care își caută organizarea deocamdată într'o înfinitate de caiete, foi, reviste stau și aceste mici periodice liceale.

Trivalea este « revista de cultură generală » a elevilor liceului I. C. Brătianu din Pitești. Pe coperta ei ingenuă se spune că este editată de elevii liceului. Aceasta ar însemna că fondurile comitetului școlar respectiv nu sunt puse la contribuție, ceea ce ne face să privim gânguririle acestea școlărești cu mult mai multă simpatie. În acest Nr. 1, d. St. Tatomirescu, directorul liceului, semnează un « cuvânt introductiv » în care revista ni se promite a fi « de caldă, simplă și iubitoare literatură școlărească », înfățișând astfel « celorlalți colegi măsura disciplinei sufletești a celor ce se vor manifesta ». Dar sfârșitul rândurilor d-lui St. Tatomirescu: « urăm revistei « *Trivalea* » izbândă deplină » arată parcă un îndemn din afară, ceea ce cât mai curând ar trebui să se transforme într'unul din lăuntru — adică școala să participe și ea cu sprijinul material și moral la acest început de frumoasă și dezinteresată operă. Versurile publicate sunt semnate de F. Stoica și George Adrian, iar proza — de I. Stancu, Al. O. Săndulescu, I. Toma, Al. Baidac și Maria Gh. Popescu. Între foile revistei, atât de sugestiv intitulată *Trivalea*, se găsește un idilism și un fel de răcoare, care ne va face să o răsfoim oridecâteori ne va cădea în mână.

Aceleași cuvinte le-am putea scrie și despre *Inceputuri*, revista literară și științifică a elevilor liceului « Sf. Nicolae » Gheorgheni-Ciuc. Numai că această revistă se află într'al doilea an de existență.

ALTE REVISTE

primite și despre care vom scrie în numerile viitoare din R.F.R. sunt: *Revista Vremii*, socială, literară, polemică. Anul II, Nr. 12 Galați; *Școala Prahovei*, revista asociației învățătorilor din județul Prahova, anul V Nr. 1-2 Ianuarie-Februarie; *Cruciada României*, săptămânal de orientare politică și spirituală. Anul I Nr. 17-18; *Șantier*, social, literar. Anul III Nr. 4-5; *Femeia satelor*, revistă de cultură pentru femeile dela sate. Anul I Nr. 1-2, Deva; *Lanuri*, rev. literară — Mediaș. Anul II Nr. 18-19 Februarie-Martie; *Timpu*, săptămânal pentru Bucovina, Basarabia și Moldova, Cernăuți. Anul VI Nr. 150-151; *Fruncea* — Timișoara. Anul II, Nr. 13, săptămânal bănețean; *Munca*, organ lunar, revistă juridică de specialitate — Arad Nr. 4; *Gazeta Antirevizionistă* — Arad, săptămânală. Anul II, Nr. 2; *Gazeta Municipaldă*, săptămânal de critică edilitară. Anul IV, Nr. 166-167; *Curierul Cooperator*,

Iunar, anul VIII Nr. 3-4, Martie-Aprilie; *Pământul*, politic, social, literar. Anul IV Nr. 96, 97-98, Călărași; *Poesia*, buletin lunar de poezie olteană, anul II, Nr. 1, 2 și 3; *Buletin eugenic și biopolitic*, Nr. 1, 2, 3 — Ian.-Febr.-Martie; *Insemndri*, anul II, 20 Martie, Nr. 42-43; *Finances et Industrie*, Nr. 46; *Natura*, Nr. 23, 15 Martie; *București Medical*, revistă lunară de medicină și chirurgie generală; *Buletinul demografic al României*, publicație oficială a institutului de demografie și recensământ din Minist. Muncii și Ocrotirilor Sociale; *Satul și Școala*, revistă lunară pentru educație și învățământ, anul IV, Nr. 5, Cluj; *Tribuna Medicală*, organ de luptă profesională, anul III, Nr. 1; *Revista Penală*; *Gândirea Economică*; *Transilvania*; *Progres și Cultură*; 13, revistă de literatură și cronică, anul II Nr. 3, Martie-Aprilie; *Libertatea*, economică, politică, socială, culturală — anul III, Nr. 7, Aprilie; *Cele Trei Crișuri*, anale culturale, anul XVI, Ianuarie-Februarie, Oradea; *Luca-fărul*, revistă culturală, literară și artistică — anul I Nr. 3 Martie, Timișoara; *Blajul*, rev. lunară de cultură, anul II Nr. 2, 3, Blaj; *Societatea de Mâine*, anul XII, Nr. 2, 3 Februarie-Martie și *Bis*, săptămânal de teatru, muzică, literatură, artă, sport, cinematograf, anul I, Nr. 2, 3, 4 și 5. Numărul de reviste românești este însă cu mult mai mare și numai o operă de quasi-recensământ cultural l-ar putea cuprinde în întregime.

NOTĂ. — In articolul Paul Zarifopol și Spiritul Critic din numărul de față, cititorii sunt rugați să facă următoarele îndreptări de tipar: la pag. 243 *pe care*, în loc de *despre care*; la aceeași pagină a cuvântului, în loc de *cuvântului*; la pag. 245 *incinerarea*, în loc de *îndurarea*.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”

BIBLIOTECA «ENERGIA»

Au apărut

M. CONSTANTIN-WEYER, <i>Cavaler de la Salle</i> , traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN	Lei 40
L. F. ROUQUETTE, <i>În căutarea jericerei</i> , traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDĂ	Lei 40
ALAIN GERBAULT, <i>Singur, străbătând Atlanticul</i> , traducere din limba franceză de A. VIANU	Lei 20
COLONEL T. E. LAWRENCE, <i>Revolta în deșeri</i> , traducere din limba engleză de Mircea ELIADE, cu o haită (2 volume)	Lei 60
RENÉ BAZIN, <i>Pustnicul din Sahara, viața părintelui Charles de Foucauld</i> , traducere din limba franceză de Alexandru HODOȘ	Lei 30
MIHAI SADOVEANU, <i>Viața lui Ștefan cel Mare</i>	Lei 30
C. ARDELEANU, <i>Domnul Tudor</i>	Lei 30
R. P. HUC, <i>Descoperirea Tibetului</i> , traducere din limba franceză de Apriliana MEDIANU	Lei 30
HOMER, <i>Odiseea</i> , traducere în proză din limba elină de E. LOVINESCU	Lei 60
JAKOB WASSERMANN, <i>Viața lui Stanley</i> , traducere din limba germană de RADU CIOCULESCU	Lei 40

BIBLIOTECA «INFORMATIVĂ»

A apărut

Ing. I. ORBONAȘ, <i>Manual de atelier mecanic</i>	Lei 80
---	--------

BIBLIOTECA ARTISTICĂ

A apărut

O. HAN, <i>Sculptorul D. Paciurea cu 24 de planșe</i>	Lei 60
---	--------

BIBLIOTECA «ORAȘE»

A apărut

MIRCEA DAMIAN, <i>București</i> , cu 48 de planșe	Lei 120
---	---------

BIBLIOTECA «DOCUMENTARĂ»

A apărut

<i>Aminirile Colonelului Lăcusteanu</i> , publicate de Radu CRUTZESCU	Lei 70
---	--------

BIBLIOTECA «ENCICLOPEDICĂ»

Sub tipar

CONST. C. GIURESCU, <i>Istoria Românilor I</i> , cu numeroase ilustrații în text	
--	--

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

A apărut

R o m a n e

JOACHIM BOTEZ, <i>Insemnările unui Belter</i>	Lei 60
C. GANE, <i>Trecute vieți de doamne și domnițe, II</i> , cu numeroase ilustrații în text	Lei 160

Sub tipar

N. M. CONDIESCU, <i>Insemnările lui Sașirim. I</i>	
ADRIAN MANIU, <i>Focurile primăverii și slăcări de toamnă</i> , Sărmanul Klopstock, Feciorul lui Nenea Tacke Vameșul, II	

Au apărut

Esseuri, Critică

PAUL ZARIFOPOL, <i>Pentru viața literară</i>	Lei 60
PERPESCIUS, <i>Mențiuni critice, II</i>	Lei 80
G.-M. CANTACUZINO, <i>Isvoare și popasuri</i>	Lei 60
N. IORGA, <i>Oameni care au fost</i>	Lei 80
EM. CIOMAC, <i>Viața și opera lui Richard Wagner</i>	Lei 60
M. D. RALEA, <i>Vulori</i>	Lei 50
N. IORGA, <i>Oameni care au fost, II</i>	Lei 90

Sub tipar

N. IORGA, <i>Oameni care au fost, III</i>	
---	--

V e r s u r

Au apărut

DEMOSTENE BOTEZ, <i>Cuvinte de simcolo</i>	Lei 60
Z. STANCU, <i>Antologia poezilor sincere</i> cu portrete de Margareta STERIAN	Lei 60

G. BACOVIA. <i>Poesii</i> , cu o prefață de Adrian MANIU	Lei 40
G. GREGORIAN, <i>La poarta din urmă</i>	Lei 60
ADRIAN MANIU, <i>Cartea Tării</i>	Lei 40
G. LESNEA, <i>Cântec deplin</i>	Lei 40
GEORGE SILVIU, <i>Paisie psaltul spune</i> ,	Lei 40
V. CIOCĂLTEU, <i>Poesii</i>	Lei 60
N. DAVIDESCU, <i>Helada</i>	Lei 60

SCRIITORII ROMÂNI VECHI

Sub tipar

MITROPOLITUL VARLAAM, *Cazania (1643)*, ediție îngrijită de J. BYCK

TRADUCEREA SFINTEI SCRIPTURI DE Pr. V. RADU
ȘI GALA GALACTION

A apărut

Cântarea Cântărilor gratuit

Sub tipar

Cartea lui Iov

SCRIITORII STREINI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

Au apărut

E. MADÁCH, <i>Tragedia omului</i> , traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA . . .	Lei 40
LUIGI PIRANDELLO, <i>Răposatul Mamei Pascal</i> , traducere din limba italiană de A. MARCU	Lei 40
M. CHOROMANSKI, <i>Gelozie și medicină</i> , traducere din limba polonă de Gr. NANDRIȘ . . .	Lei 50
R.-L. STEVENSON, <i>Comoara din insulă</i> , traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	Lei 50

BIBLIOTECA DE FILOZOFIE ROMÂNEASCĂ

Au apărut

D. D. ROȘCA, <i>Existența tragică</i>	Lei 60
T. VIANU, <i>Estetică, Vol. I</i>	Lei 100
PETRE PANDREA, <i>Filosofia politică-juridică a lui Simion Bărnuțiu</i>	Lei 60

BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

A apărut

G. I. BRĂTIANU, *Napoleon III et es nationalités* Lei 60

OPERELE PREMIATE ALE SCRITORILOR TINERI 1934

Au apărut

VLADIMIR CAVARNALI, <i>Poesii</i>	Lei 20
EUGEN JEBELEANU, <i>Înimii sub săb, poeme</i>	Lei 40
HORIA STAMATU, <i>Memnon, versuri</i>	Lei 40
DRAGOȘ VRÂNCEANU, <i>Cloșca cu puși de aur, versuri</i>	Lei 40
EMIL CIORAN, <i>Pe culmile disperdrei</i>	Lei 50
CONSTANTIN NOICA, <i>Mathesis</i>	Lei 40

Sub tipar

ȘTEFAN BACIU, *Poemele poetului tânăr*
VIRGIL GHEORGHIU, *Marea vânătoare*
SIMION STOLNICUL, *Pod elcat*

Cartile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării
din țară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată țara.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39 — București, I — Telefon 241-97 206-40

M. O., IMPRIMERIA NAȚIONALĂ—BUCUREȘTI